

Journal for Cypriot Studies

VOLUME
CİLT

3

ISSUE
SAYI

1

WINTER
KIŞ

YEAR
YIL

97

Kıbrıs
Araştırmaları
Dergisi

Kıbrıs Araştırmaları Merkezi

S. G. 1

CENTRE FOR CYPRIOT STUDIES

KIBRIS ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

I Publisher - Sahibi
DAÜ-KAM

I Board of Directors - Yönetim Kurulu
Prof. Dr. Halil İNALCIK (**Honorary Chair** - Onursal Başkan)
İsmail BOZKURT (**Chair** - Başkan)
Prof. Dr. Emel DOĞRAMACI
Prof. Dr. Erdil R. TUNCER
Doç. Dr. Ayhan BİLSEL
Ali ATAKAN
Filiz ÇERMEN
Mehmet KANSU

I Chief Editor - Genel Yayın Yönetmeni
İsmail BOZKURT

I Editorial Board - Yayın Kurulu
Prof. Dr. Halil İNALCIK (**Honorary Chair** - Onursal Başkan)
İsmail BOZKURT (**Chair** - Başkan)
Doç. Dr. Hasan Ali BIÇAK
Doç. Dr. Neşe YILDIRAN
Doç. Dr. Netice YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Fikret TURAN
Yrd. Doç. Dr. Şenol YAĞIZ
Zaim NECATİGİL
Oğuz YORGANCIOĞLU

I Translation - Çeviri
Sibel KAMBER
Johann PILLAI

I Graphic Design - Grafik
Ersev SARPER

I Typesetting - Dizgi
Sevil PAŞA

Eastern Mediterranean University,
Doğru Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, KKTC
Tel: (392) 366 - 6588 Fax: (392) 366 1604

PAGE/SAYFA 1

Editorial/Editörden

PAGE/SAYFA 3

Halil İNALCIK

A Note on the Population of Cyprus
Kıbrıs Nufusu Üzerine Bir Not

PAGE/SAYFA 13

Eyüp ÖZVEREN

Marsilya Ticaret Odası Belgelerinde
Ondokuzuncu Yüzyıl Öncesi Kıbrıs
**Pre-nineteenth Century Cyprus as Documented in
the Archives of the Chamber of Commerce of Marseilles**

PAGE/SAYFA 27

Üstün ALSAÇ

Design for a House of Peace in Lefkoşa
Lefkoşa'da Bir Barış Evi Tasarımı

PAGE/SAYFA 39

Nuri ÇEVİKEL

1570-1571 Türk Fethi ile Kıbrıs'ta Meydana Gelen
Toplumsal Değişim Hakkında Bir Tahlil Denemesi
**An Analysis on the Social Change in Cyprus Caused by
the Turkish Conquest of 1570-1571**

PAGE/SAYFA 69

Zaim M. NECATİGİL

Sovereignty Divided: The Case of Cyprus
Bölünmüş Egemenlik: Kıbrıs Konusu

PAGE/SAYFA 85

Harid FEDAI

Taç Kolonisi Kıbrıs'ta Evkaf Dairesi'nin
Yönetilmesine İlişkin Kral Fermanı
**The King's Orders-in-Council Concerning
the Administration of Evkaf in the Crown Colony of Cyprus**

PAGE/SAYFA 109

Netice YILDIZ

Enosis Çemberinde Türkler, İngiliz Yönetiminde
Kıbrıs II (1878-1952) - Ahmet C. Gazioğlu
**Cyprus Under the British Rule II (1878-1952), the Turks in
the Circle of Enosis - Ahmet C. Gazioğlu**

PAGE/SAYFA 117

Notice to Contributors/Yazarlara Duyuru

███ EDİTÖRDEN ███

Deđerli Okuyucu,

Dergimizin bu sayısı ile üçüncü yayın yılına ve üçüncü cilde geçmiş bulunuyoruz. Yayındaki kayma ve gecikmeden dolayı özür dilerim. Önümüzdeki sayılarda aradaki açığı kapatmak için özel çaba içinde olacağız.

Elinize en son ulaşan ve Birinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi'ne sunulan Türkçe bildirimleri içeren özel sayımız (Cilt 2, Sayı 4, 1996 Sonbahar)'da, ikinci ciltte yayımlanan tüm yazıların alfabetik ve yazarlar dizinleri de verildi. Böylece okurlara ve araştırmacılara küçük bir bibliyografya da kazandırmış olduk.

1997'nin diğer sayılarında buluşabilmek ümidiyle saygılar sunarım.

İsmail BOZKURT
(Başkan)

███ LETTER FROM THE EDITOR ███

Dear Readers,

With the present issue, we are entering the third year of publication and the third volume of our journal. I would like to apologize for delays that have occurred in the past. We shall be trying to compensate for these delays in the coming issues.

The latest issue to have reached you, devoted to the papers submitted in Turkish at the First International Congress for Cypriot Studies (Volume 2, Issue 4, Fall 1996, Special) also included an index by titles and an index by authors of all the papers published in the second volume. We were thus able to provide a small bibliography for researchers and our other readers.

With the hope of getting together again in the coming issues of 1997,

İsmail Bozkurt
(Chair)

A NOTE ON THE POPULATION OF CYPRUS

Halil İNALCIK*

ABSTRACT

The fact that Cyprus is an island is responsible for the drastic changes in its population. In the course of its history, especially in times of drought and grasshopper invasions, famine broke out and caused large-scale migrations from the island to Anatolia and Syria, which resulted in sudden, considerable changes in the population and ethnic structure of the island. But most of the emigrants returned home subsequently. Also, the adverse economic and social conditions led to a continual emigration and a long-term depopulation in the island.

On the other hand it is claimed that the island's population continually decreased under the Ottoman rule.

In the past, there were times Turks constituted the majority of half of the population in Cyprus. Unlike the Latins, Turks settled in the island to make *vatan*, homeland.

The fact that Cyprus is an island is responsible for the drastic changes in its population. In the course of its history, especially in times of drought and grasshopper invasions, famine broke out and caused large-scale migrations from the island to Anatolia and Syria, which resulted in sudden, considerable changes in the population and ethnic structure of the island¹. But most of the emigrants returned home subsequently. Also, the adverse economic and social conditions led to a continual emigration and a long-term depopulation in the island.

Under French and Venetian rule, forced labor, especially the obligation to work on the lands of the feudal lord two or three days a week was such a heavy burden that the serfs, called *paroikoi*, had to flee to neighboring countries. The documents published by Mas Latrie concerning the retrieval of the fugitive serfs in the years 1468-1469 are particularly

* Professor, Head of Department of History, Bilkent University Ankara.

illuminating². On the other hand it is claimed that the island's population continually decreased under the Ottoman rule, due to the heavy taxation and to the deterioration of the economic conditions. Let us examine the following tables.

The population estimates of the Island at various dates:

1540 F. Attar	1526 Savorgnan	1570 Graziani	1600 Accidias	1841 Ottoman census	
197.000	180.000	200.000	250.000	Muslim 33.000	Rum 76.000 Maronites 1.300 Catholics 500

Number of Non-Muslim families subject to capitation (*djizye*) under the Ottomans:

1572, Ottoman Census	1599, Cotovicus Archives,	1606, Ottoman Register (Prime Minister's Archives, No. 5094)	1643, Ottoman Register (Prime Minister's Archives) No. 8428)	1670, Kyprianos (Excerpta Cypria)	1777, Ottoman Census
23.000	28.000	30.120	18.040	15.000	10.487

A comparison of the tables suggest that there is a population increase by 1606 and a continual decline after 1643 down to 1841. In Cyprus capitation was collected per household. Even if we suppose that the whole population 250.000 given by Accidias is exaggerated, the figure concerning the Christian population subject to capitation confirm that an increase had taken place by 1606. It's a well known fact that from 1572 on Ottomans resorted to the method of *sürgün*, deportation and sending Turks from Anatolia in the island. The most important difference between the Ottoman conquest and the Frankish invasion was that the Franks settled in the island as a small military ruling class 5000 in all, whereas the Turks, in addition to the garrison troops (about 3000), brought from the villages and cities of Anatolia a great mass of people as productive elements and settled them. Guy de Lusignan, (1192-1194) inviting European Crusaders from Syria and South and East Anatolia, to the Island, distributed to them

fiefs. These were about 300 nobels, and constituted the ruling class, the nobility. Then, in addition to these, another group of about 200 was found under the name of *Turcople* or *Turcopouls*³. Under these two groups who were not more than 500 men altogether, all the native population, rich and poor, were given the status of dependent subjects⁴. The Franks, i.e. the Europeans, have never been numerous in Cyprus. At the end of the Venetian rule, the troops of the Italian origin assembled in Nicosia totalled 1500 and the *nobility* about 1000⁵.

For the Turkish population in Cyprus, let us first see the Turkish troops permanently stationed in the Island.

In September 1571, when Serdar Lala Mustafa Pasha departed from the Island with the bulk of his army, he left troops for the defense. Calepio, who happened to be present in the island at that time estimates these forces at 300 horsemen and 2000 foot-soldiers.

The 1571-72 Cyprus budget gives us precise figures for the troops stationed in the fortresses⁶:

Fortress	<i>Gönüllü</i> (Voluntary men)	<i>Muhafız</i> (Janissrics)	Sea Captains and <i>azebs</i> (Marines)	<i>Topçu</i> (Artillery- men)	<i>Cebecis</i> (Armourers)	Total
Lekoşa (Nicosia)	254	309	309	102	31	1005
Mağusa (Famagusta)	203	409	312	152	32	1108
Baf (Paphos)	104	102	104	-	-	310
Gime (Kyrenia)	-	107	105	-	-	212
Limassol	-	52	52	-	-	104
Total	561	979	882	254	63	2739

With 40 *chawushes* added, the member of defense forces came to 2779. The annual salary paid out to them was about 6 million akçe or about 100.000 gold pieces. In any case the number of Ottoman soldiers and officials in Cyprus was altogether above 3000 in 1572⁷. Later on, when the danger of a Christian counter-attack decreased defense forces stationed on the Island, appears to have been reduced.

B. Sagredo states that there were no more than 800 or 1000 horsemen

in the Island in 1575.

Actually, in a summary register, *icmal defteri*⁸ dating back to the reign of Murad III, we find that the revenue from Cyprus was distributed in timars to the *gönüllü* (volunteers), *muhafiz* (janisseries), *azabs* (the marines), *topçu* (the artillerymen) and the *cebecis* (armourers), stationed within the fortresses. There was no *sipahi timar*-holders except the garrison soldiers whose total number was about 3000 in 1572. This military organization in Cyprus seems to have changed little down to the 19th century⁹.

As to the Turkish civil population in Cyprus, the Ottoman government, using the old method of *sürgün*, deportation and settlement, transferred groups of peasants and town dwellers from Anatolia, and settled them in the island. The main purposes of this operation, as revealed by the *sürgün* documents, was to have the soil of the Island the population of which had deserted tilled, to ensure a livelihood to the surplus population of Anatolia, and to make a newly conquered territory safe by settling a reliable Turkish population¹⁰. Below is the declaration to the governors of Central Anatolia in the edict of 1572; as a result of the invasion and military action, a great extent of land has fallen in ruins, which are arable and fertile land. It is necessary to ensure its cultivation and the reconstruction of the boroughs and villages in the island. Therefore, my order is that in Anatolia all persons suffering from shortage of land, and those who have not been entered into the imperial survey books, those who abandoned their villages and settled on a land belonging to the *sipahis* other than his own, or those who work as agricultural workers (*ırgad*), those whose land disputes could not be solved in the courts and those who are found roaming about without any work in cities and villages, should have their names recorded in registers, and should be sent to Cyprus as settlers. At the same time, of those who in the boroughs-towns devoted themselves to crafts and trades, one household out of ten subject to extraordinary taxation, *avariz*, should be selected and sent. Care shall be taken that these be able bodied and healthy persons, and that they carry all their tools with them; likewise the farmers be equipped with their own cattle and ploughs, without any thing missing (for cultivation). These *sürgüns* should be settled in such places as the Cyprus *Beylerbeyi* may think fit¹¹. At any rate, as one household out of ten, the number of households to be sent from the Teke Sancak alone was estimated to be 5720¹². To encourage the population to go, the Sultan makes the following promises: those who go shall be free from taxes for two years¹³; forts shall be built where necessary on the island so that the population may be safe from enemy attack; the *ferman* ends with the threat that those who disobey the order shall be severely punished.

Persons sent to the Island were from places as distant from one another as the Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Niğde, Ürgüp, Akdağ and Bozok sancaks¹⁴. As an attack was expected every moment from the allied Christian fleet, some well-to-do persons did not wish to leave their homes. However, Barkan finds that one third of the persons migrating to Cyprus were going of their own free will. A great number of orders for deportation shows the eagerness of the Ottoman government to settle the island with Anatolian Turks. For example, of the 94 households of the Antalya borough having been earmarked for deportation to Cyprus, some vanished, and only 74 were sent. Thereupon, the Sultan despatched a fresh *ferman* dated 1574, ordering the remaining 20 families to be hunted down at any cost, and sent to Cyprus¹⁵. The government also insisted that not the poor and the old, but the well-to-do and the strong should be selected¹⁶.

Determined to repopulate Cyprus, the government subsequently ordered that more families be sent from the *Sancaks* of Adana, Sis and Tarsus¹⁷. We are also informed that as late as 1577, an order was issued to the effect that 500 rich Jews were to be sent from the city of Safed, Palestine¹⁸, so as to revive business and commercial life in the Island. However, this plan was subsequently dropped. In 1575 B. Sagredo informs us that the government uninterruptedly conveyed settlers from Anatolia to Cyprus, but they, not being accustomed to the climate, fell ill and died¹⁹. However, another contemporary source, Martinengo, states that in this way 20,000 persons, partly nomads partly soldiers, were settled in Cyprus²⁰.

In 1599 Cotovicus declares that the Turkish Muslim population comprised 6000 males whereas Dandini, 1596, tells us that, there were 12-13,000 Turks who came from Anatolia to settle in Cyprus. We learn from the Cyprus *kadı* registers that then very few of the local Rum population embraced Islam, but that, on the other hand, Turks from Anatolia married local women. The government did not encourage the Christians, who were subject to *djizye*, capitation, to adopt Islam, because such conversions resulted in the loss of the revenue from *djizye*²¹. At any rate, our sources, Christian and Muslim, reveal that in the end Turkish Muslim population under the Ottoman rule was not less than one third of the Christian population of the Island. However, there were times that the Turkish Muslim Population constituted the majority. For example, Kyprianos²² giving the results of the Ottoman census, tells us that there were 47,000 Turks and 37,000 Christians in Cyprus in 1757. About 1790 M. de Vezin, British Consul to Aleppo and Cyprus, estimates the Island's population as 60,000 Turks and 20,000 Greeks²³. At any rate, emigrations resulted from various causes—famine, unemployment, heavy taxation, etc., led to drastic fluctuations in the island's population.

In the second half of the 18th century, as a result of various circumstances, for instance the great drought and famine of 1757-58, caused such a mass emigration. Heavy taxation struck especially the Christian population²⁴. Our sources²⁵ estimating at 100.000 the Island's whole population in the first years of the 19th century should not be far from the truth. The Ottoman census (Only male population) of 1831²⁶ gives the following figures:

	Children	Adults	Total
Muslims	8.623	6.360	14.983
Non-Muslims	16.420	12.680	29.100
Foreigners	-	-	31
Muslim Gypsies	-	-	43
Merchants	-	-	49
Total	-	-	44.206

About the same time, Turner tells us: "Cyprus, though nominally under the authority of a Bey appointed by the Kapudan Pasha, is in fact governed by the Greek Archbishop and his subordinate clergy.... The peasants of Cyprus, both Mahometans and Greeks, are so insufferably plundered that their labor is barely capable of supporting their existence, and they yearly desert in great number to the coasts of Caramania and Syria. They (Greek priests) strip the poor ignorant, superstitious peasant of his last *para*."

In the years 1821-26, during the Greek insurrection, the emigration of the Greek population from the Island accelerated. However, starting in 1830, the Ottoman state took measures to induce these emigrants to return: the poll-tax was reduced, tax arrears were expunged, and not least, a civil organization was created, entrusting the collection of taxes to the Greek *reaya* themselves, securing a kind of autonomy to the Island. In 1841 Lacroix²⁷ tells us, summarizing the results of the census made by the governor Tal'at Efendi: "Des *calculs* plus exacts établis sur un commencement de statistiques dûs à Tal'at Efendi, gouverneur en 1841, permettent d'évaluer la population actuelle du pays à 108 ou 110.000 habitants, ainsi divisés: 75 à 76.000 Grecs, 32 à 33.000 Turcs, 12 à 1300 Maronites, 500 Catholiques Romains, la plupart Européens, 150 à 160 Arméniens."

That the Ottoman *Tanzimat* reforms gave no results proves to be

unfounded. In the period 1850-1878 there was at least an increase of 50% in the island's population²⁸.

In conclusion, in the past there were times when Turks constituted the majority or half of the population in Cyprus. Unlike the Latins, Turks settled in the Island to make it *vatan*, homeland.

NOTLAR VE KAYNAKLAR:

1. HILL, G.. *A History of Cyprus*, Volume I, Cambridge, 1949, p.246; for the drought and great emigration in 1757-1758, see C.D. Cobham KYPRIANOS in, *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, p. 201.
2. Mas Latrie, *Historie de l'isle de Chypre*, Volume III, Paris, 1855, p.192.
3. Among the *Turcoples*, who were a mixture of several elements, the Turks must certainly have been numerous in the beginning. The term of *Turcopoulos* was applied in the Byzantine Empire, from ninth to the 11th century, to the Turks serving as mercenaries (See MORAVESİK, G.. *Byzantinoturcica*. I, Budapest, 1942, 5,6. In the anonymous chronicle added to Guillaume de Try's text, it is noted that the *Turcoples* came to Cyprus from "Jerusalem and Triple (Tripoli) and from Antiochia and Ermanic (Armenia)". In that period, the term of *Turqueman* was also used in Cyprus as the equivalent of soldier. (Mas Latrie, op cit, Volume II, p.665).
4. MAKHAİRAS, L.. *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus*, (Ed. R.M. Dawkins), Oxford, 1932, pp 19-29; Mas Latrie, *Historie de L'île de Chypre*, pp. 44-49.
5. HILL, Op cit, Volume III, p.953.
6. SAHİLLİOĞLU, H.. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Bütçesi", *Belgeler IV*, 1967, p.16-17.
7. In addition to these 2779 men, the list of persons drawing their salaries from the Cyprus Treasury included sailors not over 50 men, architects and carpenters, salpêtre manufacturers, workers of water works, treasury secretaries and, a *müderis-kadı*, Ekmel efendi and his students not more than 100 men altogether. See SAHİLLİOĞLU, op cit, p.25.
8. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyud-i Kadime*, Ankara (undated). On the tuğra may be read the name: Murad bn. Selim.

9. Situation in 1826 (Prime Minister's Archive, No. 598):

	Gönüllüs	Azebs	Topçus	Cebecis
Nicosia	299	225	88	27
Famagusta	350	250	140	20
Paphos	80	100	20	10
Limassol	50	50	10	-
Kyrenia	80	78	20	-

No mustahfız janissary in this period.

10. On *sürgün* see BARKAN, Ö.L.. *Bir İskân ve Kolonizasyon Methodu Olarak Sürgünler (The Sürgün as a Method of Settlement and Colonization)*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, 1-4, İstanbul University, p. 524-69; İNALCIK, H.. "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica II*, 1954.
11. The complete text of this *ferman* of the 13th of Cemaziyelevvel 980/2 Sept. 1572 see BARKAN, op cit, pp.550-53.
12. BARKAN, op cit, p.564.
13. In another document: "no taxes or dues being collected for three years" (REFİK, A.. "Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Ait Resmi Vesikalar, (Official Documents Relating to the Cyprus and Tunis Campaigns), Edebiyat Fakültesi Mecmuası, V, 1-2 1926, p.61, document 32.
14. *Mevkufat Defteri* (Pime Minister's Archives, No. 2551): BARKAN, op cit, p. 556-57.
15. Prime Minister's Archives, İstanbul, *Mühimme Defteri* No: 23, p. 317, Zilkade 981, February-March 1574.
16. *Mühimme* No: 23, p.26. To the Bey of Bozok dated 25 Cemaziyelevvel 981.
17. *Mühimme* No:23, document 172, 25 Receb 981.
18. LEWIS, B.. *Notes and Documents from the Turkish Archives in Jerusalem* 1952, pp.31-32.
19. Beaucoup d'habitants (en Chypre) ont abandonne leurs demeures et se sont enfuis; d'autres s'éloignent journellement. Afin de remédier à cette dépopulation, les Turcs font venir incessamment de leur propre pays de nouvelles familles d'habitants pour les fixer en Chypre, mais une grande partie des émigrants meurt à peine arrivée dans l'île à cause de la grande chaleur "(Mas Latrie, Volume III, p.506).
20. *Excerpta Cypria*, op cit, pp.161-2.
21. "very many of them.. wish to turn Turks, but many are rejected, because (say their lords) in receiving them into the Muslim faith, their tributes (*djizya*) would

- be so much diminished". (Hunkel-1670-, in COBHAM, op cit, p. 233).
22. *Excerpta Cypria*, op cit, p. 366-67.
23. *Excerpta Cypria*, op cit, p. 366-67, 379.
24. CLARKE: *Excerpta Cypria: "In cases of their inability to supply the inhabitants fly from the Island."* (1801).
25. See HILL, op cit, Volume IV, 33.
26. KARAL, E.Z.. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1934, pp.161-63.
27. MICHOV, V.. *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII e et XIX e*, IV, Sofia, 1935, 380.
28. See MICHOV, in Index: *Cyprus*; Hill, op. cit, Volume IV, p.33.

KIBRIS'IN NÜFUSU ÜZERİNE BİR NOT

ÖZET

Kıbrıs'ın nüfusundaki değişiklikler, ada oluşundan kaynaklanır. Tarihi süreç içinde, özellikle de kuraklık ve çekirge istilaları dönemlerinde, adadan Anadolu ve Suriye'ye Kıbrıs'ın nüfusu ile etnik yapısında önemli değişiklikler yapan hızlı göçler olmuştur. Bu göçmenlerin çoğu sonradan yurtlarına geri dönmüşlerdir.

Osmanlı yönetimi döneminde ise nüfusta sürekli yükselme görülür.

Geçmişte Türklerin, Kıbrıs'ın nüfusunun yarısını oluşturdukları dönemler vardır. Latinlerin tersine Türkler Kıbrıs'a, onu vatan yapmak için yerleşmişlerdir.

MARSİLYA TİCARET ODASI BELGELERİNDE ONDOKUZUNCU YÜZYIL ÖNCESİ KIBRIS

Eyüp ÖZVEREN*

ÖZET

Kıbrıs'la ilgili tarihsel çalışmalar genellikle yakın tarihte yoğunlaşmakta, ondokuzuncu yüzyılın gerisine pek uzanmamaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl ve sonrası, Kıbrıs'ta İngiliz etkinliği ve egemenliğinin oluşması ve buna koşut olarak Rum unsurun ağırlık kazanmasıyla çakışmaktadır. Oysa onyedinci ve onsekizinci yüzyıl Kıbrıs tarihine Akdeniz jeostratejisi bağlamında yaklaşıldığında, çok farklı bir manzarayla karşılaşmaktadır. Birincil derecede önemli Marsilya tekelindeki Fransız Akdeniz ticareti bağlamında, Kıbrıs bir Osmanlı toprağı olarak çeşitli işlevler taşımaktadır. Bu çalışmada, Marsilya Ticaret Odası Arşivi'ndeki Kıbrıs'la ilgili kaynakların incelenmesi sonucu ortaya çıkan görünüm irdelenmektedir. Çalışmanın altbaşlıkları sırasıyla, seçilen dönemin önemi, Kıbrıs'ın bölgesel işlevi, Kıbrıs'ın parçasını oluşturduğu iktisadi birimin saptanması, ticaretin örgütlenme biçimi ve belgelerde Kıbrıslıların konumunun değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu çalışma, hem belgelere yansıdığı biçimiyle Kıbrıs tarihini kurgulamak; hem de kaynakları kullanmak isteyen araştırmacılara tanıtıcı olmak amacıyla yapılmıştır.

I. ÇALIŞMANIN KAPSADIĞI DÖNEM

Yirminci yüzyıl Kıbrıs tarihiyle ilgilenenler araştırılmaya değer pek çok konunun kökenlerinin ondokuzuncu yüzyıla uzandığını gözlemlemişlerdir. Başka bir deyişle ondokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki Kıbrıs tarihi bir bütünlük taşır. Gerçekten de bugünkü iki toplumlu, iki devletli Kıbrıs gerçeğinin tarihsel süreç içinde oluşumunu anlamak için ada üzerinde İngiliz egemenliğinin kuruluşunu ve sonuçlarını bilmek gerekir¹.

Ancak bu dönüm noktası, doğrudan ondokuzuncu yüzyılda, Sanayi Devrimi ertesinde, İngiltere bir dünya ve özellikle de denizler imparatorluğu olarak öne çıkarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı sürece ayak uyduramayan güçler arasında yer alarak gerilemesinin bir sonucudur. Bu

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi, Ankara.

durumda, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl Kıbrıs tarihine bir bütünmüş gibi yaklaşmak doğal olmaktadır. Yazık ki bu anlaşılabilir durumun bir de sakıncası vardır. Yirminci yüzyıl ondokuzuncu yüzyıla açıklanırken, ondokuzuncu yüzyıl Kıbrıs tarihi açısından bir başlangıç noktası olarak alınmakta ve böylece de ondokuzuncu yüzyıl başındaki Kıbrıs toplumsal ve iktisadi yapısı doğallaştırılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek gerilemiş olması, Kıbrıs'ta Osmanlı egemenliğinin ve ona bağlı olarak Türk unsurunun da önemini azaltmaktadır. Oysa, nasıl yirminci yüzyıl ancak ondokuzuncu yüzyıla anlaşılabiliriyorsa, ondokuzuncu yüzyıl da onyedinci ve onsekizinci yüzyıla anlaşılabilir. Ondokuzuncu yüzyıla birlikte ortaya çıkan ve aslında hiç de doğal olmayan bir takım süreçlerin bu özelliği ancak önceki yüzyılların yapısal nitelikleri ışığında anlam kazanır. Nasıl dünya sisteminde İngiliz egemenliğinin ve dünya ekonomisinde Sanayi Devrimi'nin bir öncesi varsa, Kıbrıs'ta da Osmanlı egemenliğinin ve Türk nüfusun daha eski ve etkin bir geçmişi vardır. Akdeniz tarihine yön vermekle kalmayıp yeni bir boyut kazandıran ünlü Fransız tarihçi Fernand Braudel, 1572'de Kıbrıs'ın Venedik egemenliğinden Osmanlı egemenliğine geçişinin Venedik sömürsünden bıkın yerleşik Rum nüfus tarafından hiç de olumsuz karşılanmadığını ve bu kesimin yaşam düzeyinde olumsuz sonuç doğurmadığını güvenilir kaynaklara dayanarak anlatır.² Bu bağlamda onyedinci ve onsekizinci yüzyılların önemi daha iyi anlaşılır. Yakın geçmişte yayınlanan düzeyli bir başka çalışma sayesinde bu 'tarih-öncesi-tarihin' hiç değilse ilk yarısı aydınlığa çıkmıştır.³ Bu yazının amacı, Kıbrıs tarihinin, bu göreceli olarak az bilinen yüzyıllarına ilişkin kaynakların yalnızca bir çeşidini irdelemek ve ortaya bir takım sorular atmaktır⁴.

II. MARSİLYA TİCARET ODASI'NIN TARİHSEL ÖNEMİ

Kıbrıs, Osmanlı yönetimine geçtikten sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ticari ve siyasi ilişkileri düzenleyen anlaşmalara tabi olmuştur. Kıbrıs'ın Osmanlı denetimine geçmesi Akdeniz tarihinde önemli bir dönemece rastlar. Fernand Braudel'in yerinde tanısıyla Venedik'in deniz imparatorluğunda Kıbrıs Girit'le Suriye sahilleri arasında bağlantıyı sağladığı gibi, bu stratejik adalar yine Braudel'in güzel deyişiyle Venedik'in sabit donanması olarak değer taşıyordu.² Kıbrıs'ın el değiştirmesiyle birlikte Akdeniz'deki Venedik egemenliğinin bir halkası kopuyor, bir boşluk doğuyordu. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya bir takım ayrıcalıklar tanıyarak hem bu boşluğu doldurmayı, hem de okyanus ticaretinin gelişmesi karşısında bir ölçüde gözden düşen Akdeniz ticaretini

canlı tutmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Fransa, Akdeniz ticaret ağını Marsilya limanının tekelinde bir merkezden örgütlemiştir.⁵ Ticari ve stratejik önemi göz önüne alınarak özenle seçilmiş Osmanlı yönetimindeki bazı Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika limanlarında, *échelle* denilen birimler oluşturulmuştur. Her birimde, gerek Osmanlı, gerekse Fransız hukuk ve idaresinden kısmi özerklik taşıyan ve genellikle tüccar ve yerleşik yabancılardan ve giderek onların Levanten uzantılarından oluşan birer 'millet' (*nation*) ortaya çıkmıştır. Bu sistem Marsilya Ticaret Odası'nın denetim ve yönetimine verilmiş ve daha 1650'de olgun biçimini almıştır.⁶ Bu sistemin sorumluluğunu üstlenen Marsilya şehrine ve onun ticaret odasına Fransa Akdeniz ticaretinin tekelini vermiştir. Böylece Marsilya, onyedinci ve onsekizinci yüzyıl Akdeniz ticaretinde en önemli yönlendirici unsur haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'de, bu sisteme dahil edilen 'limanlar' arasında, başta Halep olmak üzere İskenderun, Trablus, Lazkiye, Sayda, Akkâ, İskenderiye ve bizim açımızdan Lârnaka bulunmaktaydı.⁷ Bu şehirlerdeki özerk tüccar ve yerleşik yabancı nüfusların başına Marsilya Ticaret Odası birer konsolos atamaktaydı. Görüldüğü gibi ondokuzuncu yüzyıl başına kadar konsolosluk sistemi devlet tarafından değil, ticari kesim örgütleri eliyle düzenlenmekteydi. İngilizlerin ünlü *Levant Company* adlı Akdeniz ticaret tekeli de aynı biçimde İngiliz konsolosluklarını ve yerleşik nüfuslarını örgütlemekteydi.⁸ Marsilya'nın Akdeniz ticareti üzerindeki tekeli ancak Fransız Devrimi sonrasında sorgulanmaya başlanmış ve ondokuzuncu yüzyıl başında çözülmüştür. Aynı biçimde Halep merkezli olarak yerel düzeyde örgütlenen ve Kıbrıs'ı da kapsayan İngiliz *Levant Company* tekeli de 1825 yılında lağvedilmiştir.^{9,10} Özetle, ondokuzuncu yüzyıl öncesi Osmanlı Akdeniz ticaretinde Fransa'nın ayrı bir önemi vardı ve Fransa'nın bu ticareti de Marsilya Ticaret Odası tarafından titizlikle yönlendiriliyor ve kısmen başka ülkeler tarafından da örnek alınıyordu. Dolayısıyla *échelles* sistemi ondokuzuncu yüzyılda gündeme gelen serbest ticaretten farklı olarak yönlendirilmiş ticaretin seçkin bir kurumlaşmış örneğidir. Bu sistemde Osmanlı ve Fransız hukuk ve idaresinden kısmen yalıtılmış 'liman' ortamlarında yerliler ve yabancılar arasındaki ticari ilişkiler düzenli bir biçimde gerçekleştiriliyordu. Dahası, ticaret, siyaseti dizginliyor, diplomasi ticaretin uyuşmasına giriyordu. Ondokuzuncu yüzyıldaki gibi çok büyük bir ticaret oylum artışı gündeme gelmediği sürece bu kurumsal çerçeveyi korumanın akılcı bir mantığı vardı. Osmanlı Devleti açısından az sayıda limanda odaklaştırılmış ticareti vergilendirmek daha kolaydı. Yine az sayıdaki limanın altyapısını korumak ve sürekli hizmetlerini ve bakımını sağlamak daha ucuza geliyordu. O dönemde ticarete büyük darbe indiren korsanlık ve kaçakçılık karşısında da bir ölçüde ticaret yollarını koruma masrafları azaltılabiliyordu. Yabancı ülke ise az sayıda merkezde

yogunlaşmış olarak barınan tüccar nüfusa karşı yükümlülüklerini yerine getirmekte daha az zorlanıyordu. Korsanlık tehdidi karşısında bu az sayıda liman arasında düzenli aralıklarla ve koruma eşliğinde konvoy biçiminde deniz ticareti (*caravan navigation*) gerçekleştirilebiliyordu. Son olarak, her iki tarafın da yararına olacak biçimde, bir ölçüde olsun salgın sayırlıkların yayılması denetim altında tutulabiliyordu.¹¹ Görüldüğü gibi Marsilya şehri bu son derece özgün kurumsal yapının odak merkezinde bulunmaktaydı.

III. MARSİLYA TİCARET ODASI ARŞİVİ

İktisadî tarih açısından ondokuzuncu yüzyıldan itibaren görüldüğü gibi ticaret, serbestleştiği ölçüde, geride yalnız fiyat ve miktar kayıtlarıyla vergi belgelerini bırakan bir akışkanlığa kavuşur. Buna karşılık onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda gördüğümüz türden bir hayli yönlendirilmiş bir ticaret, geriye yalnız fiyatları ve miktarlarıyla ya da konu olduğu vergilerle değil, kurumsallaşmasıyla da ilgili zengin kaynakları, üstelik idari merkezde yoğunlaşmış biçimde bırakır. Marsilya Ticaret Odası arşivi işte bu yüzden çok değerlidir. Bugün de Marsilya'nın mimari açıdan son derece görkemli Ticaret Odası binasının en üst katında bulunan bu arşivin, her türlü kullanıma açık biçimde, iyi düzenlenmiş ve korunmuş bulunması ve hızlı hizmet vermesi övgüye değerdir. Üstelik söz konusu yüzyıllarda belge akışının hiçbir ciddi kesinti ve tahribe uğramamış olması, kaynakların onyedinci ve onsekizinci yüzyıl Kıbrıs'ı ile ilgili genel bir fikir verebilme konusunda yeterlik düzeyini yükseltmektedir. Öte yandan bazı belgelerin kâğıt türü ve mürekkebi ve çift yanlı yazılmış olması nedeniyle zamanla yıpranarak yazıların birbirine karıştığı ve okunaksızlaştığı görülmektedir. Bazı kötü el yazıları da benzeri güçlüklereden neden olmaktadır. Çok erken döneme ait birkaç İtalyanca yazışma dışında, bütün belgeler Fransızcadır.

Ondokuncu yüzyıl öncesiyle ilgili tüm belgeler, iki ciltten oluşan basılı bir katalogta toplanmış bulunmaktadır. Bunlardan ikinci ciltte Kıbrıs'la ilgili çok az sayıda belge vardır. Kıbrıs'la ilgili bu çalışmada kullanılan tüm belgeler, birinci ciltte sınıflandırılmış bulunmaktadır.¹² Dosya (*liasse*) halinde saklanan belgeler harf ve sayılarla sınıflandırılmıştır. Harfler belgelerin türünü simgelerken sayılar kronolojik sıralamayı yansıtmaktadır. Bizim açımızdan en önemli belgeler '*Commerce du Levant*' kategorisi altında, 'J' serisindeki çok sayıdaki dosyada yer almaktadır. Bu belgeler Kıbrıs'ta sorumlu görev yapmış konsolosların adına göre sınıflandırılmıştır. Bu serideki belgelerin bir kayıt dökümü ekte sunulmuştur (Bkz. Ek D). Yine aynı seride belirli tarihlerde limanları ve bu arada Kıbrıs'taki konsoloslugu denetleyen Etienne Gravier d'Ortières, Louis le Bigot de

Gastines, Benoit de Maillet, ve Baron de Tott adli görevlilerin raporları da ayrıca kendi adlarına göre dosyalanmıştır (Bkz. Ek II). Yukarıdakilerden ayrı olarak bu seride ticaretle ilgili bir dosya daha vardır (Bkz. Ek III). Burada belirtilmesi gereken bir nokta, dosyaların içindeki belgelerle ilgili her hangi bir fihristin yokluğudur. Bu nedenle belli bir konuda araştırma yapmak için bütün belgeleri taramak zorunlu olmaktadır.

IV. KIBRIS'IN İÇİNDE YER ALDIĞI İKTİSADİ BİRİM

Günümüzde Kıbrıs, Türkiye-Yunanistan ekseninde algılanmakta, Türk tezine göre Anadolu'nun doğal ve coğrafi bir uzantısı olarak görülürken, Yunan tezine göre bir Helen adalar zincirinin son uzantısı olarak nitelenmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl öncesi Kıbrıs'ın Marsilya Ticaret Odası belgelerine yansıyan iktisadi yerlemi ise, ilginç bir değişiklik sergilemektedir. Yaklaşık olarak onyedinci yüzyılın son çeyreğine ait bilgileri aktaran eski bir dosya Malta ve Trablus çıkışlı gemilerden söz etmekte, Kıbrıs'taki yabancı nüfus ile Avrupa arasındaki yazışmaların Halep üzerinden yapıldığı, İstanbul'la bağlantının pek yoğun olmadığı doğrultusunda ipuçları vermektedir¹³. Yaklaşık yüzyıl sonrasına ait bir diğer 1447 tarihli belge de bu kanıyı pekiştirmekte ve İstanbul'dan gelen yönergelerin Halep üzerinden ulaştırıldığını göstermektedir¹⁴. Yine onsekizinci yüzyıl ortalarına ait bir dizi belgeden, Kıbrıs'ın hemen tüm bölgesel bağlantılarının Sayda'dan İskenderun'a uzanan bir coğrafi kıyı şeridiyle olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır¹⁵. Nitekim, Şeyh Dahir'in Suriye sahillerinden Malta'yla doğrudan ticaret bağlatması Kıbrıs'taki Fransız tüccarları tedirgin etmiştir. Bunun nedenini, Fransız tüccarların Sayda pamuk ticaretine el atmasında ve oradaki yerleşik Fransız tüccarların şikâyetlerine yol açacak kadar etkinlik alanlarını genişletmesinde aramak gerekir¹⁶. Kısacası, onyedinci ve onsekizinci yüzyıl Marsilya Ticaret Odası belgelerindeki görünümüyle Kıbrıs, Lefkoşa'dan yönetilen, Lârnaka'dan dünyaya açılan, bir yandan Anadolu anakarasına sırtını, coğrafi Suriye kıyısına yüzünü dönmüş, öte yandan Yunan unsurun yoğun olduğu adalar zincirinden hemen tümüyle kopuk bir nitelik sergilemektedir. Bu dönemde Kıbrıs, uzun yol Avrupa deniz ticaret bağlantılarıyla, özellikle coğrafi Suriye ağırlıklı bölgesel Doğu Akdeniz ticaret ağının kesiştiği noktada bir iktisadi işlev üstlenmektedir.

V. TİCARET ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER

Yaklaşık onyedinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıl sonuna kadar uzanan pek çok Marsilya Ticaret Odası belgesi, Kıbrıs ticaretinin neredeyse sürekli

bir korsan tehdidi altında olduğu izlenimini vermektedir. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısına ait bir belge korsanlık tehlikesinin bir ölçüde azaldığını ve Mağusa limanının göreceli güvenliğini göstermektedir¹⁷. Ancak onsekizinci yüzyıl ortasına ait bir diğer belge, korsanlık sorununun sürdüğünü göstermektedir. Bu belgede Lârnaka konsolosu her türlü güvenlik önlemi alınmadan hiç bir Fransız gemisinin denize açılmaması için gerekli uyarıyı yaptığını bildirmektedir¹⁸. Aynı yıl içinde depreşen korsanlık sorunu Osmanlı idaresi ile Fransız konsolosunu karşı karşıya getirmiş ve Kıbrıs valisi Debreli Hasan Ağa gayrimüslim korsan ve haydutları korumamaları konusunda yazılı bir notayla Fransız konsolosu uyarmış, Fransız konsolos da kanundışı kimselerle bir ilgileri olmadığını söyleyerek kendi ticaretlerine zarar veren korsanların Osmanlı gemilerine saldırmadığını vurgulayarak Osmanlılarla korsanlar arasında bir gizli çıkar birliğini ima etmiştir¹⁹. Hemen sonraki yıllarda bu sorun ileri boyutlara ulaşmış ve Fransız belgelerine göre İngiliz korumasındaki Yunanlı korsanlar Lârnaka'yı tehdit etmişlerdir²⁰. Yaklaşık otuz yıl sonra da değişen pek birşey yoktur. Bu kez Rus destekli Venedik-Yunan korsanları gündemdedir²¹. Yukarıda belirttiğimiz gibi korsanlık tehlikesine karşı bir güvenlik önlemi olarak yararlı görülen gemi kervan ticareti açısından, Kıbrıs özellikle önemlidir. Lârnaka'da Kasım 1780 tarihinde kaleme alınmış bir belge, Ağustos ve Eylül aylarında Mısır ve Suriye'ye hareket eden yirmi yedi gemilik iki konvoyun toplu halde Malta üzerinden Fransa'ya yola çıkacağını bildirmektedir²². Yine Ekim 1781 tarihli benzer bir yazışma, Mısır ve Suriye'den gelen yirmibeş geminin Fransa'ya koruma altında hareket etmek için Kıbrıs'ta toplandığını göstermektedir. Bu yirmibeş gemiden onu Kıbrıs, Akkâ, Sayda ve Trablus çıkışlı diye kaydedilmiştir²³. Bu kayıt biçimi de Kıbrıs'ın hangi kalemde algılandığını sergilemesi açısından önemlidir. Büyük bir olasılıkla bu on gemi bu limanların birden fazlasında ticari işlem yapmıştır. Nitekim 1782 tarihli benzer bir kayıt, kırk gemilik bir konvoyun Marsilya'ya hareket ettiğini, bunlardan birinin Kıbrıs, üçünün de Kıbrıs ve İskenderun çıkışlı olduğunu göstermektedir. Bir başka oniki gemilik ek listede Damyata ve Kıbrıs; Sayda, İskenderun ve Kıbrıs; Akkâ ve Kıbrıs çıkışlı gemi kayıtlarına rastlanmaktadır²⁴. Bütün bu bilgilerin sağlıklı bir yorumu, bizi Kıbrıs'ın kendi ticaretinin zaman zaman birden fazla gemi dolduracak oyluma sahip olmayabilecek kadar önemsiz kaldığı, buna karşılık adanın deniz kervan ticaretinde çok önemli jeo-stratejik bir işlev gördüğü sonucuna götürür. Başka bir deyişle Kıbrıs'ın iktisadi önemi ticaret hacminin çok ötesinde işlevseldir. Bu nedenle adada yerleşik Fransız milleti²⁵ 1765 yılında gerçek anlamda Fransız olan 44 ve Fransız koruması altında bulunan çoğu Levanten 27 kişiden oluşmak üzere toplam 71 kişi gibi göreceli olarak yüksek bir sayıya ulaşmaktadır²⁶. Baron de Tott'a göre Kıbrıs konsoloslğunun yıllık

giderleri yaklaşık Selanik ve Trablus gibi önemli limanlarla aynı, o zamanlar henüz yerini Beyrut'a kaptırmamış olan ve Filistin giderlerini de içeren Sayda'nın ise yarısı kadardır²⁷. Bütün bu bilgilerden Kıbrıs'ın salt ticaret oylumu ile oranlı olmayan bir önem taşıdığı sonucu çıkmaktadır.

Kıbrıs ticaretinin zorunlu olarak deniz ticareti olması sınırlı sayıdaki giriş çıkış limanı nedeniyle daha iyi belgelenmesine yol açmıştır. Onsekizinci yüzyıl ortasında Kıbrıs ticaretinin nitelikleri ile ilgili ayrıntılı bir dökümü 1740-1753 dönemini kapsayan düzenli ve birbiriyle karşılaştırılmaya elverişli bir standardizasyona sahip olan 'Ticaretin Durumu' (*Etat du commerce*) başlıklı konsolosluk raporlarından edinmek olasıdır. Bu belgeler bir yıl içinde Kıbrıs'ın Marsilya ile dışalım ve dışatımının mal temelinde dökümlerini, açığın kapatılmasında kullanılan sermaye akışını, ayrıca, 'Fransız milleti' aracılığıyla İtalya adına yapılan ticaretin genel bir dökümünü, zaman zaman Kıbrıs'taki İngiliz ticaretiyle ilgili istatistik bilgileri, ve son dört yıl için 'Fransa eliyle gerçekleştirilen toplam dışalım ve dışatımların seyrini içermektedir. Bu belgelerden, Kıbrıs'ın önem sırasıyla ipek, pamuk ve yün satıp çeşitli dokuma kumaşlar aldığı ve Kıbrıs lehine ortaya çıkan ticaret açığının da para ve diğer değişim araçlarının girişiyle dengelendiği anlaşılmaktadır. Fransa'nın Kıbrıs'tan ithal ettiği mallar arasında ipek birinci sıradayken, İtalyan şehir devletleri adına yapılan alımlarda pamuk önde gelmektedir. Yıldan yıla ticaret hacminde ve malların sıralamasında büyük dalgalanmalar görülebilmekte ve genel olarak yine ipek ve pamukta yoğunlaşan İngiliz ticareti Fransız ticaretinin gerisinde seyretmektedir. İngiliz kumaşlarının büyük kısmının Fransız ticareti kanalıyla Kıbrıs'a ulaşması, Fransa'nın Kıbrıs ticaretindeki öncü konumunu göstermektedir. Para ve zaman zaman İstanbul kaynaklı diğer ödeme araçlarına (*bills of exchange*) rastlanmaktadır. Kıbrıs ticaretinin yapısı ipek, pamuk, yün gibi hammadde satıp kumaş gibi mamul madde almak şeklinde özetlenebilir. Bununla birlikte Kıbrıs aleyhine sürekli bir ticaret açığının ortaya çıkmaması, tam tersine Kıbrıs lehine açığın para ve benzeri değer girişleriyle dengeleniyor olması, bu dönemde ticaretin henüz çevresel (*périphérique*) bir boyut taşımadığı izlenimini uyandırmaktadır.

Bu dönemde Marsilya Ticaret Odası belgelerine bakıldığında, ticarete köklü bir yapısal değişiklik beklenmediği anlaşılmaktadır. Fransız tüccarlar yönlendirilmiş (*régulé*) ticaret sisteminin daha da pekiştirilmesi doğrultusunda bir tavır sergilemektedirler. Onsekizinci yüzyıl ortalarına ait ticaretle ilgili bir değerlendirmede, ortak bir ticari fon oluşturarak konsolosun eşgüdümünde alım yapılması ve bu yolla fiyatın düşük tutulması önerilmektedir²⁸. Bu yaklaşımın bir varsayımı, üretim miktarının fiyat esnekliği olmamasıdır. Bundan da Kıbrıs'ta bu dönemde alınan ürünün iklim, sayrılık gibi doğal etkenler dışında dalgalanmalara bağlı olmadığı

sonucu çıkarılabilir. Üretim de, üreticinin geçimliliğini ancak sağladığı bir düzeyde gerçekleşiyor olmalıdır.

IV. BELGELERDE KIBRISLILARIN YERİ

Fransız nüfusun Osmanlı yönetiminden beklediği katkı, dirlik ve düzenliği sağlayarak yukarıda betimlenen ticaretin daha kolay işlemesine hizmet etmesidir. Dönem sonuna ait bir yazışmada Osmanlı yönetiminin adada birkaç yıldır sürmekte olan düzensizliğe karşı sonunda köklü önlemler almaya başladığından övgüyle söz edilmektedir²⁹. Böylece bu belgelerde Osmanlı etkeni adada düzeni sağladığı ölçüde yer almaktadır. Adada düzenin sağlanmasından anlaşılan ise, yerli nüfusun daha sıkı bir denetime tabi tutulmasıdır. Bu belgelerin, adada sanki yerli bir nüfus yokmuş gibi yazılmış olması ilginçtir. Kıbrıs'ın Marsilya Ticaret Odası belgelerine yansıyan tarihte adeta Kıbrıslılar, ister Türk olsun, ister Rum olsun, yoktur. Daha doğrusu, Kıbrıslılar çok sınırlı bir konuma sahiptirler. Fransız ticaretinde daha köklü düzenlemeler isteyen 1741 tarihli bir yazışma, yürürlükteki uygulamanın az sayıda (yalnızca üç) Fransız tüccarın kendi aralarındaki rekabeti sonucu fiyatların yükseldiğinden yakınmakta ve yerli nüfusun bu rekabeti istismar ettiğine dikkati çekmektedir. Yine aynı belgeye göre yerli halk kredili alımlarda malın ağırlığını artırıp kalitesini düşürecek hileli karışımlara başvurmaktadır³⁰. Görüldüğü gibi Kıbrıslılar ancak Fransız ticareti açısından olumsuz bir işlev yerine getirdikleri ölçüde ve daha sıkı bir yönetimi meşrulaştırmak amacıyla gündemde yer alabilmektedirler. Buna karşılık 1770 tarihli bir başka belge, kendi ekinini öğütmek isteyen köylülerin ek bir vergiyle nasıl sömürdüklerini yansıtmaktadır³¹. Kuşkusuz bu köylüler, yukarıdaki belgenin hilecilikle suçladığı, yüksek fiyat isteyen, kalitesiz mal satan köylülerden başkası değildir. Zamanla ortaya çıkan bir bakış açısı değişikliği de söz konusu olamaz. Olsa olsa aynı köylüler, yerel sömürüye tabi olunca iyi, yabancı sömürüye karşı koyunca kötü olmaktadır. Bu belgeleri yazanlar, Osmanlı yönetiminin ya da yerel güçlerin alacağı her verginin, kendi olası kazançlarını azaltacağına bilincindedirler. Çifte ölçütün açıklaması işte bu noktada düğümlenmektedir. Marsilya Ticaret Odası'nın yüzyıllanmış belgelerinde kendini gösteren, Kıbrıs'ın elden geldiğince Kıbrıslılardan arındırılmış olan bu tarihi, kendi açmazını istemeyerek de olsa kendi çelişkilerinde sergilemektedir.

EK I

“COMMERCE DU LEVANT”
KATEGORİSİNDEKİ DOSYALAR

J 1090, liasse, 1661: Consulat de Chypre-Lettres de Roger Fowkes, consul, et pièces jointes.

J 1091, liasse, 1670-1690: Consulat de Chypre-Lettres de Balthazard Sauvan, consul, et pièces jointes.

J 1092, liasse, 1691-1693: Consulat de Chypre-Lettres d'André Feau, consul, et pièces jointes.

J 1093, liasse, 1694: Consulat de Chypre-Lettres de Louis Lemaire, consul, et pièces jointes.

J 1094 à 1100, (7 liasses), 1696-1710: Consulat de Chypre-Lettres de François Luce, consul, et pièces jointes.

J 1101, liasse, 1711: Consulat de Chypre-Lettres de Claude-Jacques de Monhenault, consul, et pièces jointes.

J 1102 et 1103, (2 liasses), 1713-1717: Consulat de Chypre-Lettres de Nicolas Morel de Cresmery, consul, et pièces jointes.

J 1104, liasse, 1719-1726: Consulat de Chypre-Lettres d'Henry Wiet, consul, et pièces jointes.

J 1105, liasse, 1727-1728: Consulat de Chypre-Lettres de Jean-Etienne de Marigny, consul, et pièces jointes.

J 1106, liasse, 1729-1734: Consulat de Chypre-Lettres de Charles de Montgrand, consul, et pièces jointes.

J 1107, liasse, 1734-1741: Consulat de Chypre-Lettres de Louis-Jacques Lamaire, consul, et pièces jointes.

J 1108 et 1109, (2 liasses), 1741-1746: Consulat de Chypre-Lettres d'André Alexandre Lemaire, consul, et pièces jointes.

J 1110, liasse, 1749-1755: Consulat de Chypre-Lettres d'Ange de Gardane, consul, et pièces jointes.

J 1111 à 1115, (5 liasses), 1756-1793: Consulat de Chypre-Lettres de Benoit Astier, consul, et pièces jointes.

J 1116, liasse, 1772-1782: Vice-Consulat de Chypre-Lettres des viceconsuls et pièces jointes.

J 1117, liasse, XVIIe siècle-1777: Consulat des chanceliers, et pièces jointes.

J 1138, liasse, 1777-1780: Consulat de Chypre-Lettres des preposés aux droits de la Chambre.

J 1139 à 1151 (13 liasses), 1664-1791: Consulat de Chypre-Comptes de la Nation.

J 1152 à 1155 (4 liasses), 1664-1682: Consulat de Chypre-Pièces produits à l'appui d'une revision des comptes de 1664 à 1682 (Voir lettre du consul Sauvan du 6 février 1684).

J 1156 à 1163 (8 liasses), 1666-1725: Consulat de Chypre-Procès-verbaux de taxe d'avarie.

EK II

KIBRIS'TA DENETLEME YAPAN GÖREVLİLERİN RAPORLARI

J 1573, liasse, 1686-1687: Commerce, Visite des Echelles par Etienne Gravier d'Ortières.

J 1574, liasse, 1706-1707: Commerce, Visite des Echelles par Louis Le Bigot de Gastines, commissaire du Roi.

J 1576, liasse, 1717-1720: Commerce, Visite des Echelles par Benoit de Maillet.

J 1577, liasse, 1776-1779: Commerce, Visite des Echelles par le Baron de Tott.

EK III

TİCARETLE İLGİLİ DOSYA

J 1751, liasse, 1669-1777: Chypre, Commerce et affaires générales.

NOTLAR VE KAYNAKLAR:

1. G REL, Şükrü S.. *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
2. BRAUDEL, Fernand. *La M diterran e et Le Monde M diterran en   l' poque de Philippe II*. Paris: Librairie Armand Collin, 1966.
3. JENNINGS, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.
4. Kıbrıs'ın yüzyıllar boyunca uzanan tarihini bir bütün olarak sunmayı amaçlamıŐ ansiklopedik tarihler de yok değildir (Bkz. HILL, George. *A History of Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press, 1940-52.). Ancak bu tür çalışmalar, bir bütün olarak Kıbrıs tarihine yazıldıkları dönemin sorunlarının belirlediği bir  er eve içinde yaklaŐmıŐlar ve tarih yazımında s rekliliği  ne  ıkarırken, bu kez anlamlı kopuŐların d nemleri ayrıŐtıran yapısal sonu larını gözardı etmiŐlerdir.
5. DERMİGNY, Louis. "Escales, échelles et ports francs au Moyen Age et aux Temps Modernes." *Les grandes  scales: période contemporaine et synthèses générales*. Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, XXXIV: 213-644, 1974.
6. RAMBERT, Gaston. *Histoire du commerce de Marseille*. Paris: Plon, 1954.
7. CHARLES-ROUX, Fr.. *Les échelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1928.
8. DAVIS, Ralph. *Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the Eighteenth Century*. London: McMillan, 1967.
9. WOOD, Alfred C. *A History of the Levant Company*. New York: Barnes and Noble, 1964.
10. LUKE, Sir Harry Charles Joseph. *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*. London: C. Hurst, 1969.
11. PANZAC, Daniel. *La Peste dans l'Empire Ottoman: 1700-1850*. Louvain: Editions Peeters, 1985.

12. REYNAUD, Jean. *Répertoire Numérique des Archives*, Tome 1er: *Archives antérieures à 1801*. Marseille: Imprimerie F. Robert et Fils, 1947.
13. Bkz. EK I: J 1091, liasse, 1670-1690, Consulat de Chypre, Lettres de Balthazard Sauvan, consul, et pièces jointes.
14. Bkz. EK I: J 1751, liasse, 1669-1777, Chypre, Commerce et Affaires Générales.
15. Bkz. EK I: J 1111, liasse, Lettres de Benoit Astier, consul, 1756-1757.
16. Bkz. EK I: J 1111, liasse, 1756-1757, Consulat de Chypre, Lettres de Benoit Astier, consul, et pièces jointes, Larnaca, le 10 novembre 1756.
17. Bkz. EK I: J 1091, liasse, 1670-1690, consulat de Chypre, Lettres de Balthazard Sauvan, consul, et pièces jointes.
18. Bkz. EK I: J 1111, liasse, 1756-1757, consulat de Chypre, lettres de Benoit Astier, consul, et pièces jointes, Larnaca, le 24 aout 1756.
19. Bkz. EK I: J 1111, liasse, consulat de Chypre, lettres des Benoit Astier, consul, et pièces jointes. Nicosie, le 8 decembre 1756.
20. Bkz. EK I: J 1112, liasse, 1758-1769, consulat de Chypre, lettres des Benoit Astier, consul, et pièces jointes.
21. Bkz. EK I: J 1115, liasse, 1787-1793, consulat de Chypre, lettres de Benoit Astier, consul, et pièces jointes, Larnaca, le 2 juin 1788.
22. Bkz. EK I: J 1113, liasse, 1770-1783, consulat de Chypre, lettres des Benoit Astier, consul, et pièces jointes. Larnaca, le 13 novembre, 1780.
23. Bkz. EK I: J 1113, liasse, 1770-1783, Consulat de Chypre, lettres de Benoit Astier, consul, et pièces jointes. Larnaca, le 13 octobre 1781.
24. Bkz. EK I: J 1113, liasse, 1770-1783, consulat de Chypre, lettres de Benoit Astier, consul, et pièces jointes. Larnaca, 1782.
25. Buradaki "millet" kavramı, genellikle tüccar ve yerleşik yabancılardan ve giderek onların Levanten uzantılarından oluşan topluma verilen addır. Bkz. 6 No.lu not.
26. Bkz. EK I: J 1112, liasse, 1758-1769, consulat de Chypre, lettres des Benoit Astier, consul, et pièces jointes, Larnaca, le 6 avril 1765.
27. Bkz. EK I: J 1577, liasse, 1776-1779, Commerce de Levant, visite des echelles par le Baron de Tott.
28. Bkz. EK I: J 1751, liasse, 1669-1777, Chypre, commerce et affaires générales, le 5 avril 1741.
29. Bkz. EK I: J 1115, liasse, 1787-1793, consulat de Chypre, lettres des Benoit Astier, consul, et pièces jointes, Larnaca, le 29 janvier 1791.

30. Bkz. EK I: J 1751, liasse, 1669-1777, Chypre, commerce et affaires générales, lettre de M. le Comte de Mauveparc, le 13 mars 1741.
31. Bkz. EK I: J 1113, liasse, 1770-1783, consulat de Chypre, lettres des Benoit Astier, consul, et pièces jointes, Larnaca, le 10 avril, 1770.

PRE-NINETEENTH CENTURY CYPRUS AS DOCUMENTED IN THE ARCHIVES OF THE CHAMBER OF COMMERCE OF MARSEILLES

ABSTRACT

Contemporary popular histories of Cyprus usually concentrate on the modern era and rarely give due treatment to the pre-nineteenth century period. The nineteenth-century Cyprus is initially characterized by the origins of British influence, and afterwards sovereignty and the subsequent rise of the Greek element to prominence. On the other hand, when the pre-nineteenth century history of Cyprus is approached from a Mediterranean geostrategical perspective, one encounters a very different situation. Within the framework of a French Mediterranean commerce of primary importance organized under the trading monopoly of the city of Marseille, Cyprus, as an Ottoman territory, assumes a range of important functions. This study investigates specifically the role of Cyprus as depicted in the numerous documents preserved in the Archives of the Chamber of Commerce of Marseilles. The themes of the study, in order of presentation, are, the importance of the period, the regional role of Cyprus, the identification of the economic unit of which Cyprus was a part, the way commerce was organized and carried out, and the status of Cypriots within the archival documents. This study attempts both to re-construct the history of Cyprus as reflected in the documents and to introduce prospective scholars to the contents of this rich archive.

DESIGN FOR A HOUSE OF PEACE IN LEFKOŞA

Üstün ALSAÇ*

ABSTRACT

This article discusses the possibilities of architectural symbolism as applied to buildings and it mentions besides some examples the so called "Gothic Mosques" in Cyprus and a design made by a student of architecture who is studying on a university in Cyprus.

Have you ever been to a "Gothic Mosque"? This seems to be a contradictory statement, the term Gothic is usually applied to churches and cathedrals, not to mosques. Although it seems to be contradictory, there are such mosques in reality. It is one of the most striking features Cyprus has to offer to its visitors. Selimiye Mosque in Lefkoşa and Lala Mustafa Paşa Mosque in Gazimağusa are the best examples. They were originally churches and converted into mosques after the Turkish conquest of the island.

It is an unforgettable experience to visit such a building. They are mosques for sure, complete with a *mihrab*, carpets on the floor and all these in a Gothic setting. The believers who come for praying in them apparently do not mind the twist in the main axis of the building. In order to let them face towards Mecca the *mihrabs* had to be placed on a south-eastern direction. This does not have a disturbing effect even on the visitors after a while. They take it as it is. And it really does not matter in a mosque, because you can walk around in it, there is no fixed furniture on the inside to determine the direction.

A Gothic Mosque is a rare sight even for someone who comes from Turkey, where there are mosques converted from churches. The best example is the Ayasofya in İstanbul, and there are many more scattered throughout Anatolia. But almost all of them are Byzantine churches and

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi.

their forms are different forms than Gothic churches. Cyprus is a country where one can have such a rare experience.

Actually the "Gothic Mosque" can stand as a very good symbol for the island throughout its history from the past into present times. It shows its split situation between Eastern and Western cultures. Some more optimistic authors, like M. Suat Bergil¹ for example, prefer to see Cyprus as a bridge (or more correctly, as a ship) between East and West but this does not change the fact that the island has been subject to a duality that still continues. Two different kinds of people populate it, two main religions left their marks on it, two languages are spoken there, etc. The tragic development of recent political conflicts has added its share to this too, now the island is divided into two regions, both with their own governments.

Our intention is not to discuss positive and negative aspects of this essay. It is another fact that one has to accept. But it is one of the first things a visitor observes on coming to the island. For or against, people speak about it. Some still have vivid memories and they live with it. Whatever the effects of division are, it is actually a pity for people to live in a hostile atmosphere in such a small area. It may change one day; they managed to live together in the past, why should this not be possible in the future? The more precise question is, probably, what can be done for it?

The author of this article is an architect, an architectural and a design instructor at one of the universities on the island. Like everybody else he has been confronted with these questions. He has no solution for the problems, he is not even in a position to discuss them. He can only make observations to report. This article intends to be such a report and it is going to be more about architecture than political problems. But such an observation may contain certain clues for possible steps in approaching to some of the problems.

If one has any idea about the study of architecture, he knows that, in addition to theoretical courses, design studies are important media of instruction in this discipline. Here students work on design projects. They develop their skills by working on the assigned design problem for possible solutions. The design process begins usually with site analysis. Students choose or they are given a site onto which they have to transfer their ideas about the proposed building. The analysis includes the collection and evaluation of data about the site, including the topographic and climatic conditions, the accessibility of the site and existing buildings around it, the available building materials and technology in its vicinity. It will also cover social, economical and cultural factors. It is a good exercise, for

students to get confronted with some of the limiting factors of the real-world conditions. Then they can base their designs on realities rather than fly over the clouds. Usually the site is chosen in a nearby location, in order to make its study easier and more importantly in order to make it possible for the students to test their proposed ideas by visiting it from time to time.

Here in Cyprus, these exercises bring our students in contact with the historical and cultural aspects of the country. A student who has never heard of Lusignans before begins to speak about them, tries to use the forms they created for their buildings. Such studies may also reveal unexpected results which may not be achieved through theoretical courses only. A group of third year students found out, for example, that being a divided city affects Lefkoşa in a negative way; the city center moves away from the historical core more towards the outskirts. What was a lively and living center before, is becoming now a periphery, people want to move out of it, buildings are neglected or deserted. The city actually works as a laboratory where one can observe the problems and the circumstances under which they develop.

After the site analysis a study of the required functions is necessary in order to proceed with the design. Students must know what activities take place in this particular building, how they should be interrelated etc.. Then the task of arranging begins. What kind of form will envelope these functions? How is it going to be constructed?

Working in a city like Lefkoşa is always interesting and usually the upperclassmen choose a site there to be appropriate within the complicated functional requirements. There are of course various approaches to design, but sometimes one student or two get interested more in cultural matters and they try to reflect this in their designs. The result can be exciting. For example, one of the interior architecture students was working on a restoration project for the Büyük Han (Fig.1). She had to incorporate the functions of a hotel into this historic building. When arranging the courtyard, she thought of paving the whole area in such a manner that the single stones would reflect the circular shape of the city walls of Lefkoşa. When seen from above, it would remind the visitors of the historical core of the city. Furthermore, she had foreseen a thin strip of water, crossing the courtyard diagonally from one corner to the other, snaking its way between the regular paving stones. It was symbolizing the border going through the divided city, the so-called green line. There were two small bridges over this water element, connecting the two parts, showing clearly that there is a difference between them, but also indicating that they belong together and only very little effort is necessary to maintain contact between

them. These ideas appealed to the jury very much during the presentation at the end of the semester which led to the awarding of extra points for the project.

Another project is a cultural center in Lefkoşa². Various projects tried to express the divided circumstance of the city and some of them tried to find solutions that would symbolize it through architectural forms. Some students went even further and made a plan for the future by making provisions for future use after a possible reunion. They were all very interesting attempts.

A project, designed again by a third year student last year, deserves attention (Fig.2, 3, 4). It was one of the strongest symbolic approaches. The student was Murat Turna in the Lefke European University, working under the instruction of Canan Volkan. Murat Turna, seemed to have been waiting for such an opportunity to use and show his knowledge about symbolism in architecture, when his class was asked to work on a design project in Lefkoşa. The site was the rectangular empty space near the Selimiye Mosque, on which the students had to design a building for the Institute for Cypriot Studies.

Murat Turna's starting point was a crescent and a cross, symbolizing both populations of the island, their respective religions and cultures. But symbols alone are not enough to make a design for a building. So he tried to incorporate this symbolism into an architectural form integrating the functional and structural considerations as well. He came with a stunningly brilliant project to the presence of the jury. He proposed two adjacent buildings for the Institute. One housed the library and study rooms, offices, etc. and the other contained the big lecture hall or the auditorium. The library was a square block; only the corners were truncated so that it slightly reminded a cross. The auditorium had a semicircular form, here again, one could recognize a crescent only if reminded about it.

In between the two buildings, there was a high tower, which was to act as a formal counter-point to the towers of the Selimiye. Functionally it contained the entrances to both buildings, with elevators. At the top of it was a restaurant which afforded a view of city sights. The tower was also equipped with antennae for sending and receiving broadcasts in the form of sound and images.

The tower had yet another, a more important function which was a structural one. It relieved the loads of the roof constructions of both buildings by means of cables. This made it not only a connecting element between the two parts but it converted the tower into an element of support structurally. It created a balance between the two buildings, which were different in both shape and function it also implied how

dependent they were on each other: Without one, the other could not be.

All these elements were used to make symbolic indications and to create associations. They were used consciously and purposefully in order to contain a kind of message and to convey it.

The students made use of other symbolic elements too. For example, there were no particular paths leading to the buildings. The rectangular site was converted with paving on which both buildings were placed raised from the ground by a series of columns, so that the plaza stretched under, like a carpet, acting as a unifying element. The stone paving itself was based on a regular geometric grid of square units. This symbolizing equality. The building material was, appropriately enough, white marble, symbolizing peace.

The project solved various functional and structural problems satisfactorily-and furthermore it contained strong symbolic references, which were related with its context. It could not be anywhere, it would have a meaning only in Cyprus and in Lefkoşa. And it showed how an architect can and should respond to a given cultural reality. The project was found to be very successful by the evaluating jury. (Our sketches, figure 2,3 and 4 are intending only to illustrate schematically these ideas, the original designs were of course much better and detailed.)

As this example illustrates, architecture can express feelings and thoughts by means of form, massing, building materials and structures. There are some other famous examples that contain similar symbolic references, conveying messages. Probably the City Hall of Toronto in Canada is a most relevant example(Fig. 5). It was designed by the Finnish architect Viljo Revell together with John B. Parkins. There are two arch-shaped high-rise blocks to contain the offices of the city hall, facing each other and surrounding a circular plaza in front. Their forms and sizes evoke the feeling as if symbolizing the two groups of people living in Canada in peace with English and French origins. Appropriately enough, one of them is slightly higher than the other, as if to remind the unequal ratio of the two populations.

In another example, the Brazilian architect Oscar Niemeyer has foreseen the new Congress Building with two semi-circular shells. They resemble two plates, one looking up and the other turned upside-down. By giving them these forms the architect tried to make a distinction between the houses of commons and that of the senate.

Architecture does not only use symbolic forms. It can also create them and sometimes a whole building may turn into a symbol itself. The Eiffel Tower was built for the great exhibition of 1889 in Paris. It symbolized the achievements of the age of industrialization. Later on it became an

indispensable landmark in this city, its most important symbol. The Congress Hall in Berlin, designed by Hugh Stubbins, was a gift by the USA to this city. Shortly after its construction it became a symbol of peace and reunion of eastern and western Germany. Architecture can contain messages not only for the present. It can also carry them into the future, because of its lasting quality throughout the ages. This aspect of architecture makes it more than just a utilitarian venture but it becomes a work of art and a very powerful medium, which is referred to as such by architects and authors.

But architecture has also the potential to create a mutual understanding between various and seemingly contradicting cultures too-old or new. In this regard architecture can be of help in clearing, or at least in balancing out the differences between conflicting social groups and people through the use of form, function and structure. In order to be able to do this, symbolic aspects of architecture should be emphasized. Providing a satisfactory solution of functional and structural problems only will not be enough this would only create buildings but not architecture. Buildings, in order to become a work of architecture, have to contain a feeling, a concept and they must reflect this in an appropriate formal language. They can serve as a medium to bridge the gaps among peoples rather than existing as were lifeless structures.

Our example, the student project in Lefkoşa, was called as “a house of peace” by its creator. It shows very well how problems can be seen and understood by architects and what kind of possible solutions they can offer for their realizations. It is worth pursuing the matter along these lines. Of course architects cannot solve political problems, but they can bring remedies for them. Cyprus provides a fertile ground for such proposals, which may realize in the future.

Let us conclude now, by returning to the subject of historical buildings and reassert our observations on the “Gothic Mosques”; that they are not just grand buildings or structures made out of lifeless materials, but they contain strong feelings and thoughts, they carry a message, and it is a peaceful one. If the message can be comprehended and interpreted correctly it will be clear enough that they tell us about “understanding” and “co-existence”, “harmony” and “tolerance”. Their functions and use show this very clearly: They are not churches, they are not Islamic, they are what they are, “Gothic Mosques”, houses of peace and contemplation; that they were able to survive until today is certainly a proof of this. We may still learn a lot from them.

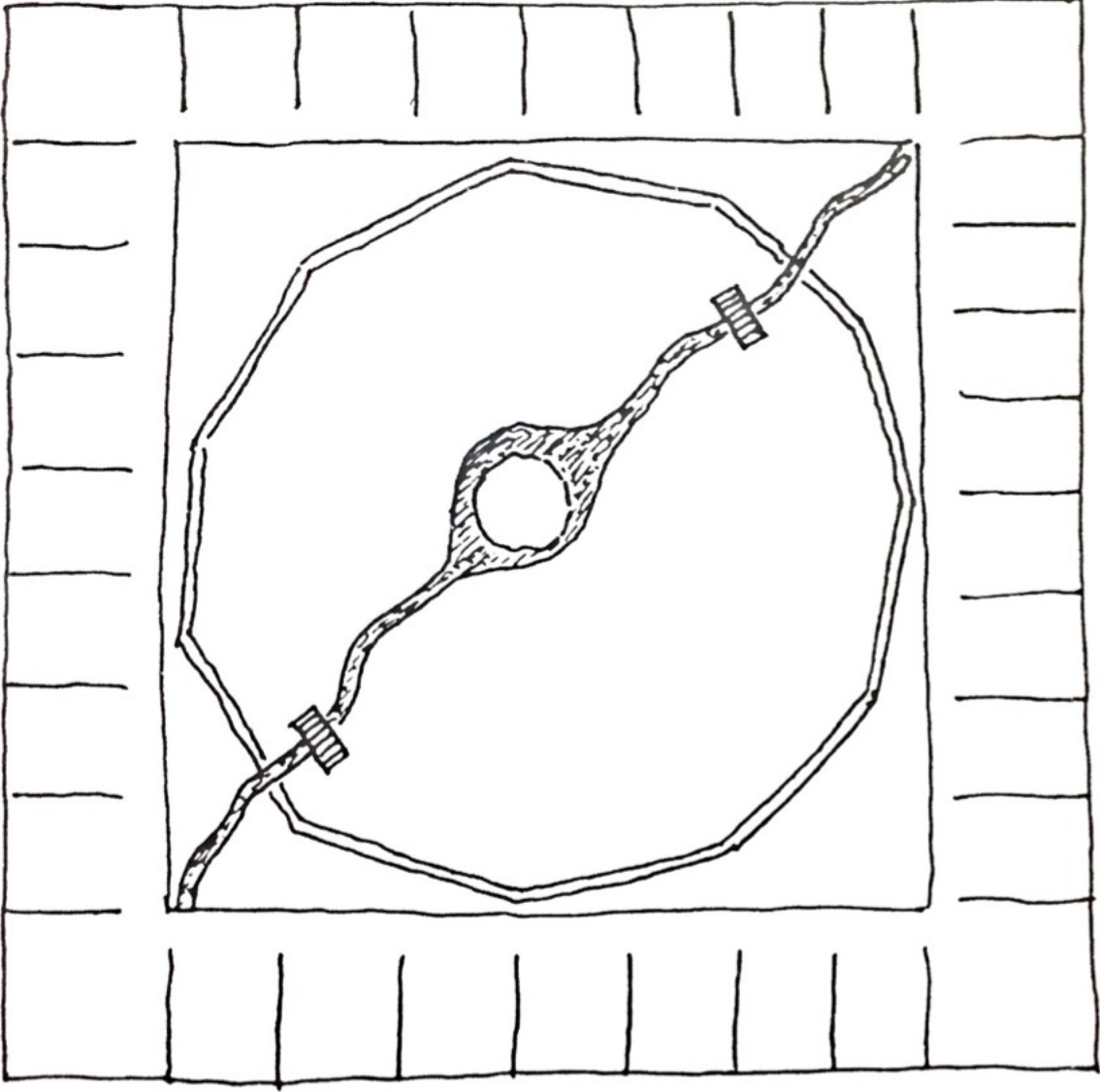

Fig. 1: Proposed design for *Büyük Han* (Big Han)

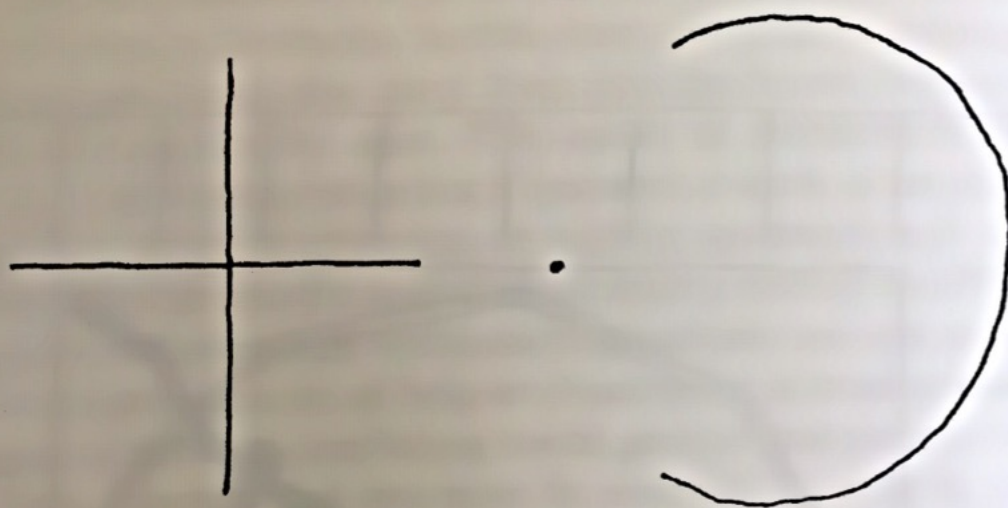

Fig. 2: Basic idea

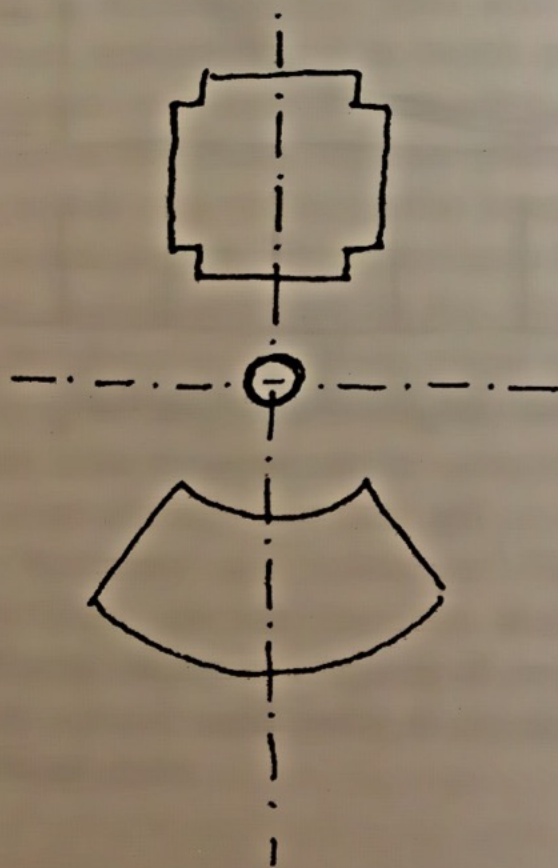

Fig. 3:
Plan concept

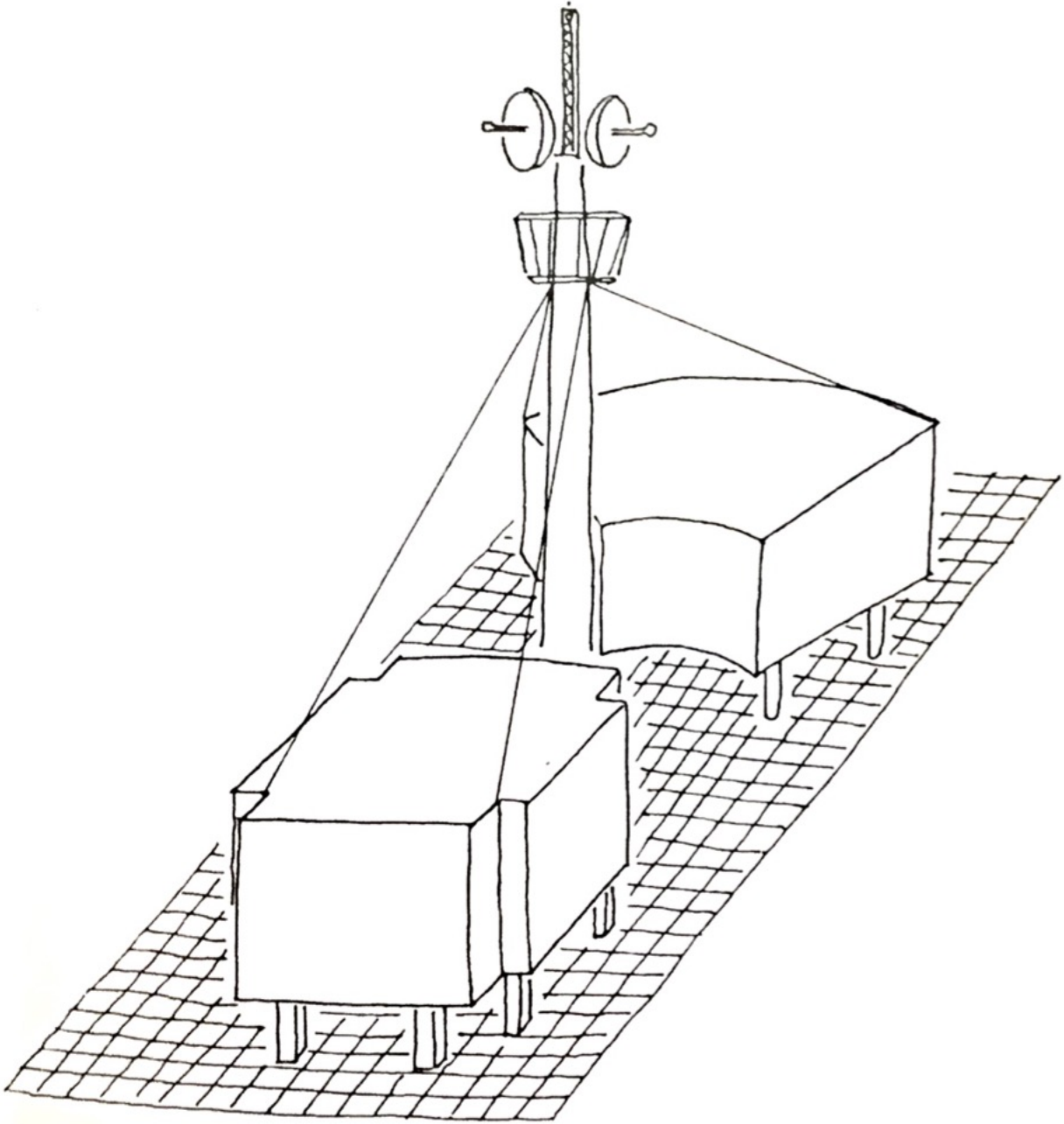
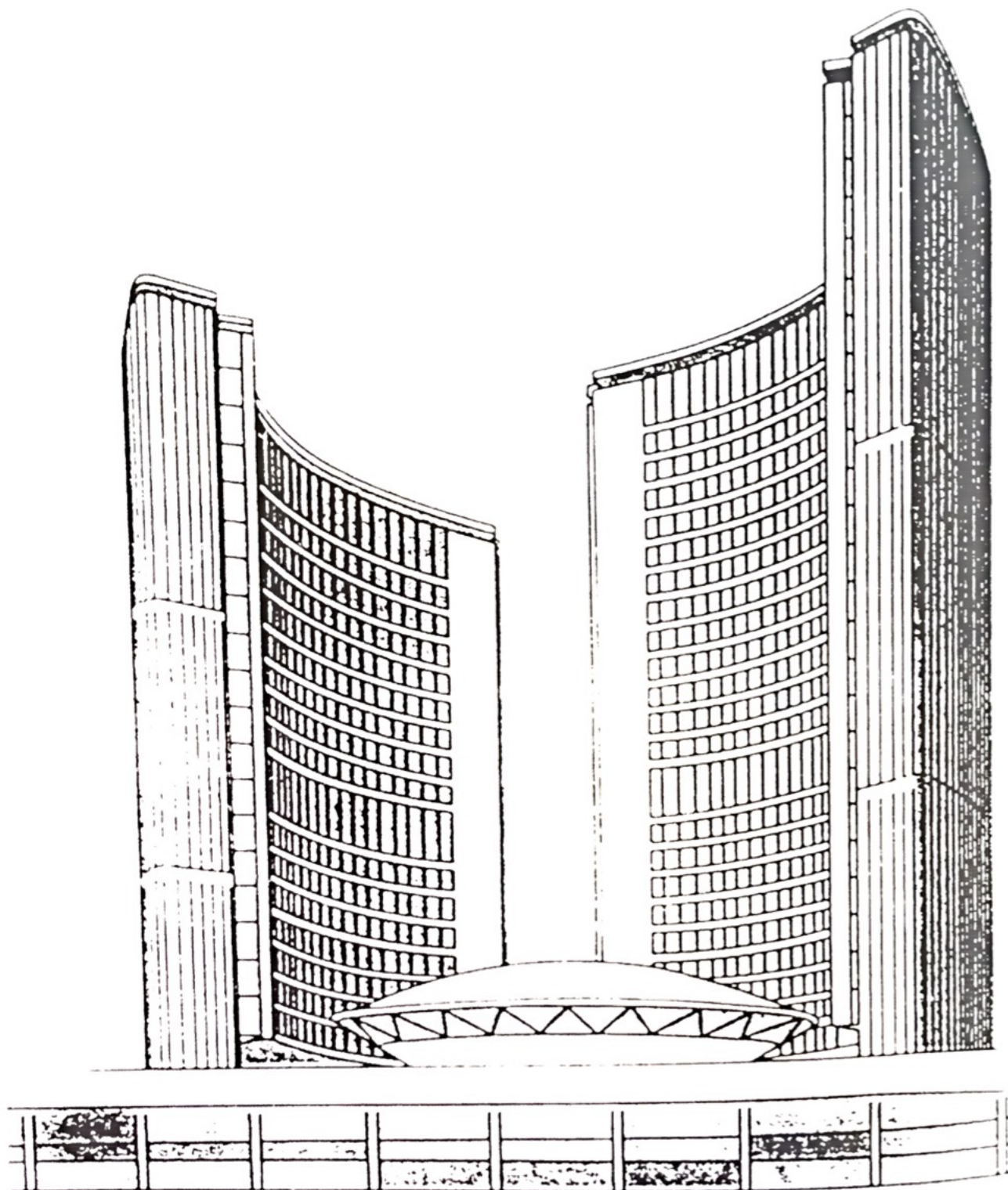

Fig. 4: Proposal for the "House of Peace"

Fig. 5: City Hall of Toronto, Canada

NOTLAR VE KAYNAKLAR:

1. BERGİL, M. Suat. *Doğu Akdenizde Bir Uygarlık Gemisi*, Lefkođa, Galeri Kùltür Yayınları, 1995.
2. ALSAÇ, Üstün. “Bir Öğrenci Çalışması ve Mimarlık Konusunda Düşündükleri”, *Kùltür Sanat Dergisi, Sayı 16*, Lefkođa, 1995, s.23.

LEFKOĐA’DA BİR BARIŞ EVİ TASARIMI

ÖZET

Mimarlıkta simgesel anlatımların nasıl kullanılabilceğini tartışan bu yazı başka örneklerin yanı sıra Kıbrıs’taki “Gotik Camiler” ile Kıbrıs Üniversitelerinden birinde eğitim gören bir öğrenci tarafından yapılmış bir tasarım çalışmasından söz etmektedir.

1570-1571 TÜRK FETHİ İLE KIBRIS'TA MEYDANA GELEN TOPLUMSAL DEĞİŞİM HAKKINDA BİR TAHLİL DENEMESİ*

Nuri ÇEVİKEL**

ÖZET

Bu makalede, sosyolojik açıdan, 1570-1571 Türk Fethi'nin, Kıbrıs'ın sosyal yapısında yapmış olduğu etkiler tahlil edilmeye ve Venedik feodalizminden Osmanlı'nın klasik idari, iktisadi ve sosyo-kültürel rejimine geçiş döneminde adada, zamanın Türk devlet adamları tarafından uygulanan politikaların sosyolojik temelleri tetkik edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan anlaşılmıştır ki, Türkler'in adayı ele geçirmeleri, özellikle, Katolik Venedik idaresi altında "serf" olarak yaşamakta olan Ortodoks Rumlar'ın lehinde olmak üzere, Kıbrıs halkının toplumsal gelişiminde önemli bir değişim meydana getirmiştir. Türk idareciler, yerli Rumlar'ı ile diğer azınlıkları ve Anadolu'dan getirilmiş olan Türk unsurları kullanarak sağlam, istikrarlı ve uyumlu bir toplum teşkil etmeyi başaramıştır. Onlar bu süreçte, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, özellikle Dahrendorf gibi, çağımızın önemli sosyologlarının ortaya koymuş olduğu sosyoloji disiplininin birçok temel ilkelerine uygun hareket etmiştir. 1571 sonrasında kurulan Kıbrıs toplumu, her halde bu nedenle, büyük bir istikrarla, üç yüzyıldan fazla devam etmiş gözükmektedir.

GİRİŞ

Bilindiği gibi tarihte yaşanmış bazı hadiseler, bir devletin, bir milletin veya bir toplumun siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel yönlerden çok büyük değişim ve dönüşümlere uğramasında baş faktör olabilmiş ve olmaya da devam etmektedir. Türkler'in onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ı fethetmeleri

* Doktora ders safhasında kendisine bu çalışmayı bir seminer olarak takdim ettiğim ve kendileri, bu ve diğer bütün çalışmalarım da her zaman en önemli müşevviklerinden olan Türk Tarih Kurumu asli üyesi ve Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ hocama buradan teşekkürlerimi arz ederim.

** Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Görevlisi, Tokat.

gibi.. Bir toplumun geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm sürecini açıklığa kavuşturmanın ise, konuyu sadece *siyasi tarih* açısından ele almakla mümkün olamayacağı bir gerçektir. O halde yapılması gereken şey, değişime uğrayan toplumun, değişim öncesi şartlarını, değişime sebep olan baş faktör durumundaki hadisenin meydana geliş sürecinin ve bu sürecin o toplum üzerinde yapmış olduğu tesirin, toplumbilimin koymuş olduğu kurallar dahilinde tahlil edilmesi olacaktır. Araştırma ve tahliller yapılırken de, özellikle toplumu ilgilendiren meselelerde, sadece bir disiplinden değil, diğer ilgili disiplinlerden de istifade edilmesi gerekmektedir. Kıbrıs'ın Türkler tarafından 1570-1571 yılları arasında zaptı ve bunun ada tarihinde meydana getirdiği neticeler, bugüne kadar birçok yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinde sıkça ele alınmıştır. Fakat, genellikle yapılmaya çalışılan şey, olayların birtakım siyasi ve ideolojik açılardan ele alınıp tasvir edilerek yorumlanmasından ve bazı pratik dersler çıkarılmasından ibaret kalmıştır. Meselenin sosyolojik yönü gerektiği gibi nazara alınmamıştır denilebilir. Elimizdeki bu çalışmada gerçekleştirilmeye ya da en azından denenmeye çalışılacak iş ise bu olacaktır. Kısaca, Türk Fethi'nin, Kıbrıs'ın siyasi ve sosyo-kültürel tarihi bağlamında ve toplumbilimin kavram ve kuralları çerçevesinde tahlil etmeye çalışmak bu çalışmanın özünü teşkil edecektir. Metod olarak, ilk önce 1570-1571'e kadar Kıbrıs'ta hakim olmuş olan toplum düzeni ele alınıp tanımlanmaya çalışılacak, bunu takiben, fetih sonrasında Anadolu'dan önemli miktarda Müslüman Türk unsurun Kıbrıs'a sevk ve iskân edilmesi süreci incelenecek ve son olarak da, zamanın Türk idaresinin denetiminde gerçekleştirilen nüfus reorganizasyonu ve yeniden toplumsal yapılanmada Türk devlet adamlarının takip etmiş olduğu siyasi ve içtimai düşünce, anlayış ve tatbikatları toplumbilim açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. KIBRIS'TA ESKİ REJİM VE TARİHİ SEYRİ

Bilinen bütün tarihi boyunca Kıbrıs, birçok farklı ırklara, medeniyetlere ve dinlere mensup milletlerin önemli bir kesişme noktası olmuştur. M.Ö. 4000'den M.S. 1570-1571'e kadar adada, Mikenler, Fenikeliler, Asurlular, Eski Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, İngilizler, Lüzinyanlar, Cenevizliler ve Venedikliler hakimiyet sürmüşlerdi. Bu arada, Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet tecrübe edilen en önemli inanç sistemleri olacaktı. Çeşitli ölçülerde nüfus, arkeolojik buluntular ve mimari yapılar, onların geride bıraktıkları en önemli kalıntılardı.

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığında, Kıbrıs, doğu

kesiminde, yani Bizans'ın hakimiyet sınırları dahilinde kalmıştı. Yaklaşık 800 yıl sürecek olan bu dönemde Hıristiyanlık ve Yunanca resmileştirilecek ve tabii bu da, adada çok eski zamanlardan beri mevcut olan birçok etnik ve dini gurubun, Helen kültürünün hegemonyası altına alınmasıyla sonuçlanacaktı. Sonunda da, bu değişik unsurlar, Türk fethi öncesine kadar asimile olacaklar ve kendilerini "Rum" telakki etmeye başlayacaktı¹. Kısaca, 1570 öncesinde Kıbrıs'ta çok unsurlu, ya da ögeli bir toplum söz konusuydu. Öyle ki, adada Hintli, Afrikalı ve Rusyalı insanlar bile mevcuttu. Bunlar, uzun zaman içerisinde, sürgün ve köle ticareti sonucu Kıbrıs'a getirilmişti.

1191'de Türk-İslam dünyasına karşı düzenlenmiş olan Üçüncü Haçlı Seferi esnasında, Müslümanlar tarafından Kudüs Krallığı elinden alınmış ve bir vesileyle adaya geçmiş olan Guy de Lusignan'ın gayreti neticesinde Kıbrıs Lüzinyanlar'ın eline geçmişti. Lüzinyanlar devrinde adada şahit olunacak olan iktisadi ve sosyo-kültürel refahtan *Parici*, yani yerli halk değil, fakat idareci sınıf, varlıklı tüccar ve yüksek rütbeli memurlar en iyi şekilde istifade edecekti. Yerli halk toprağa bağlı köle muamelesi görecekti². 1489'da Lüzinyan Kraliçesi Catherine Cornaro'nun, tahtını Venedik kökenli biraderlerine bırakmasıyla, Kıbrıs tarihinde Venedik dönemi başlamış olacaktı.

Kıbrıs'a yerleşen Venedikliler'in en önemli icraatı, halihazırdaki feodal düzeni muhafaza ve tahkim etmek ve *Parici*den toplanan feodal vergi ve hizmetlerin çeşit ve miktarını arttırmak olacaktı. Ada idaresini, merkezden gönderdikleri bir valiye emanet edip, önceden beri Memlûk Sultanlığı'na ödenmekte olan yıllık Kıbrıs vergisini de ödemeyi kabul edeceklerdi.

Venedikliler, Kıbrıs'ı bir yerleşim yerinden ziyade, bir askeri ve ticari sömürge, ya da koloni olarak kullanacak, sivil hayat ve yerli halkın içinde bulunduğu şartları dikkate almayacaklardı^{3,4,5}. Esas hedefleri, önce toprak ve yerli halktan en yüksek derecede kâr elde etmek ve sonra, bu kârlı durumlarına zarar verebilecek muhtemel bir Türk istilâsına karşı çok güçlü kaleler inşa ederek, savunma tedbirleri almaktı⁶.

Venedik devrinde toplum düzeni nasıldı? Fetih öncesinde Kıbrıs'ta mevcut olan toplum sisteminin en önemli özelliği feodal oluşuydu. Bu sistem, asıl olarak Venedikliler'in selefleri olan Lüzinyanlar'ın döneminde belirgin bir yapıya kavuşmuştu. Toplum genel olarak üç kısma ayrılmıştı: 1) Toplumun en alt tabakasını oluşturan Kıbrıs'lı köleler, yani *Parici* (Rumca *Paraikoî*) idi. Bunlar, efendileri için haftada iki gün bedava çalışmak (angarya hizmet), ürünlerinin üçte birini ve ayrıca bir de baş vergisini vermek zorunda idiler. Efendileri öldürme ve şiddetli darp hariç, onlar üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahipti; 2) Özgür insanlar denen *Perpararii* (Rumca *Perperarioî*) idi ve *Parici*den pek farklı bir mükellefiyet ve statüye sahip değildi; 3) Azad edilmiş anlamına gelen *Francomati* (Rumca

Eleutheroi) ise toprağa sahip olabilir ve ziraat yapabilirdi. Ancak, Kral'a bedelini ödemek şartıyla bazı imtiyazlar elde edebilen bu üçüncü sınıfa mensup olanlar, kendi efendilerinin mahallî mahkemelerinde değil, normal sivil mahkemede (*magistrate*) yargılanma hakkına sahip olabiliyordu. Bu üç sınıf dışında adada, zamanla ticarete, idareye ve orduya girebilmiş, Bizans devrine göre daha yüksek yaşam standardına sahip olmuş varlıklı bir burjuva sınıfı tekrar zuhur etmişti^{7,8}. Toplumun en üst tabakası da, idareci sınıfa mensup olanlar ya da iktidar gurubunu teşkil eden asilzadeler ve yüksek dereceli memurlardan oluşuyordu. Bütün bu toplum sınıflarından ilk üçünü meydana getiren adanın yerli Rum halkı, özellikle Suriye'nin ve Filistin'in Müslümanlar'ın eline geçmesiyle ortada kalmış olan çok sayıda Haçlı Latin unsurunun Kıbrıs'a sevk edilmesiyle, ezici çoğunluk durumunu kaybetmiş ve serf, ya da toprağa bağlı köle olarak kullanılmaya başlanmıştı^{9,10,11,12}.

Lüzinyanlar devrinde Kıbrıs'ta gelişmiş bir ziraî ve ticarî hayat olmasına rağmen, bundan daha çok idareci ve zengin kesim istifade etmekteydi. Lüzinyanlar yöneten, Kıbrıs'lı yerli halk ise, yönetilen durumundaki kölelerdi. Filozof George Lapithis ve tarihçi Leontios Macharias gibi birkaç entellektüel eğitim imkânı elde edebilmiş ve bir istisna teşkil etmişlerdi¹³. Esas üretici olan yerli halk, uygulanmakta olan baskı rejimi altında ezilip, sefaletle itilmişti. Baskı o derece şiddetliydi ki, halktan bazıları dayanamayıp intihar etmekteydi^{14,15}.

1197'de Lüzinyan Kralı Amaury, Roma Gemen İmparatoru VI. Henry'nin kendisini tanınmasına karşılık, Papa III. Celestine'ye, Katolikliğin Kıbrıs'ta da yayılabileceğini arzetmişti. Bu müracaat üzerine, Lefkoşa'da bir Latin Başpiskoposluğu ve diğer yerleşim yerlerinde de ona bağlı piskoposluklar teşkil olundu. Nihayet 1260 yılında Papa'nın "*Bulla Cypria*" adlı bir resmî yazısıyla Latin Başpiskoposu, bütün adanın tek dini lideri ilan edildi. Bu Kıbrıs'ta, Ortodoksluğun Katoliklik karşısında sindirilmesi ve saf dışı edilmesi demekti^{16,17,18}. Böylece Lüzinyan devrinde başlamış olan Ortodoksluk-Katoliklik mücadelesi, Türkler'in 1570'lerde Kıbrıs'ı fethine kadar devam edecekti.

Kıbrıs'taki bu toplum düzeni ve sınıf çatışmaları Venedikliler döneminde de yaklaşık aynı minval üzere sürmüştü. Değişen şey, daha önce ifade edildiği gibi, sayı ve miktar olarak artan halkın vergi yüküydü. Venedikliler'in tatbik ettiği vergi sistemi hakkında elimizdeki en önemli Türk kaynağı, 1572 yılında zamanın Türk hükümetinin hazırlatmış olduğu "*Defter-i Mufassal-Kıbrıs*"¹⁹ adlı tahrir defterinin baş tarafına eklenmiş olan *Kanunname-i Cezire-i Kıbrıs*²⁰. Bu Kanunname'de özetle şöyle denmektedir:

Venedikli kâfirler zamanında Kıbrıs ahâlisinin mahsulâtından; bazılarında altıda bir; bazılarında beşte bir; bazılarında

dörtte bir ve bazılarında da üçte bir alınıyordu. Ada halkı arasında Parikoz (Parici) denen bir grup haftada iki gün beylerine ve toprak sahiplerine çalışmakla mükellefti. Ahali ve buluşa eren gençler, 60, 80, 90 akçe arasında değişen maktu vergilerini verdikten sonra, kendileri, oğulları ve kızları için ayrı ayrı tuz hakkı adı altında ayrıca beşer akçe verirlerdi. Ziraat edilen arazilerden kesin olarak üçte bir ürün alınır. Ahalinin kırsağı doğursa 60 akçe; tay doğursa 25 akçe; inekleri doğursa 5 akçe; her koyun ve kuzudan bir akçe alınmış. Limasol ve Avdim kazalarında mahsülattan üçte bir aldıktan sonra her dönüme bir buçuk akçe dönüm resmi verirlermiş²¹.

Yine aynı belgeye göre zamanın Türk idaresi bu vergi düzenini yeniden şöyle tanzim etmişti:

Parikoz denen grup haftada bir gün devlet hizmetlerini ifa edecek; ürünlerinden üçte biri yerine beşte bir haraç verecekler; harac-ı muvazzaf denilen şer'i vergileri otuzar akçe olacak; koyun zekâtı da iki koyuna bir akçe olacaktır²².

Türk fethi öncesinde, Venedik idaresi altında bulunan Kıbrıs'ta feodal bir toplum düzeni söz konusuydu. Halkın durumu hiç iç açıcı değildi. Birçok feodal vergi ve mükellefiyetler altında ezilmekte, idari, hukuki, iktisadi ve sosyo kültürel baskılara maruz kalmaktaydı. Bunlara bir de, ada tarihinde zaten hemen hemen hiç eksilmemiş olan kuraklık, salgın hastalıklar, deprem, sel ve çekirge istilâları eklenince, onlar için Kıbrıs'ta hayat çekilmez olacak ve başarabilen bir kısmı Rodos'a, ya da Anadolu'ya kaçacaktı. Bunun sonucu olarak da, Türk fethinden hemen önce ada nüfusunda gözardı edilemez bir azalma görülecekti^{23,24,25}.

Kıbrıs dışına kaçamayanlar ise, zaten maddî olarak baskı altına alınmış iken Ortodoksluğun Katoliklik karşısında mutlak sindirilmeye çalışılması ile, manevi olarak da taciz edilmişler²⁶, bu nedenle de, onlarda, Venedik idaresine, başka bir ifadeyle iktidar grubuna karşı şiddetli bir hoşnutsuzluk oluşmuştu. Adeta, düzene bir alternatif arayışına girmişlerdi. Kısaca, gruplar arasında toplumsal çatışmaların kesafeti ve şiddeti artmıştı. Çünkü, iktidar grubu, ya da sınıfı, karşısındaki idare edilen grubu bütün haklardan mahrum bırakmıştı. "Emreden" konumundaki Venedikliler zorla "statükoyu" muhafaza etmeye çalışırken, "emredilen" veya "otoriteye maruz kalan" durumundaki yerli Rum halk (Parici) ise, "statükonun" değiştirilmesi veya tersine döndürülmesi için mücadele edecekti.

Adada fetih öncesi sosyal patlama nihayet, 1560'larda yerli halkın ilk

önemli isyan teşebbüsüyle gerçekleşecek ve 1570'e gelindiğinde ise, yine halk tarafından zamanın Osmanlı hükümetine "*adam ve mektup*" gönderilip, adanın Müslümanlar tarafından fethi talep edilecekti^{27,28,29,30,31}. Kıbrıs'lı Rumlar'ın bu hareketi, onların, adadaki mevcut düzeni istemeyişlerini ve bir an önce değiştirilmesini arzu ettiklerini gayet açık şekilde göstermektedir. Bütün bu toplumsal gelişmeler ve çarpışmalar, toplumbilimde söz konusu olan ve "sosyal çatışmalar ve sınıf mücadelesinin" temel sebebinin izahı için ortaya atılan "çatışma yöntemi"nin belli başlı savunucularından sosyolog *Dahrendorf*'ün³² tasavvur ettiği modele iyi bir örnek teşkil etmektedir.

II. 1570-1571 FETHİ VE HEMEN SONRASI

1570 yılında Osmanlı Devleti, kendine göre birçok haklı sebebe binaen, gerekli hazırlıklardan sonra, Doğu Akdeniz'deki Venedik'in en güçlü üssü olan Kıbrıs'ın fethine girişmiş ve karşılıklı büyük ve kanlı çarpışmalar sonucunda 1571 Ağustos'unda Mağusa'nın da düşmesiyle adayı zaptetmişti. Fethin gerçekleştirilmesinde adanın yerli Rum halkı Türkler lehinde bir kolaylık unsuru olmuştu. Çünkü, fetih hareketi başlar başlamaz Venediklilerin "köle" olarak kullandıkları yerli halk, adaya çıkan Türk askeri birliklerine yakınlık göstermiş, "*Lord*"larının şiddetli şekilde engel olmaya çalışmasına rağmen, onlara yardım edip, rehberlik yapmıştı. Girne gibi adanın önemli bir kazası ve kalesi savaşmadan kısa sürede teslim olmuş ve bu nedenle de, bu işte önemli rol oynayan bazı kimseler, Türkler tarafından para ve tımarla ödüllendirilmişti^{33,34,35,36,37,38}.

Fetih tamamlanır tamamlanmaz Kıbrıs ayrı bir Beylerbeylik yapılmıştı. Bir yandan idarî teşkilât kurulmaya çalışılırken, bir yandan da, yerli halkın lehinde birçok önemli köklü değişikliklerde bulunuldu. Halkın gönlü alınmaya çalışılmıştır ki, buna "*Osmanlı İstimalet*" siyaseti denir.

Adada emniyet ve asayiş temin edilip, "kölelik" gibi kurumlarıyla birlikte feodal düzene son verildi. Ortodoks Başpiskoposluğu tekrar ihya edildi. Feodal vergi ve hukuk sistemi ilga edilip, yerine Osmanlı'nın kendi geleneksel vergi ve adli teşkilâtı kuruldu. Bu değişiklik yapılırken yerli halka eski ve yeni arasında tercih yapma imkânı tanındı^{39,40,41}. Yerli Rum halk, kendi rızasıyla Osmanlı hukuk ve vergi sistemlerine tabi olmayı tercih etmekle, Anadolu'dan Kıbrıs'a sevk ve iskân edilecek olan Müslüman Türk unsuruyla aynı haklara sahip teba statüsünü kazanmıştı^{42,43,44,45}. Bundan sonra, yine yerli halk lehinde bir "*toprak reformu*" yapılarak, kayıt masraflarını karşılamak üzere gayet cüz'i bir miktar, "*hakk-ı karar*", ya da "*tapu resmi*" adında^{44,46,47} bir para karşılığında, hepsi toprak sahibi yapıldı.

Kendilerine, bu topraklar üzerinde veraset hakkı da tanındı. Savaş sebebiyle ada dışına, ya da adada dağ başlarına kaçmış olan yerlilerin eski yerlerine dönebilmeleri için gerekli tedbirler alındıktan sonra, umumi bir çağrı yapıldı. Bütün bu yapılan işlerle, daha doğrusu reformlarla Sultan II. Selim bizzat ilgilenmekteydi. Kıbrıs Beylerbeyi, Kadısı ve Defterdarı'na gönderdiği bir fermanla⁴⁸, "... *taife-i reaya ki vedayi-i Halık berayadır, mehma emken himayet ve sıyanet eyleyüb, kimesneye zulm ve teaddi...*" ettirilmemesini ve memleketin "*ma'mur ve abadan*" kılınmasını ve yine başka bir fermanla da ⁴⁹ aynı kişilere, "*halka zulüm ve teaddi edip, onların dağılmalarına sebep olurlarsa hiçbir şekilde özür kabul olunmak ihtimali olmadığı*"nı bildirmişti. Kısa sürede birçok önemli reformlar gerçekleştirilmişti. Bütün bu icraatlar aslında, Osmanlı Devlet anlayışının bir parçası olan "*daire-i adliye*" kaidesinin tezahürüydü. Zira bu kaideye göre, reayanın refahı, memleketin refahı, bu da, devletin bekası demektir⁵⁰.

Osmanlı devlet yöneticileri şüphesiz birer sosyolog değillerdi, fakat onların devlet ve toplum anlayışları ve bu çerçevede yukarıda bahsedilen uygulamalarının, Kıbrıs gibi imparatorluk merkezinden uzak ve reayanın çoğunluğu Gayrimüslimlerden oluşan bir adada, 300 yıldan ziyade, bazı ufak tefek dalgalanma ve sarsıntılara rağmen⁵¹ devam edecek olan intizamlı, uyumlu ve istikrarlı bir toplumun teşkili için gerekli formülleri ve esasları ihtiva etmiş olduğu söylenebilir. Çünkü, zamanın Osmanlı idarecileri, toplumbilimcilerin yirminci yüzyılda ortaya koyabildikleri toplumbilim kanun ve kaidelerinin bilincinde değillerdi, fakat kendi anlayış tarzları, değer yargıları ve tecrübeleri doğrultusunda göstermiş oldukları davranış ve uygulamalar, günümüz toplumbilimcilerinin, sağlam ve insicamlı bir toplumun gerekleri hususunda tespit etmiş olduğu birçok esasa tekabül ya da onları ihtiva etmektedir. Toplumbilime göre her toplumda mutlaka birtakım gerek iktisadi, gerek sosyo-kültürel ve gerekse siyasî ve idarî, yani otoritenin paylaşımı açısından çatışma ve çekişmenin olacağı şüphesizdir. Fakat, çekişme ve çatışmaların, uygulanacak olan, hale uygun bir sistemle en aza indirilebileceği, Dahrendorf gibi çağımızın önemli toplumbilimcilerin savunduğu bir gerçektir. Örneğin, Dahrendorf'a göre; bir toplumda, çıkar guruplarına örgütlenme imkânı tanınırsa, her gurubun ve sınıfın yeri net şekilde tayin edilirse ve bunların birbirlerini yeterince tanımaları sağlanırsa ve otoritenin dağılımı, ekonomik ve sosyal diğer avantajların dağılımıyla eş-düşürülmeye, yani zenginlik, saygınlık, kültür, sadece otoriteyi ve kontrol görevini elinde tutanlara hasredilmemeye çalışılırsa, o toplumda çatışmaların yoğunluğu ve şiddeti azalır⁵². Osmanlı devlet yöneticilerinin, 1570-1571 fethi sonrasında, Anadolu'dan sevk edilecek Türk unsurunun Kıbrıs'ta iskânı, yerli Rum halkını da içine alacak şekilde bir nüfus reorganizasyonu ve adada yeni bir toplum düzeni

oluşturmaya yönelik, aşağıda sırayla ele alınacak olan uygulamaları, Dahrendorf'un bu görüşlerini en iyi şekilde doğrular gözükmektedir.

III. KIBRIS'IN İSKÂNİ

Venedik idaresinin baskı rejimi ve 1570-1571 yıllarındaki savaş sebebiyle ada nüfusu bir hayli azalmıştı. Bu durum, adadaki çok geniş ekilebilir arazilerin metruk ve muattal kalmasına neden olmuştu⁵³. Çünkü, aşağıda da değinileceği gibi, savaşın bitiminden hemen sonra, yani 1572 yılında hazırlanmış olan *tahrir defterine* göre, geçimi çoğunlukla ziraata dayanan kimselerin yaşamakta olduğu sadece Mesarya ve Mazoto bölgelerinde 76 köyün tamamen metruk olduğu tespit edilmişti^{54,55,56}. Ayrıca, yeni fethedilen bu topraklarda kurulacak olan Türk idaresinin, emniyetli ve istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi, burada yeterli ölçüde Müslüman Türk unsurunun varlığına bağlıydı. Bu maksatla 22 Eylül 1572 (13 Cemaziyü'l-evvel 980) tarihinde, Anadolu, Karaman, Rum (Sivas, Tokat ve Amasya) ve Zülkadriye Kadıları'na hitaben yazılmış bir "*sürgün hükmü*"⁵⁷ hazırlandı. Bu sürgün hükmünde, kimlerin, nereden, ne kadar ve nasıl Kıbrıs'a sevk edileceği tespit edilmişti. Barkan'ın⁵⁸ bütünü yayınlamış olduğu bu hükmün özetle muhteviyatı şöyleydi:

- a) *Ada toprağı çok bereketli olup, bağ, bahçe ve şeker kamışı için gayet müsaittir.*
- b) *İklim mutedil olup, ziraat yapmaya kâfi derecede elverişlidir.*
- c) *Adaya göç edecekler üç yıl her türlü vergiden muaf olacaklar.*
- d) *Şehir ve köylerde mevcut hane adedine göre, her on haneden bir hane çıkarılıp, işleri yolunda olanlardan ziyade toprağı olmayan veya az olanların ayrılması.*
- e) *Esnaftan, bir şehir hayatı için lüzumlu olan her meslekten ayrı ayrı seçim yapılması.*
- f) *Sürgünler davarlarıyla ve çiftleriyle, esnaf ise her türlü alet ve vasıtalarıyla beraber sevk olunacak, taşınmaz malları ise açık arttırma usulü ile en uygun fiyata satılıp parası sahiplerine verilecek.*
- g) *Adaya göçürülecek kişilerin ehl-i sanayiden olup, fakir ve zavallı değil, gittikleri yerde iş yapabilecek güç ve kuvvette olmaları.*

- ğ) *Sürülenlerin isimleri ve çıkarıldıkları mahaller, beraberlerinde götürdükleri davar ve aletler deftere yazılıp, bir nüshası Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve bir nüshası da Kadı mahkemesine verilmesi.*
- h) *Adam seçilirken ve sürgünlerin sevkiyat işlemlerinde her türlü suistimalden kesinlikle kaçınılması.*
- ı) *Üç yıl hasıl (vergi) alınmayacak sözünün her tarafa yayılması ve insanların teşvik edilmesi.*
- i) *Deftere yazılıp da gitmeyenlerin, her nerede olursa olsunlar bulunup asılacağı.*
- j) *Sürgünler konusunda Kadıların dikkat etmesi gerektiği hususlar.*
- k) *İskân yazımında kişi ve toplulukların himaye edilmemesi ve yalnız Teke Bölgesi'nden 5720 hanenin adada iskân edileceği."*

Çıkarılan sürgün hükmü çerçevesinde Kasım 1572'de Mübaşir Meğri Kadısı Hüseyin Çavuş, Ilgın Müvellası⁵⁹ Ali bin Mehmed ve Aksaray Müvellası Nurullah bin Ali'nin başkanlığında bir sürgün defteri hazırlanıp, bir nüshası İstanbul'a gönderildi⁶⁰. İstanbul'a gönderilen defterden anlaşıldığına göre sürgünler, Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Anduğu (Niğde), Develikarahisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, Ishaklı (Sultandağı) ve Akşehir'den yazılmıştı. Daha sonra Akdağ ve Bozok'tan da sürgün deftere yazılmıştı. Bu sürgün yazılan yerlerin, dikkat edildiğinde, Kıbrıs'ın fethinde bulunmuş olan beylerin bağlı buldukları yerleşim yerleri oldukları anlaşılabilir⁶¹.

Sürgün yazılanların birkısmı çiftçi, hallac, tellak, ayakkabıcı, imam, boyacı, debbağ (derici), aşçı, demirci, tüfekçi, tüccar, keçeci, hayyat (terzi), çilingir, taşçı, kürekçi, eskici, muytab (kıl dokumacısı), nalbant, marangoz, haffaf (çizmec), talib-i ilim (öğrenci) gibi kişilerdi. Mesleği olanların çoğunluğu da çiftçiler teşkil etmekteydi. Sürgün yazılan 1689 haneden 777'si gönüllü olarak Kıbrıs'a gitmek istemişti. Sürgün yazılan herkesin, ahlâkî durumu ve kanuna muhalif fiilleri olmadığına dair iki kefil olması gerekiyordu⁶². Bu durum, sürgün yazımının devam ettiği 1572-1581 döneminin ilk yıllarında söz konusu iken, daha sonraları, sürgün yazımı cezai maksatlar için de kullanılacaktı⁶³. Toplum içinde her türlü kanunlara, adetlere ve ahlâka muhalif davranışları tesbit edilmiş ve bundan dolayı hüküm yemiş kimselerin de Kıbrıs'a sürgün yazıldığı bilinmektedir⁶⁴. Sürgün yazılmaya sebep gösterilebilecek suçlardan bazıları şunlardı; şirretlik, gammazlık, kan davalılık, ribahorluk, her türlü vergi kaçakçılığı veya

vergilerin toplanmasına engel olma, hırsızlık, eşkiyalık, ırza tecavüz, zina, ana dövmek, ağza ve imana sövmek, fisk etmek v.s. gibi. Bu suçlardan sürgün yazılan kişiler aileleriyle birlikte hemen Kıbrıs'a sevk edilip, mal, mülk ve eşyaları bilâhère satılıp, parası arkalarından gönderilmişti⁶⁵.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, 1572 yılında yukarıda bahsedilen yerlerden sürgün yazılanların hepsi, çeşitli sebeplerden adaya sevk edilememiş ve daha sonradan Adana, Sis ve Tarsus sancaklarından da adam ihracı emredilmişti⁶⁶.

1571'de başlanıp 1581'e kadar devam etmiş olan Kıbrıs'ın ilk iskân teşebbüsü beklendiği şekilde neticelenmemiş, yani bir türlü istenen miktar insan adada iskân edilememiş, üstelik yerleştirilmiş olanlardan bazıları da, alınmış olan çok ciddi tedbirlere rağmen, 1581'den itibaren eski yerlerine dönmeye başlamıştı. Bunun sebebi ise, devletin işlemi yürütmekteki yetersizliğinden ziyade, şu gibi faktörlerden kaynaklanmaktaydı: Eldeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, sürgün yazılan bazı hali vakti yerinde olanlardan, aslında gayet normal olarak, kurulu düzenlerini, neticesi meşhuk bir şey için bozmak ve yeni bir başlangıç yapmaktan çekindiklerinden, birçoğu çareyi dağlara kaçmakta, birkısmı bedel vermekte, birkısmı yerlerine başkalarını göndermekte ve bazıları da, sürgün yazımından sorumlu kadıların yanında nüfuza sahip yakınlarını devreye sokup, sürgünden muaf olmaya çalışmakta görmüşlerdi. Sonra, bu iyi halli ve kanunlara riayetkâr, seçilmiş kişilerin Kıbrıs'a gitmek istemeyişlerinde, kendileriyle birlikte her türlü suçtan hüküm yemiş kişilerin de sevk edilmesinin önemli etkisi olmuştu. Yeni fethedilmiş olan adaya her an bir Haçlı saldırısı ihtimalinden kaynaklanan endişenin de büyük etkisi olmuştu^{64,67,68}. Kıbrıs'a yerleştirilmiş olanların eski yerlerine dönmelerinde ise, ada iklim şartlarının, özellikle insanların çoğunun ihraç edildiği Anadolu'nun iç ve doğu kesimlerinde hakim olan iklim şartlarından epey farklı oluşu çok etkili olmuştu^{58,69}.

1571-1581 yılları arasında Kıbrıs'a sevk edilen Müslüman Türk unsurunun⁷⁰ ne şekilde iskân edildiği, nasıl bir nüfus reorganizasyonunda bulunduğu ve bu işlemlerden sonra oluşan genel tablonun keyfiyetine değinmeden önce, burada, 1572'de hazırlanmış olan "sürgün hükmü" ve tatbikatının bir tahlili yapılmaya çalışılacaktır. Belgenin başında, Kıbrıs adasının ziraata ne kadar müsait olduğunun vurgulanması, buraya göç edeceklerden üç yıl vergi alınmayacağına belirtilmesi, sürgün yazılanların seçiminde ve adaya sevkinde yapılabilecek muhtemel suistimallere karşı ilgili merciilerin sert bir şekilde, adeta tehdit derecesinde uyarılmaları, sürgün yazılıp da gitmeyenlerin kesinlikle, yakalanıp idam edileceğinin vurgulanması ve sürgün yazılanların daha çok toprak müzayakası olanlardan ve bu sebeple birbiriyle niza edenlerden seçilmesine itina gösterilmesi gereğinin bildirilmesi, bize, Osmanlı Devleti'nin bu iş üzerinde

ne kadar ciddiyetle durduğunu, bu işten çok önemli beklentileri olduğunu hissettirmektedir. Çünkü, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında, birçok tarihçinin^{68,71,72} savunduğu gibi, İmparatorluğun özellikle Anadolu topraklarında, fetihlerin durması, nüfusun hızla artması, iktisadi şartların bozulması ve buna paralel olarak işini gücünü, tımarını kaybetmiş, topraksız kalmış, medreseyi bitirmiş, fakat istihdam edilememiş binlerce insan, tarihimizde “Celali İsyanları” ismi verilen büyük içtimai keşmekeşe, çalkantılara sebep olmuş ve olmaya devam etmekteydi. Bu arada Kıbrıs’ın fethi, zamanın devlet yöneticileri için muvakkat da olsa önemli bir çözüm yolu olarak gözükecekti. Devleti fethi zorlayan, zamanın diğer önemli jeopolitik, iktisadi ve dini şartları bir tarafa, Kıbrıs, bütün malsız, mülksüz, topraksız, işsiz, güçsüz kimselerin, kısacası Anadolu nüfusunun fazlasının kanallanabileceği yeni bir saha olabilirdi. Ayrıca, bu nüfus fazlalığı, adanın iskânı, şenlendirilmesi ve muhafazasında müspet şekilde değerlendirilebilirdi.

Sonra, sürgün hükmünde kimlerin ihraç edileceği konusu incelendiğinde, adada, klâsik onaltıncı asır Osmanlı Türk toplumunun bir minyatürünü teşkil etme gayreti hissedilmektedir. Zira, zamanın Osmanlı toplumunun her tabakasından; çiftçisinden, esnafından, tüccarından, ulemasından talebesine kadar, adam ihracının emredildiğini görüyoruz. Hatta, adada oluşturulacak olan Türk toplumunun nasıl bir tabakalaşmaya sahip olacağı, bu belgeden az çok anlaşılabilir. Örneğin, yukarıdan aşağıya; ilmiye sınıfı (belgede ‘imam’ ve ‘talib-i ilim’ şeklinde geçiyor), esnaf, sanayici (belgede ‘ehl-i sanayi’ denmektedir) ve tüccar ve de çiftçilerden açıkça bahsedilmektedir. Fetih tamamlanır tamamlanmaz, adaya, Beylerbeyi, Yeniçeri Ağası, Defterdar ve Kadı tayinlerinin yapılmasıyla, müstakbel Kıbrıs Türk toplumunun idareci sınıfı teşkil olunmuş oluyordu.

Kıbrıs’a cezai maksatla da sürgün yazımında bulunulduğuna yukarıda değinilmişti. Cezalı olarak adaya sevk edilenlerin ne tür suçlardan dolayı sürgün yazıldıkları incelendiği takdirde, bu sürgün hükmünün, onaltıncı yüzyıl Türk toplumunun sahip olduğu ahlâk anlayışı ve bu konuda ne gibi sıkıntılar çekilmekte olduğu konusunda da, bizim için gözardı edilemez malûmat ihtiva ettiği görülecektir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki; zamanın Türk hükümeti bu sürgün yazımında, bütün gayretleriyle Kıbrıs adasına, daha çok “iyi halli” vatandaşların yerleştirilmesine çalışmıştı⁷³. Bu durumu, sürgün hükmü hazırlanırken, kendi rızasıyla adaya gitmek isteyen “iyi halli” vatandaşların isimlerinin yanına “riayet lâzımdır” notu düşülmesi⁵⁸ açık şekilde göstermektedir. Çünkü, Kıbrıs bir koloni değil, yurt yapılmak istenmektedir⁷⁴. Bu nedenle ve yeni fethedilmiş olan ve nüfusun çoğunluğunu Gayrimüslimler’in teşkil ettiği Kıbrıs gibi, İmparatorluk merkezinden uzak bir adada; Türk idaresinin

kurulması ve varlığını devam ettirebilmesi için, orada sağlam bir Müslüman toplumun varlığı şarttı. Sağlam ve güvenilir bir toplum ise, ancak aynı vasıflara sahip fertlerden müteşekkik ailelerin mevcudiyetiyle mümkün olabilirdi.

IV. NÜFUS REORGANİZASYONU

Gerek Türk fethine kadar Venedik idaresinin despotik sömürge rejiminin tazyiki, gerekse 1570-1571 savaşları sebebiyle, Kıbrıs'ta yaşamakta olan yerli halkın birkısmı ada dışına kaçmış, birkısmı da köylerini terk edip dağlara sığınmışlardı. 1572 yılında hazırlanan tahrir defterine göre, sadece Mesarya ve Mazoto bölgelerinde 76 köyün tamamen metruk olduğu tespit edilmişti^{56,75,76}. Türk idaresi bu durumda ne yapmıştı? İlk önce, kaçıp dağılmış olan yerli halkın geri dönmelerini sağlamak için, onlara, eski yerlerine döndükleri halde her türlü haklarının iade ve garanti edileceğine ve bunun için gerekli hazırlıkların yapıldığına dair umumi bir çağrı yapıldı, tıpkı İstanbul'un fethinden sonra olduğu gibi. Aynı zamanda, yerli halk eski yerlerine dönseler bile, yine de adada birçok yerin boş kalacağı belli olmasından dolayı, yukarıda tahlil edilmeye çalışılan 1572 tarihli sürgün hükmünde tespit edildiği şekilde, Anadolu'nun belli yerlerinden önemli miktarda Müslüman Türk unsuru ihraç edilip, Kıbrıs'ta, Sultan II. Selim'in de istediği gibi⁷⁷ adayı "ma'mur ve abadan" kılmak üzere, uygun şekilde iskân edilecekti.

Kıbrıs'lı yerli halktan bir kısmı yapılan çağrıya uyarak yerlerine geri döndüler. Bu arada, 1572'den itibaren adaya sevk edilen Müslüman Türkler, çoğunluğu çiftçi olduğu için Mesarya ve Mazoto gibi bölgelerdeki köylere yerleştirildi. Esnaf, sanayici ve tüccar olanlardan çoğu da Lefkoşa ve Mağusa gibi büyük yerleşim yerlerinde iskân edildiler. Buralarda, Rum ve Ermeniler'e ait mahallelerin yanında Müslüman mahalleleri teşkil edildi. Arap Ahmed Paşa, Kale Ardı, Çatalhurma, Abdi Çavuş, Ömeriye, Tahte'l-kale, Tophane, Kızılkule, 1698-1726 yıllarına ait şer'îye sicillerine göre⁷⁸ tespit edilmiş olan Lefkoşa kurulmuş ve Türkler'in çoğunluğu oluşturduğu mahallelerden bazılarıydı. Büyük şehirlerde zaten, savaş sonrasında adanın muhafazası için bırakılmış olan 4000 kadar kapıkulu askerlerinin oluşturduğu Türk askeri garnizonları vardı^{79,80}.

Kıbrıs'ta nüfus reorganizasyonu yapılırken Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmamış veya yapılmaya çalışılmamıştır⁸¹. Zamanın Türk idaresi, Lefkoşa başta olmak üzere, özellikle büyük şehirlerde Türk ve Gayrimüslim unsurları, mümkün olduğu kadar dengeli şekilde yerleştirmeye, grupları birbirine entegre etmeye çalışmıştır. Lefkoşa'da 31 mahalleden hepsinde de Rum-Türk karışımı söz konusuydu. Yalnız bazı mahallelerde Türkler,

bazılarından Rumlar ve bazılarında da Ermeniler çoğunlukta bulunmaktaydı. Örneğin, Ermeniyan ve Karaman Mahalleri'nde, Ermeniler, bir Ermeni kilisesi etrafında toplanıp, ekseriyet teşkil etmişlerdi⁸². Türkler'in çoğunlukta olduğu mahallelerin isimleri de genellikle Türkçe idi⁸³.

Nüfus yerleşimi konusunda köylerdeki durum ise, daha fetihten hemen sonra Paşaköy, Topçuköy, Muratağa, Hamitköy, Dizdarköy gibi sadece Türkler'den oluşan köyler teşkil edilmiş olduğu gibi, Rum-Türk karışık oturlan köyler de meydana gelmişti. Bazı köylerde de Rumlar ekseriyette bulunmaktaydı⁸⁴. Örneğin, şer'iyeye sicillerine göre, onsekizinci yüzyıl başlarında, Lefkoşa civarında 71 tane Hıristiyan nüfusa sahip köy mevcuttu⁸². Buradan, Hıristiyan ahalinin daha çok, ada merkezi olan Lefkoşa'nın etrafında yoğunlaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Aslında Rum-Türk karışımı söz konusu olan adanın diğer yerleşim yerlerinin çoğunda da, ekseriyeti Rumlar oluşturmaktaydı. Onyedinci yüzyıl başlarında sağlanmış olan, yaklaşık 40,000 Müslüman Türk⁸⁵ ve 150,000 Gayrimüslim⁸⁶ nüfusundan oluşan kabaca 1/3'lük ikinciler lehindeki oran, Türk idaresinin sonuna kadar (1878), zaten ada tarihinde daha önce de hiç eksik olmamış olan kuraklık, kıtlık, deprem, veba salgını, çekirge istilâları ve çeşitli sosyo-ekonomik çalkantıların neden olduğu, bazen Türkler'in, bazen Rumlar'ın ve bazen de her iki tarafın aleyhinde gelişen istatistikî dalgalanmalar hariç, genel olarak istikrarını korumuştur denilebilir^{87,88,89}.

V. YENİ TOPLUM VE YAPISI

Yukarıda izah edilmeye çalışılan Kıbrıs'ın iskânı ve nüfus reorganizasyonu sonucunda acaba nasıl bir toplum düzeni, ya da tabakalaşması meydana gelmişti? Türk idaresi altında, yerli halktan birçoğunun eski yerlerine dönmelerinin temin edilmesi ve Anadolu'dan önemli miktarda Müslüman Türk unsurunun adaya sevk ve iskânı neticesinde, genel olarak şöyle bir toplumsal tabakalaşma ortaya çıkmıştı:

A. MÜSLÜMANLAR:

1. İdareci sınıf (askeri ve ilmiye)
2. Eşraf (Ağalar)
3. Esnaf ve tüccar
4. Köylüler
5. Köleler (Müslümanların elindeki)

B. GAYRİMÜSLİMLER

1. Kilise temsilcileri
(Başpiskopos, papazlar),
Kıbrıs Divan
Tercümanı, Mahkeme ve
Konsolos Tercümanları
2. Esnaf ve tüccar
3. Köylüler

Müslümanlar'ın toplum düzeninde en üst tabakayı teşkil eden idareci sınıf (Beylerbeyi, Sancakbeyi, Yeniçeri Ağası, Divan Üyeleri, Kadılar ve Kadı Naibleri) doğrudan merkezden tayin olunan birer üst düzey devlet memuru statüsünde olup, şer'i ve örfi hukukun icrasından sorumluydular⁹⁰. Kanun önünde, sıradan reayandan bir farkları yoktu. Müslim veya Gayrimüslim halktan birisi veya bazıları, idarecilerinin "zulüm ve teaddisi"ne maruz kaldıklarında, İstanbul'daki merkezi hükümet nezdinde haklarını arayabilmekte, bazı durumlarda, kim olursa olsun, haksızlıkta bulunanların idam veya azl edilmelerine sebep olabilecekti^{91,92,93}. İdareci sınıf ve onların maiyetindekilerin maaşları Kıbrıs gelirlerinden sağlanmaktaydı⁹⁴.

Türkler arasında idareci sınıftan sonra toplumda en mümtaz ve etkili mevkide, "eşraf" zümresi bulunmaktaydı ki, bu zümreyi, daha çok, ada merkezi olan Lefkoşa'da meskûn olup, büyük toprak sahibi ve İstanbul hükümeti nezdinde hatırı sayılır Müslüman ailelerin temsilcileri teşkil etmekteydi. Bu kimselere "Lefkoşa Ağaları" da denmekteydi. İtibar kazanmış olmalarının başlıca sebebi, zamanla, "muhasıl, müsellim" gibi Kıbrıs'a idareci tayin olunan kimseler adına, halktan vergi toplama gibi, halk üzerinde nüfuz eden elde etmelerini sağlayacak önemli haklar elde edebilmiş olmalarıdır^{95,96}.

Kıbrıs Türk toplumunda orta tabaka ise, daha ziyade Lefkoşa ve diğer önemli şehir merkezlerinde "lonca sistemi"ne göre teşkilatlanmış olan esnaf, sanayici ve tüccardan müteşekkildi. Esnaf, Kadı'ya bağlı "muhtesib" denilen bir belediye görevlisi tarafından kontrol edilmekteydi⁹⁷. Muhtesiplik de "iltizam usulüne" tabi olduğu için, esnaftan maddi gücü yerinde olan birisi bu görevi satın alabilirdi. Mesleklere "çıraklık" yoluyla girilmekteydi. Kıbrıs'lı Türk esnaf, daha çok ada ihtiyacını karşılamaya yönelik üretim yapmaktaydılar. Müslüman tacirler, Kıbrıs'ın ticari hayatında sınırlı bir yere sahip olacaktı. Gayrimüslim meslektaşları bu konudan onlardan daha etkin bir role sahip olacaktı. Bununla birlikte, onsekizinci yüzyıl başlarına ait şer'îye sicillerinden, sayıca az olmalarına rağmen, Kıbrıs'lı zimmi tüccarla ortaklık kurup, geniş çapta ithalat ve ihracat yapmış olan Müslüman tacirlere de şahit olunmuştur⁹⁸.

Müslüman köylülere gelince, Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da toplumun gerçek üretici kısmını teşkil etmekteydiler. Fetihden hemen sonra, işlettikleri bağ ve bahçelerin mülkiyet ve miras hakkına sahip kılınmışlar, tarla toprakları ise mirî, yani devlete ait sayılmıştı. Ürünlerinden öşür denilen yıllık bir vergi ve bundan başka, hayvan, bağ ve bahçelerinden de bazı ilâve vergiler vermek durumundaydılar⁹⁹.

Kıbrıs'taki Türk toplumunun en alt tabakasında ise, sayıları çok az da olsa köleler bulunmaktaydı. Bunların çoğu, fetih öncesinden kalmaydı. 1572 tarihli "*Defter-i Mufassal-ı Kıbrıs*" isimli tahrir defterine göre, fethin

sonunda (1571) Mağusa kazasında bir “köle pazarı” Türkler’in eline geçmişti⁵⁰. Fetihden önce adanın yerli halkı olan Rumlar’ın hemen hemen tümü “*Parici*”, yani serfti. Türkler’in en önemli ilk icraatlarından birisi Rumlar’ın toprak köleliğine son vermek olmuştur. İslâmiyet’in, Müslümanlar’ı köle azad etmeye teşvik edici olmasının etkisiyle, Türk idaresi altında, fetih sonrası ele geçirilen kölelerin çoğu zamanla azad edilmiştir. Bunun, değişik zamanlara ait şer’iye sicilleri en iyi şekilde göstermektedir. Örnek vermek gerekirse, 1590-1640 yıllarına sicillerde¹⁰⁰, çoğu azad edilmiş 44 tane köle ile ilgili kayda rastlanmışken, 1698-1726 yıllarına ait sicillerde¹⁰¹ ise kölelerle ilgili davaların hepsinin onların azad edilmelerine dair olduğu tespit edilmiştir. Azad edilmiş olan köleler, genellikle Müslüman olmuş ve bunun üzerine azad edilmişlerdir. Bu durumda diğer Müslümanlar’dan bir farkları kalmıyordu. Azad edilmemiş olanların durumuna gelince, Türk toplumunda yüksek mevkiye sahip olma, mülk edinme ve şahitlik yapma gibi birtakım haklardan mahrumiyetleriyle birlikte, bir hür insan kadar şahsi haklara sahiptirler ve bu hakları şer’i-şerif’te, yani İslâm hukukunda teminat altına alınmıştı¹⁰¹⁻¹⁰². Bu kölelerin çoğu-siyahi kölelerin bir kısmı-evlerde hizmetçi olarak, bir kısmı beyaz ve siyah köle de, şehirde çarşı-pazar işlerinde kullanılmaktaydı¹⁰³⁻¹⁰⁴. Müslümanlar’ın hizmetinde bulunan köleler hakkında, ondokuzuncu yüzyılda Kıbrıs’ta bulunmuş olan bir İngiliz bayan yazar¹⁰⁵, onların kesinlikle iyi beslenmiş ve giydirilmiş olduklarını ve toplumun, halinden en memnun kesimi gözüksüklerini kaydetmişti. Burada, İslâm hukukuna göre, Kıbrıs’ta da, zimmilere köle edinme hakkı tanınmamış olduğunu belirtmek gerekir.

Kıbrıs’ta, Türk fethi sonrası meydana getirilen toplumda Gayrimüslimler’in durumuna gelince, başlarında, Türk idaresi altında sürekli artan bir nüfuza sahip olmuş olan Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposları, papazlar, Kıbrıs Divan ve Mahkeme Tercümanları (Dragoman) ve Konsolosluk Tercümanları bulunmaktaydı. Bunlar, adanın Türk idarecileriyle yerli Rum halk ve adadaki Avrupalı Konsolosluklar arasında, kendilerine tanınmış olan çeşitli yetkileri kullanarak, divanda, mahkemelerde veya başka zeminlerde gerekli iletişimi sağlamakla mükellefti. Yerli halkın her şeyinden mesuldüler, yani Türk idaresine karşı yegâne muhatap bunlardı.

Ehl-i zimme’nin orta tabakasını ise, askerlik ve diğer zorunlu hizmetlerden muafiyetleri sebebiyle, zamanla adanın iktisadî ve ticarî hayatında en etkin duruma gelecek olan Rum esnaf ve tüccarı teşkil etmekteydi. Türkler’in ürettiklerini çoğunlukla bunlar pazarlayacağından, adada zamanla zengin bir Gayrimüslim orta tabakası oluşturacaklardı. Türk fethi ile Kıbrıs’ta Venedik idaresine son verilmesi ve bunun neticesi olarak gerek ada içinde, gerekse bütün Doğu Akdeniz ticaretinde, büyük Venedik’li tacirlerin çekilip gitmesiyle açılan boşluğu ve İslâm hukununun

kendilerine sağlamış olduğu geniş hak ve imtiyazları en iyi şekilde değerlendirecekler ve milletlerarası ölçüde, bazen Müslüman ortaklar da edinerek, ithalat ve ihracatta bulunabilecek seviyeye ulaşacaklardı^{98,106,107}.

İslâm hukuku zimmilere köle edinme hakkı tanımadığı için, köylüler, Kıbrıs toplumunun Gayrimüslim kesiminin en alt ve kalabalık sınıfını oluşturmaktaydı. Cizye, ya da haraç denilen yıllık bir vergiden başka, Müslümanlar'da da olduğu gibi, mahsülâtlarından, bağ, bahçe ve hayvanlarından belli oranda vergi vereceklerdi. Bunların haricinde, Venedik idaresi altında "*Parici*", ya da "toprağa bağlı köle" statüleri gereği ödeme zorunda oldukları diğer bütün feodal vergi ve hizmetlerden muaf tutulacaklardı. Yalnız, eskiden efendilerine yapmak zorunda oldukları haftada iki günlük angarya hizmeti, Türkler tarafından önce, devlet için bir gün hizmete dönüştürülmüş, fakat aynı yıl (1572) içinde tamamen ilga edilmiştir^{108,109}.

Netice olarak, sosyal tabakalaşma açısından Kıbrıs'ta Türkler devrinde, soyluluk ve kölelik gibi bütün kurumlarıyla, eski dönemlerde uygulanmakta olan feodal toplum düzenine son verilmiş, Gayrimüslimler arasındaki keskin sınıf ayrılığı da bertaraf edilmiş¹¹⁰, Müslümanlar'da olduğu gibi, hepsi, kanun önünde eşit teba durumuna getirilmişti. Türk devlet adamları, mümkün olduğu kadar sınıflar arasında çatışma ortamı meydana getirmemeye çalışmışlardı. Çünkü, herkesin haddini bilmesi, onların devlet ve toplum anlayışlarında çok önemliydi. Bu durum, ister Rum, isterse Türk olsun, hepsi için geçerliydi. Müslümanlar açısından, tatbik edilmekte olan İslâm hukuku, zaten zekât ve sadaka gibi hayır müesseseleriyle zengin ve fakir, yani avam ve havas arasında bir köprü kurmuş, zulüm ve istismar, kin ve adaletin toplum sınıfları arasına girmesini önleyecek veya insanlardaki çeşitli his ve kuvveleri gelmiyecek birtakım esaslar koymuştu. Yine de, toplumun en kalabalık, fakat teşkilâtsiz, zayıf sınıfını teşkil eden ve gerçek üretici olan-ister Türk, isterse Rum olsun-köylünün her türlü "zulüm ve teaddi"den muhafazasına, zamanın Türk hükümetleri ciddiyetle eğilmişlerdi. Çünkü onların, daha önce değinilen "*daire-i adliye*" anlayışları bunu gerektirmekteydi. Gayrimüslimler'in devlet ve toplum içerisinde hadlerini, mevkilerini tayin etmek ve herhangi bir içtimaî keşmekeşe mahal bırakmamak için de, aşağıda değinilecek olan geleneksel Osmanlı "millet sistemi" Kıbrıs'ta da tatbik edilecekti.

Kıbrıs'ın Türkleştirilmesi ve İslamlâştırılması süreci, fetihten hemen sonra, adanın müstakil bir beylerbeyliğe tahvili, buna, Suriye ve Anadolu'dan Alaiye, İç-il, Sis ve Tarsus sancaklarının bağlanması ve ada içinde de birtakım yeniden idarî taksimatlandırmanın yapılması, yeni teşkil edilen bu beylerbeyliğin başına, önce Muzaffer Paşa'nın, 2 Eylül 1571 tarihinde de Sinan Paşa'nın tayin olunması, Ekmeleddin Efendi'nin başkanlığında Kıbrıs

Kadıılığı'nın ve ona bağlı naibliklerin ve de tımar, zeamet ve hazine işlerine bakmak üzere başına, önce Bali Çelebi'nin, hemen sonra ise Mehmed Çelebi'nin getirildiği Kıbrıs Defterdarlığı'nın oluşturulması ile başlamıştı^{111,112,113,114,115}. Bunu, 1572'de adanın tahrir edilmesi¹¹⁶ ve buna bağlı olarak, ardından gerçekleştirilecek olan toprak reformu, Anadolu'dan Türk nüfusu sürgünü ve adada iskânı ve bunların Gayrimüslimler'le birlikte bir nüfus reorganizasyonuna tabi tutulmaları takip edecekti.

Kıbrıs Beylerbeyi'nin kontrolü altında, ada meselelerini görüşüp, karara bağlamak için teşkil olunan Kıbrıs Divanı'na kimlerin katılacağı konusu, Kıbrıs'ta Türk idaresi ile Gayrimüslimler arasındaki, yani devlet ve toplumun bir kesimi arasındaki münasebetlerin nasıl tanzim edileceğinin tespitini de gündeme getirmişti. Divan'a katılacak olan Kıbrıs beylerbeyi, Kıbrıs divan tezkerecisi, divan efendisi, defterdar, defter emini, defter kethüdası, ruznameci ve divan çavuşları, adada iskân edilmiş olan Müslüman Türk unsurunun zaten doğrudan temsilcileriydiler. Ada nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan adanın yerli Rum halkının idare ve toplumdaki yeri ve temsiliyet meselesi nasıl olacaktı? Bu meselenin de izaha kavuşturulmasıyla, her halde, Türk fethi sonrası Kıbrıs'ta meydana gelen toplumsal değişimi ve yüzyıllarca sürececek olan yeni bir toplum düzeni kurulması sürecinin bir önemli noktasını daha, anlaşılabilir kılmak mümkün olacaktır.

Gayrimüslimler'in devlet ve toplumda temsiliyeti noktasında zamanın Türk devlet adamları hemen, kendi devlet ve toplum anlayışlarında Fatih devrinden beri önemli bir yer edinmiş ve bir siyasi gelenek halini almış olan "millet sistemi"ni Kıbrıs'ta da uygulama yoluna gitmişlerdi. Bunun ilk adımı, Kıbrıs Divanı'na Türk yetkililerin yanında, yerli Rum halkın ve diğer etnik grupların meselelerinin dinlenilmesi ve çözüme kavuşturulmasında aracılık etmek üzere "Kıbrıs Divan Tercümanı" isimli yerli halktan bir temsilcinin de dahil edilmesiyle atılmıştı. Bu temsilciyi, genellikle Rumlar, kendi aralarından seçip, Türk idaresine bildireceklerdi. Divan Tercümanı (Dragoman), daha sonraki dönemlerde, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu'ndan sonra Rum halkının ikinci önemli temsilcisi olacaktı¹¹⁷. Çünkü, kendisine, zamanla, her türlü vergiden muafiyet, devletin yüksek rütbeli bir memurunun kıyafetini giyme, Sultan ile onun Hıristiyan tebası arasında bir aracı olarak Sultan'ın huzuruna çıkma gibi birçok önemli hak ve imtiyazlar tanınacaktı¹¹⁸.

Millet sistemi gereği, Türk idaresi, Kıbrıs'taki Gayrimüslimler'in en yüksek temsilcisi olarak kendisine, fetihten sonra adada tekrar ihya edilmiş olan Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskopos'unu muhatap alacak ve ondan, adanın yerli Gayrimüslim halkı ile Türkler arasında köprü vazifesi görmesini isteyecekti. Başpiskopos, onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar yalnızca Gayrimüslimler arasında etkin bir rol üstlenecek, bu tarihten sonra ise, bu

arada kazanmış olduğu birtakım önemli siyasi, iktisadi ve dini hak ve imtiyazlar sayesinde, adadaki Türkler üzerinde de etkili olmaya başlayacak¹¹⁹ ve hatta, İstanbul hükümeti nezdinde Kıbrıs'taki Türk valisinden daha geniş nüfuza sahip olacaktı^{120,121,122}. Kendilerine, 1660 yılında resmen, Gayrimüslim reyanın temsilciliği hakkı, doğrudan Sultan'ın huzuruna çıkma ve meselelerini arz etme ve yerli halkın topluca ödemekle mükellef olduğu yıllık vergiyi maktu sisteme göre toplama ve bu vergiyi, onlar arasında taksim etme, yani kişi başına ne kadar vergi yükü düşeceğini belirleme yetkisi tanıdı^{123,124}. 1754 yılında ise, zamanın Sadrazam'ı bir fermanla, Kıbrıs Başpiskoposu'na, onun, adanın zimmi cemaatinin resmi temsilcisi ve başı olduğunu gösteren "Kocabaş" ünvanını bahşetmişti^{125,126}. 1660 ve sonrasında, tanınan bahsi geçen imtiyazlarla, yerli halkın temsilcileri, devlet idaresine ortak kılınmış oluyordu. Türk yönetimi ise, bu tarihten sonra, onların, ada içinde kendisine karşı yerli halkı kışkırtarak, muhalefet etme ve meydan okumalarından kurtulmuş olacaktı¹²⁷.

Toplum olarak, Kıbrıs'ın Gayrimüslim halkına, kendi ana dillerini, hem kendi aralarında, hem de hükümetle yazışmalarında kullanma, kendi okullarında kendi hocalarının denetiminde görme, ayrı hastahanelere sahip olabilme, Müslümanlar'ın dini ve milli duygularını rencide etmeyecek şekilde¹²⁸ kendi dini inançlarını, gelenek ve göreneklerini rahatça yaşayabilme, adanın ziraat, zanaat, sanayi ve ticaret hayatında serbestçe faaliyet gösterebilme ve bu konularda mülkiyet ve miras hakkına sahip olabilme, kendi aralarında ortaya çıkacak hukuki davaların çözümü için, kendilerine ait Kilise Mahkemeleri'ne sahip olabilme gibi geniş hak ve imtiyazlara mazhar kılınmışlardı ^{129,126,130,131,132}.

Türk unsuruyla karma halde bulunan Gayrimüslimlere "millet sistemi"nin uygulanması, ya da idarî, hukukî, iktisadî ve sosyo-kültürel statülerinin tespit edilmesiyle, İmparatorluğun Gayrimüslim azınlık ihtiva eden diğer yerleşim yerlerinde uzun zamanlardan beri tatbik edilmekte olan klâsik Türk toplum teşkilâtı birçok kurumlarıyla birlikte, Kıbrıs'ta da tesis edilmiş oluyordu. Birtakım farklılıklar da söz konusuydu. Burada, zimmiler, Müslüman unsurdan daha kalabalık - takriben üçte iki nispetinde - idi. Zamanın Türk hükümetlerinin, memleketin diğer kesimlerine nazaran burada yerli halka biraz daha toleranslı davrandığı anlaşılmaktadır. Bunda, her halde, Kıbrıs'ın, devlet merkezinden denizle ayrılmış uzak bir parçası olması ve ayrıca, aşağıda belirtilecek zamanın siyasi şartlarının büyük etkisi olmuştu. Şu nokta hatırdan tutulmalıdır ki, Osmanlı devlet yöneticileri, kendi devlet ve toplum sistemlerini ülkenin her yerinde aynı ölçüde, aynı tarzda uygulamamış, zamanın, mekânın ve idareleri altına almış olduğu etnik grupların hususi şartlarını da daima göz önünde bulundurmuydu. Yani bir esneklik söz konusuydu. Bu durumu, Osmanlı Kanunnameleri'nin 'umumi'

ve 'mahalli' olmak üzere iki şekilde tanzim edilmiş ve o şekilde uygulanmış olması en açık şekilde göstermektedir.

Buraya kadar, ana hatlarıyla anlatılan meseleler özetlenecek olursa, yapılan şey, Kıbrıs'ta yeni bir toplum düzeni teşkil edilmeye çalışılırken, adada, Venedik'in feodalizimi yerine, Osmanlı rejiminin getirilmesi, yerli zimmi unsurun yanına Türk unsurunun da katılması ve Helen kültürüne, çoğu müessesesiyle birlikte Türk-İslâm kültür teşkilâtının da terfik edilmesiyle ikili bir içtimaî düzen meydana getirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Meseleye toplumbilim açısından bakalım: Venedikliler, otoriteyi hiçbir şekilde, yönetilen durumundaki yerli Rum halkla paylaşmayı istememişti. Bu sebeple de, adada yönetenle-yönetilen arasında çıkmış olan çatışma yoğunlaşıp, şiddet kazanmıştı. Buna karşı Osmanlılar, kendi devlet ve toplum anlayışları gereği, feodalizmi kaldırıp, yerli Rum halkı ve diğer küçük etnik azınlıkları "*Parici*" statüsünden kurtarıp, bir toplumun etkin bir ögesi haline getirmişlerdi. Venedikliler'in tavrı, ya da anlayışı, yönetilen ve baskı altında tutulan yerli halkta, mevcut düzenin bir an önce değişmesi gerektiğine dair bir kanaatin uyanmasına sebep olmuşken, Türkler'in uygulamasıysa, nüfus çoğunluğu yabancı unsurlardan oluşan bir adada, Türk idaresinin kolaylıkla yerleşmesi ve üç yüzyıldan ziyade istikrarlı şekilde devam etmesini sağlayan önemli bir faktör olacaktı. Sonra, Anadolu Türkleri'nin adada iskânı ve zimmilerle birlikte bir nüfus reorganizasyonuna tabi tutulmasıyla, daha çok ögeli ve daha farklı yapıda bir toplumun meydana getirilmesi sürecinde, Gayrimüslim halka "millet sistemi"nin uygulanması ve bu çerçevede onlara, Osmanlı idaresinde desentralizasyon döneminde, adanın idarî, ziraî, ticarî ve içtimaî ve kültürel hayatında geniş hak ve imtiyazlar tanınması olayı, toplumbilimin, özellikle de, toplum hareketlerini "çatışma yöntemi" ile izah eden sosyolog Dahrendorf'un ortaya koyduğu ilke ve kayramlarıyla ifade edilecek olursa, kısaca şu demekti: Millet Sistemi'yle, toplumu oluşturan ögelerin, ya da çıkar guruplarının veya sınıfların örgütlenebilmeleri sağlanmış, toplum içerisindeki yerleri net şekilde tayin edilmiş ve adada, Rum-Türk karışık yerleşim yerlerinin oluşturulması ile de, toplum ögelerinin, sınıflarının veya çıkar guruplarının birbirlerini yeterince tanımalarına imkân tanınmıştı. Ayrıca, "millet sistemi" uygulamasıyla, ada idaresi ve toplum düzeninde, "... otorite dağılımı, ekonomik ve sosyal diğer avantajların dağılımıyla eş-düşürülmeye ...", yani zenginlik, saygınlık, kültür, sadece otoriteyi ve kontrol görevini elinde tutan Türk unsuruna hasredilmemeye çalışılmıştı. İşte, ifade edilen bu hususların gerçekleştirilmesi nispetinde ise, bir toplumda çatışmaların yoğunluğunun ve şiddetinin azalacağı düşüncesi, sosyolog Dahrendorf'un savunduğu temel bir kaideyi oluşturmaktadır³².

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta uyguladığı birtakım siyasî, idarî, iktisadî

ve sosyo-kültürel esaslar, sadece, adada üç yüz seneden ziyade devam edecek istikrarlı bir toplum düzeninin önemli bir temel istinat noktası olmakla kalmayacak, ayrıca Türk fethinden sonra, Kıbrıs'la alâkasını kesmeyen ve tekrar geri almayı planlayan Avrupalılar'ın çeşitli tertip ve programlarının akim kalmasında da önemli rol oynayacaktı. Çünkü, adanın yerli Gayrimüslim unsurlarının büyük ekseriyeti, her zaman Türk idaresine sadık kalmayı tercih edip, yabancıların işbirliği tekliflerine sıcak bakmayacaklardı^{133,134,135}.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türk fethi (1570-1571) öncesi ve sonrası, Kıbrıs'ta meydana gelen toplumsal değişim süreci üzerinde, bugüne kadarki Kıbrıs tarihi yazımında, münhasıran pek yapılmamış olan sosyolojik bir tahlilde bulunulmaya, yani meseleye toplumbilim açısından yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımla, tarih incelemelerinin daha isabetli olacağı, gerek siyasî, gerekse içtimaî hadiselerin daha anlamlı kılınabileceği ve onların ardında yatan temel esasların daha net tespit ve ortaya konabileceği bir kez daha anlaşılmıştır. Bu yolla, Venedik idaresinin niçin çöktüğü ve yerine teşkil edilen Türk devlet ve toplum düzenine, nüfus çoğunluğunu Gayrimüslim unsurların oluşturduğu, merkeze uzak bir adada, İmparatorluğun kan kaybedip, zafiyete düştüğü devirlerde bile, üç asırdan fazla devam etmesinde istikrar temin eden faktörlerin neler olduğunun tespiti kolaylaşmıştır. Kıbrıs'ta, Türk fethiyle meydana gelen içtimaî değişim ve dönüşüm sürecinde, zamanın Türk devlet adamlarının, kendi tecrübe ve anlayışları çerçevesinde yaptıkları uygulamalar ve gösterdikleri tavırlarda, bilerek veya bilmeyerek, günümüz toplum bilimcilerinin, örneğin Dahrendorf'un, ortaya koymuş olduğu temel ilke ve esaslar üzerinde hareket etmiş oldukları, yine, burada denenmeye çalışılan toplum bilimsel tahlilin bize gösterdiği önemli neticelerden birisidir. Ayrıca, bütün bunlardan, sosyoloji ya da toplumbilimin, ayrı bir beşerî bilim dalı olarak ondokuzuncu yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkmış olmasına rağmen, bu disiplinin insan ve toplum hakkında ortaya koymuş olduğu kaideler, kanunlar ve esaslar, yeryüzünde beşer tarihinin başlangıcından beri - hangi devirde olursa olsun - söz konusu olmuştur şeklinde bir genel sonuç daha çıkarmak mümkün gözükmektedir¹³⁶.

NOTLAR VE KAYNAKLAR:

1. ALASYA, H. Fikret. *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, (2. Basım), Ankara, 1977, s.25.
2. MAIER, F. Georg. *Cyprus From the Earliest Time to the Present Day*(Translation from the German by Peter GEORGE), London, Elek Books Ltd., 1968, s.73.
3. *Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu*. (Hazırlayan: Ramazan ŞEŞEN, Mustafa H. ALTAN ve Cevat İZGİ), İstanbul, İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1995, s. VIII.
4. LEE, Micheal and Hanka. *Island: Cyprus*, Melbourne, 1973, s.46.
5. ZİA, Nesim. *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1975, s.6.
6. COBHAM, C.D.. *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908, s.57.
7. HILL, George H.. *A History of Cyprus II*, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, s.9.
8. PURCELL, H.D.. *Cyprus*, New York, Frederick A. Praeger, 1969, s.122-123.
9. HILL, a.g.e., I, s. 667-669.
10. TURAN, Osman. *Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964, s.213.
11. LUKE, Harry. *Cyprus-A Potrait And an Appreciation*, London, 1957, s.13.
12. RUNCIMAN, S.. *Haçlı Seferleri Tarihi III*, (Çeviren Fikret İŞILTAN), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s.36.
13. SPYRIDAKIS, C.. *A Brief History of Cyprus*, Nicosia, 1964, s.49.
14. MAIER, a.g.e., s. 89.
15. LEE, a.g.e, s. 41.
16. PURCELL, a.g.e., s.152-154.
17. SPYRIDAKIS, a.g.e., s. 47-48.
18. SONYEL, S.R.. (a) *Settlers and Refugees in Cyprus*, London, Cyprus Turkish Association, 1991, s.5.
19. Bu defter İnalçık ve Jennings tarafından incelenmiştir. Bkz. İNALCIK'ın 35 No.lu, JENNINGS'in 56 No.lu nottaki eserleri.
20. Ankara Tapu Kadastro Genel Müd. Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter No:65, s.1-5.

21. İNALCIK (35 No.lu not) ve HILL'e (7 No.lu not) göre, burada bahsedilen vergilere ilâveten, çok eskiden arasına toplanan, fakat sonradan sürekli hale getirilmiş olan, her on beş yaşını doldurmuş kişiden *hyperper* denilen ve her köylü haneden üç, şehirli haneden bir *hyper*(Bizans Altını) adanın güvenliğini sağlamada kullanılan bir muhafız birliğinin (stratiotes) masrafları için toplanmaktaydı.
22. Bu vergilerin haricindeki diğer bütün vergiler ilga edilmiştir. Bkz.: İNALCIK, 35 No.lu not.
23. PURCELL, a.g.e., s. 148.
24. TURAN, a.g.e., s. 226-227.
24. TURAN, a.g.e., s. 226-227.
26. SPYRIDAKIS, a.g.e., s. 53.
27. SAFFET, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası IV*, 19-24, s. 1181-1182.
28. HILL, a.g.e. II, s. 799.
29. MAIER, a.g.e., s. 106.
30. LUKE, Harry. *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*, London, Hurst, 1969, s.14.
31. PURCELL, a.g.e., s.149-150.
32. SAYIN, Önal. *Sosyolojiye Giriş*, İzmir Üniversite Kitabevi, 1994, s.49 ve sonrası.
33. SAFFET, a.g.m., s. 1192-1193.
34. BEDEVİ, Vergi. *Tarih Boyunca Kıbrıs-Anadolu İlişkilerine Genel Bir Bakış*, Lefkoşa, 1978, s.102-110.
35. İNALCIK, Halil. (a) *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest*. Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1969, s.162.
36. PURCELL, a.g.e., s. 162.
37. GÖYÜNÇ, Nejat. "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri" Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.105-107.
38. *Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu*, s. IX.
39. REFİK, Ahmed. "Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Aid Resmi Vesikalar" *DEFM*(Darü'l Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası), V, 1926, s.71-72.
40. HILL, a.g.e. III, s. 308.
41. SONYEL, S.S.. (b) *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1993, s.103.
42. HILL, a.g.e., III, s. 1085.

43. BORAK, Said. "Kıbrıslı Rumları Nasıl Kovduk" Tarih Mecmuası, X-XI, 1966, s. 52-53.
44. İNALCIK (a), a.g.e., s. 10.
45. SONYEL, S.S. (c) "The Origins of the Turkish Cypriots." New Cyprus, 33-42, 1988, s.39.
46. COBHAM, a.g.e., s. 345.
47. MAIER, a.g.e., s. 117.
48. REFİK, a.g.m., s. 60-61.
49. REFİK, a.g.m., S. 71.
50. İNALCIK, a.g.e., s. 8.
51. Boyacıoğlu Mehmed İsyanı (1685), Çil Osman Olayı (1764) ve Dizdar Halil İsyanı (1765) gibi.
52. SAYIN, a.g.e., s. 53.
53. GAZİOĞLU, Ahmet. *Kıbrıs'ta Türkler*, Lefkoşa, Cyrep Yayınları, 1994, s.100.
54. İNALCIK, a.g.e., s. 7.
55. ORHONLU, Cengiz. "Osmanlı Türkleri'nin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)" Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s. 91-97.
56. JENNINGS, Ronald. "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus According to the Detailed Population Survey (Defter-i Muassal of 1572)" Journal of Turkish Studies X, 1986, s. 177.
57. B.O.A. Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri: 19/335-337
58. BARKAN, Ö. Lütfi. (a) "Bir İskân ve Kolonizasyon Methodu Olarak Sürgünler" İktisat Fakültesi Mecmuası II, 1949-50, s. 556-557.
59. Şer'-i şerif, verilen bir hukuki işin tahkik ve gözetilmesine memur kimseye denir (Bkz. ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, 1-2).
60. B.O.A. Kamil Kepeci Tasnifi, No 2551'de bulunan bu defter ORHONLU tarafından incelenmiştir.
61. ORHONLU, a.g.m., s. 94.
62. ERDOĞRU, M. Akif. *Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)*, Kıbrıs'ın Dünü - Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, YÖK Basımevi 1993, s. 48.
63. Enterasan bir durum: Kıbrıs, Bizans Devrinde bile, bazı şahıs ve topluluklar için önemli bir sürgün yeri olarak kullanılmıştı (HILL, a.g.e. I, 281; Purcell, a.g.e., s. 109-110).
64. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 106-107.

65. BARKAN (a), a.g.m., s. 557-558.
66. İNALCIK, Halil. (b) "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler* (Derleyen: Cevat Gürsoy), Ankara, 1964a, s. 29.
67. ORHONLU, a.g.m., s. 96.
68. FAROQHİ, Suraiya. *Towns and Townsman of Anatolia-Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting 1520-1650*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, s.283.
69. HILL, a.g.e. IV, s. 197.
70. Bu sürgün yazımı döneminde adaya sevk edilenler arasında, çok az da olsa bazı Hıristiyan ailelerin de bulunduğu, bu konuda hazırlanıp İstanbul'a gönderilmiş olan defterden anlaşılmaktadır (FAROQHI, a.g.e., ERDOĞRU, a.g.m., s. 20).
71. BARKAN, Ö. Lütfi. (b) *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi - Türkiyat Mecmuası* x, 1952.
72. BRAUDEL, Fernand. *The Mediterranean and the World in the Age of Philip II* (Translation: Sian Reynold), New York, 1973.
73. İNALCIK, Halil. (c) "Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası" *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara, 1964, s. 29.
74. SONYEL (c), a.g.e., s. 42.
75. İNALCIK (a), a.g.e., s. 7.
76. ORHONLU, a.g.m., s. 93.
77. REFİK, a.g.m., s. 60-61.
78. ÇİÇEK, Kemal. "Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698-1726 A.D." (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Birmingham, University of Birmingham, 1992, s. 228.
79. HILL, a.g.e. IV, s. 10-13.
80. ALASYA, a.g.e., s. 94-95.
81. ÇİÇEK, a.g.e., s. 64.
82. ÇİÇEK, a.g.e., s. 65.
83. YORGANCIOĞLU, Oğuz. "Kıbrıs'ta Yer Adları ve Veriliş Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, II, Sayı 3, Gazimağusa, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 267-275.
84. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 110.
85. ERDOĞRU, a.g.m., s. 60.

86. ALASYA, a.g.e., s. 81.
87. İNALCIK (b), a.g.e., s. 45.
88. ALAGÖZ, Arif. "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s. 24.
89. Hatta, bu 1/3'lük genel Rum-Türk nüfus oranı, Kıbrıs'ta günümüzde bile birinciler lehinde olmak üzere geçerliliğini korumaktadır (SONYEL, (c) a.g.e., s. 33).
90. ALASYA, a.g.e., s. 87-90.
91. *Muhimme Defteri* (MD.), No 90. (Hazırlayan: Heyet), İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1993, s.105-106.
92. HAMMER. *Devlet-i Osmaniye Tarihi I-X*, (Mütercim: Mehmed Ata), İstanbul, 1330, s.152.
93. HILL, a.g.e. IV, s. 70.
94. SALİHLİOĞLU, Halil. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Mali Yılı Bütçesi"-Belgeler IV, 7, 8, 1967, s.1-34.
95. MAIER, a.g.e., s. 117.
96. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 226-227.
97. ALASYA, a.g.e., s. 104.
98. ÇİÇEK, a.g.e., s. 161.
99. İNALCIK (a), a.g.e., s. 10-11, 22.
100. JENNINGS, 1590-1640 yıllarına ait Kıbrıs mahkeme sicillerine dayanarak bu dönemde, çoğu azad edilmiş olan 44 köle mevcut olduğunu kaydetmektedir. Bknz.: JENNINGS, Ronald. "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640" *JESHO*, XXX, 3, 1987, s. 295.
101. ÇİÇEK, a.g.e., s. 99.
102. ARMAĞAN, Servet. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, No: 274, 1992, s.37-47.
103. HILL, a.g.e. IV, s. 254.
104. JENNINGS, a.g.e., s 296.
105. JENNINGS, a.g.e., s. 287.
106. *Unknown Aspects of the Cyprus Reality* (Hazırlayan: International Affairs Agency Research Department), İstanbul, 1992, s. 23.
107. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 100.
108. İNALCIK (a), a.g.e., s. 20.

109. ALASYA, a.g.e., s. 40.
110. ALAGÖZ, a.g.m., s. 27.
111. KÂTİP ÇELEBİ *Tuhfetü'l - Kibar fi Esfari'l - Bihar I-II*, (Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 139.
112. HILL, a.g.e. IV, s. 70-71.
113. UZUNÇARŞILI, İ.H.. *Osmanlı Tarihi III*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 323.
114. LUKE, a.g.e., s. 31-36.
115. ORHONLU, a.g.m., s. 92.
116. REFİK, a.g.m., s. 60-61, No. 49.
117. HILL, a.g.e. IV, s. 16.
118. ÇİÇEK, a.g.e., s. 59-60.
119. Kemal Çiçek, gibi bazı araştırmacılar, Başpiskoposlar'ın onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Gayrimüslim cemaati içinde çok etkin bir rol oynamış olduğunu, fakat onların bu etkinliğinin Türklerin üzerinde de söz konusu olduğuna dair yeterli vesika olmadığını, Hill'in bu konudaki iddiasının abartılı olduğunu ileri sürmektedir. Bknz.: 78 No.lu nottaki eser, s. 60.
120. HILL, a.g.e. IV, s. 100.
121. MAIER, a.g.e., s. 119-120.
122. SPEARS, Edward. *The Orthodox Church in Cyprus*, London, Turkish Embassy Press Attache's Office, 1988, s.5.
123. LUKE, a.g.e., s. 76-77.
124. SONYEL (b), a.g.e., s. 104.
125. COBHAM, a.g.e., s. 316.
126. SPYRIDAKIS, a.g.e., s. 57.
127. ÇİÇEK, a.g.e., s. 59.
128. Gayrimüslimler'e, önce Lefkoşa'da, daha sonra diğer yerleşim yerlerinde, kiliselerine çan takma ve özel bir izin almaksızın eskimiş olanları tamir, ya da yenilerini inşa etme hakkı, bu sebebe binaen, 1856 Islahat Fermanı ile bahşedilecekti. Bknz.: GAZİOĞLU'nun 53 No.lu dipnottaki eseri, s. 146-147.
129. HILL, a.g.e. IV, s. 345-346.
130. PURCELL, a.g.e., s. 173, 196.
131. ÇİÇEK, a.g.e., s. 80, 82-83.

86. ALASYA, a.g.e., s. 81.
87. İNALCIK (b), a.g.e., s. 45.
88. ALAGÖZ, Arif. "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s. 24.
89. Hatta, bu 1/3'lük genel Rum-Türk nüfus oranı, Kıbrıs'ta günümüzde bile birinciler lehinde olmak üzere geçerliliğini korumaktadır (SONYEL, (c) a.g.e., s. 33).
90. ALASYA, a.g.e., s. 87-90.
91. *Muhimme Defteri* (MD.), No 90. (Hazırlayan: Heyet), İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1993, s.105-106.
92. HAMMER. *Devlet-i Osmaniye Tarihi I-X*, (Mütercim: Mehmed Ata), İstanbul, 1330, s.152.
93. HILL, a.g.e. IV, s. 70.
94. SALİHLİOĞLU, Halil. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Mali Yılı Bütçesi"-Belgeler IV, 7, 8, 1967, s.1-34.
95. MAIER, a.g.e., s. 117.
96. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 226-227.
97. ALASYA, a.g.e., s. 104.
98. ÇİÇEK, a.g.e., s. 161.
99. İNALCIK (a), a.g.e., s. 10-11, 22.
100. JENNINGS, 1590-1640 yıllarına ait Kıbrıs mahkeme sicillerine dayanarak bu dönemde, çoğu azad edilmiş olan 44 köle mevcut olduğunu kaydetmektedir. Bknz.: JENNINGS, Ronald. "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640" *JESHO*, XXX, 3, 1987, s. 295.
101. ÇİÇEK, a.g.e., s. 99.
102. ARMAĞAN, Servet. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, No: 274, 1992, s.37-47.
103. HILL, a.g.e. IV, s. 254.
104. JENNINGS, a.g.e., s 296.
105. JENNINGS, a.g.e., s. 287.
106. *Unknown Aspects of the Cyprus Reality* (Hazırlayan: International Affairs Agency Research Department), İstanbul, 1992, s. 23.
107. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 100.
108. İNALCIK (a), a.g.e., s. 20.

109. ALASYA, a.g.e., s. 40.
110. ALAGÖZ, a.g.m., s. 27.
111. KÂTİP ÇELEBİ *Tuhfetü'l - Kibar fi Esfari'l - Bihar I-II*, (Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 139.
112. HILL, a.g.e. IV, s. 70-71.
113. UZUNÇARŞILI, İ.H.. *Osmanlı Tarihi III*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 323.
114. LUKE, a.g.e., s. 31-36.
115. ORHONLU, a.g.m., s. 92.
116. REFİK, a.g.m., s. 60-61, No. 49.
117. HILL, a.g.e. IV, s. 16.
118. ÇİÇEK, a.g.e., s. 59-60.
119. Kemal Çiçek, gibi bazı araştırmacılar, Başpiskoposlar'ın onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Gayrimüslim cemaati içinde çok etkin bir rol oynamış olduğunu, fakat onların bu etkinliğinin Türklerin üzerinde de söz konusu olduğuna dair yeterli vesika olmadığını, Hill'in bu konudaki iddiasının abartılı olduğunu ileri sürmektedir. Bknz.: 78 No.lu nottaki eser, s. 60.
120. HILL, a.g.e. IV, s. 100.
121. MAIER, a.g.e., s. 119-120.
122. SPEARS, Edward. *The Orthodox Church in Cyprus*, London, Turkish Embassy Press Attache's Office, 1988, s.5.
123. LUKE, a.g.e., s. 76-77.
124. SONYEL (b), a.g.e., s. 104.
125. COBHAM, a.g.e., s. 316.
126. SPYRIDAKIS, a.g.e., s. 57.
127. ÇİÇEK, a.g.e., s. 59.
128. Gayrimüslimler'e, önce Lefkoşa'da, daha sonra diğer yerleşim yerlerinde, kiliselerine çan takma ve özel bir izin almaksızın eskimiş olanları tamir, ya da yenilerini inşa etme hakkı, bu sebebe binaen, 1856 Islahat Fermanı ile bahşedilecekti. Bknz.: GAZİOĞLU'nun 53 No.lu dipnottaki eseri, s. 146-147.
129. HILL, a.g.e. IV, s. 345-346.
130. PURCELL, a.g.e., s. 173, 196.
131. ÇİÇEK, a.g.e., s. 80, 82-83.

132. GAZİOĞLU, a.g.e., s. 388.
133. HILL, a.g.e. IV, s. 59.
134. UZUNÇARŞILI, a.g.e., s. 148.
135. PURCELL, a.g.e., s. 175.
136. Bu çalışmanın hazırlanmasında aşağıdaki kaynaklardan da yararlanılmıştır:
- ALASYA, H.. *"Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar"*, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971: s.139-156.
- ALASYA, H.. *"Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi"*, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1952, s.1-27.
- ALASYA, H.. *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa, 1988.
- BEHÇET, Hasan. *Kıbrıs Maarif Tarihi 1571-1968*, Lefkoşa, 1969.
- BOZKURT, İsmail. *"Kıbrıs Türk Edebiyatında Destan Geleneği"*, Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, II, Sayı I, Gazimağusa, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, 1996, s.59-63.
- BRAUD, B. ve B. LEWIS (Editors). *Christians and Jews in the Ottoman Empire - the Functioning of a Plural Society I*, New York, 1982.
- ÇAY, Abdulhaluk. *"Lefkoşa Kadı Sicilleri"*, *Tarih ve Toplum (Kitabiyat)*, LXLVIII, 1992a, s.126-127.
- ÇAY, Abdulhaluk. *"Şark Meselesi veya Emperyalistlerin Türk Politikası"*, *Türk Kültürü*, 350, 1992, s.324-334.
- DARKOT, Besim. *"Kıbrıs"*, *İslam Ansiklopedisi*, VI, 672-676, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955.
- DİZDAR, M. Kemal. *"Kıbrıs Evkafı"*, Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.195-205.
- *Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1927, 1978.
- ERCAN, Yavuz. *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar"*, *Bellekten*, LV, 1991, 213, 371-391.
- ERDENTUĞ, Nermin. *"Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği"*, Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.113-129.
- ERİM, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.
- ESİN, Emel. *Aspects of Turkish Civilisation in Cyprus*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1965
- GAZİOĞLU, Ahmet C.. *"Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranış ve*

- Hıristiyan Toplumlara Tanınan Haklar*", KDBUS, Ankara, 1993, s.215-229.
- GAZİOĞLU, Ahmet C.. *Kıbrıs Sorunu ve Bağımsızlık*, Lefkoşa, Cyrep Yayınları, 1986.
- GIBB, H.A.R. ve H. BOWEN. *Islamic Society and The West I*, Oxford, 1957.
- GÜRSOY, Cevat. "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.41-48.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Arşivlerin Yerleştirilmesi*, (2. Baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- IMBER, Colin. "The Navy of Suleiman the Magnificent", *Archivum Ottomanicum*, VII, 1980, s.211-282.
- ITZKOWITZ, Norman. "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, XVI, 1962, s.73-94.
- ITZKOWITZ, Norman. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (Çeviren: İsmet Özel), İstanbul, Çıdam Yayınları, 1962.
- İNALCIK, Halil. "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", *Studia Islamica*, 1993, s.155-157.
- İNALCIK, Halil. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Bellekten*, XXIII, 1964b, 109-112, 623-649.
- İNALCIK, Halil. "The Ottoman Method of Conquest", *Studia Islamica* II, s.103-129.
- İNALCIK, Halil. "Village Agriculture in Cyprus" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), İstanbul, 1989, s.464-476.
- İNALCIK, Halil. *The Ottoman Empire - The Clasical Age, 1300-1600*, New York, 1973.
- *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955-1986.
- *KIBRIS SEFERİ (1570-1571)*. (Hazırlayan: Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara, 1971.
- LAMMENS, L. "Muaviya" *İslam Ansiklopedisi VIII*, 1960, s.438-444.
- MARKELBACH, Jakob. *DIE Protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den Jahren 1105/06 /1693-1695* (Übersetzung und Kommentierung), Frankfurt am Main, Peter Lang, 1991.
- METİN, Hüseyin. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiret İskânı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV, 1-2, s. 269-288.

- METİN, Hüseyin. *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, Lefkoşa, Halkın Sesi Basımevi, 1959.
- OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çeviren: Fikret İşıltan), Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- ÖZORAN, B. Remzi. "Kıbrıs'ta Türk Kültürü - Tanzimat Devrinde", Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.159-165.
- ÖZORAN, B. Remzi. "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", Vakıflar Dergisi, XVI, 1982, s.27-29.
- PAKALIN, Mehmed Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1993.
- PAMİR, Hamit N. "Güney Anadolu Dağları ile Kıbrıs Adasının Münasebetleri", Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi ,Ankara, 1971, s.1-5.
- PARRY, V.J. ve DİĞERLERİ. *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge, 1976.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Mali Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV, 7-8, 1967, s.1-34.
- SANDER, Oral. *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara, İmge Kitabevi, 1989.
- SAUSA. Nasım. *The Capitulatory Reigime of Turkey, Its History, Origin and Nature*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1933.
- SERTOĞLU, Midhat. *Osmanlı Tarih Lûgatı*, (2. Baskı), İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.
- SHAW, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989.
- SONYEL, S.R.. *Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü*, Belleten XLIX 195, 1985, s.645-666.
- TURAN, Şerafettin. "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *BELLE TEN*, XXII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958, s.551-593.
- TURAN, Şerafettin. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988a.
- *Unknown Aspects of the Cyprus Reality*, (Hazırlayan: International Affaires Agency Research Department - INAF), İstanbul, 1992.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. "Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devletiyle Venedik ve Müttefiklerine Dair Bazı Hazinei Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası*, I-II, 1926-33, s.257-292.
- VOLKAN, Vamık D. *A Psychoanalythic History of two Ethnic Groups in Conflict*, Charlottesville, University Press of Virginia, 1979.

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Müessesese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, 15, 1982, s. 23-53.
- YÜCEL, Yaşar. "Osmanlı İmparatorluğunda Desentralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII, 42, Ankara, TTK Basımevi, 1974, s. 657-708.
- ZEKİ, Vehbi. *Kıbrıs Tarihi*, Kıbrıs, 1975.

AN ANALYSIS ON THE SOCIAL CHANGE IN CYPRUS CAUSED BY THE TURKISH CONQUEST OF 1570-1571

ABSTRACT

In this paper, the effects of the Turkish conquest of 1570-1571 on the social structure of Cyprus are examined from a sociological point of view and the social foundations of certain policies, applied in the island by the then Turkish statesmen during the transformation from the Venetian upper medieval feudalism to the Ottoman classical administrative, economic and socio-cultural regime, are tried to be clarified. The Turkish conquest of the island had given rise to a substantial change in the social development of the Cypriot people, especially in favor of the Orthodox Greeks living under the Catholic Venetian rule as "serfs". The Turkish rulers managed to establish a firm, stable and harmonious society by using the native Greeks, the other minorities and the Turkish elements deported from Anatolia. In this process, it can be claimed that they, consciously or not, acted in accordance with many essential principles of sociology found out and formulated by the prominent sociologists of our age especially like Dahrendorf. It is probably for this reason, the Cypriot society established after 1571 seemed to have continued more than three centuries with great stability.

SOVEREIGNTY DIVIDED: THE CASE OF CYPRUS

Zaim M. Necatigil*

ABSTRACT

This article deals with the meanings attributable to "sovereignty" and the implications attached to it in international law. The sovereignty of the Republic of Cyprus was shared by the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities under the 1960 settlement and the Constitution. That sovereignty has been divided since December 1963. Neither community has sovereignty over the other, nor can one community represent the other. Recognition of the Greek Cypriot government as the "Government of Cyprus" cannot give that government sovereignty over the Turkish Cypriot community. Both communities should be able to exercise their equal right to self-determination in negotiating a settlement so that the joint sovereignty of the future bi-communal republic will derive from the two communities.

1. INTRODUCTION

The term sovereignty has a variety of meanings. In its most common modern usage, sovereignty is the term for the "totality of international rights and duties recognised by international law" as existing in an independent territorial unit - the state.¹ It is a firmly established description of statehood; a brief term for the state's attribute of more or less plenary competence.²

"State sovereignty" is a distinctive characteristic of states as constituent units of the international legal system. Article 2(1) of the UN Charter declares that "the Organization is based on the principle of sovereign equality of all its members". In this context "sovereignty" refers to the

* Former Attorney-General of the TRNC. He is now working as a university lecturer and a legal consultant.

minimum amount of internal independence and international authority to administer territory which a state must possess before it can be accorded the status of a "sovereign state".

Sovereignty under the UN Charter does not necessarily have the same meaning when it is used in other contexts of international relations. However, it is being commonly used to denote freedom of action in respect of all matters with regard to which a state is not under any legal obligation.

Sovereignty in the relations between states signifies independence. Independence in regard to a territory is the right to exercise therein, to the exclusion of any other state, the function of a state. The development of the national organisation of states and, as a corollary, the development of international law, have established this principle of the exclusive competence of the state in setting most questions that concern international relations.³

Independence of a state can be equated to its existence within its frontiers as a separate entity and not subject to the authority of any other state or group of states. Independence in this sense may also be described as sovereignty (*suprema potestas*) or external sovereignty, by which is meant that the state has over it no other authority than that of international law.⁴

The definition of independence given by Judge Anzilotti in the *Austro-German Customs Union case*⁵ has become the *locus classicus* and deserves quotation at length:

"..... the independence of Austria within the meaning of Article 88 is nothing else but the existence of Austria, within the frontiers laid down by the Treaty of Saint-Germain, as a separate State and not subject to the authority of any other State or group of States. Independence as thus understood is really no more than the normal condition of States according to international law; it may also be described as sovereignty (suprema potestas) or external sovereignty, by which is meant that the State has over it no other authority than that of international law..."

It follows that the legal conception of independence has nothing to do with a State's subordination to international law or with the numerous and constantly increasing states of de facto dependence which characterize the relation of one country to other countries. It also follows that the restrictions upon a State's,

liberty whether arising out of ordinary international law or contractual engagements, do not as such in the least affect its independence. As long as these restrictions do not place the State under the legal authority of another State, the former remains an independent State however extensive and burdensome those obligations may be."⁶

Two main elements are involved here: the separate existence of an entity within reasonably coherent frontiers; and the fact that the entity is "not subject to the authority of any other state or group of states", which is to say, that it has over it "no other authority than that of international law".

It should also be stated that "sovereignty" does not mean actual equality of rights or competence: the actual competence of a state may be restricted by its constitution, or by treaty or custom. The term "sovereignty" accurately refers not to the totality of powers which all states have, but to the totality of powers which states may, under international law, have. Thus it can be said that the "sovereignty" of the Republic of Cyprus is limited by the international agreements, which gave birth to the Republic, and a rigid constitution. Crawford states that "while Cyprus is an 'independent State' it is not 'sovereign', because a rigid constitution places certain acts beyond its power."⁷ Crawford uses the word "sovereignty" to indicate actual omnicompetence with respect to internal or external matters.

It is therefore interesting to look briefly at the limitations on Cyprus' "sovereignty". Cyprus has an obligation under the Treaty of Guarantee, *inter alia*, "to ensure respect for its Constitution" and not "to participate, in whole or in part, in any political or economic union with any State whatsoever". Moreover, according to article 182 of the Constitution, certain articles set out in Annex III thereto, which were incorporated from the Zurich Agreement of 11 February 1959, were the "Basic Articles" and these could not, in any way, be changed, that is, by way of addition, variation or repeal.⁸ The other provisions of the Constitution could only be changed by separate two-thirds majority vote of the Greek and Turkish Cypriot deputies, respectively.

Absence of power of a state to change its constitution cannot, however, be regarded as affecting its "sovereign equality" under article 2 (1) of the UN Charter. Furthermore, absence of such power is not incompatible with the concept of independence as a criterion of statehood.⁹ This condition did not inhibit other states from recognizing the Republic of Cyprus. It may also be pointed out that Cyprus is not the only example: Canada acquired the power to change its constitution in 1949. The

Canadian Constitution is enshrined in an Act of the British Parliament. It was only in April 1982 that the British Parliament relinquished control over the Canadian Constitution.

Moreover, in September 1960 Cyprus was accepted as a member of the United Nations subject to its special status under the treaties, which status it cannot unilaterally change. This status of Cyprus must be presumed to have been within the knowledge of the member states of the United Nations at the material time. Yet, questions as to compatibility of this special status of Cyprus with membership of the UN, and its compatibility with the UN Charter, were neither raised nor debated in the Security Council or in the General Assembly during the acceptance of Cyprus as a member.

2. SOVEREIGNTY - INDEPENDENCE

The term "sovereignty" is sometimes used in place of "independence" as a basic criterion of statehood.

It is generally agreed that there are four criteria of statehood, namely: a population, a defined territory, a government in control of that territory and sovereignty, or independence.¹⁰ However, there is a difference of view on the exact nature of the fourth requirement.

Professor Brownlie refers to article 1 of the Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933 and mentions the fourth requirement as "the capacity to enter into relations with other states."¹¹ Oppenheim refers to "sovereignty" which he defines as legal authority which is not in law dependent on any other earthly authority and which implies "independence all round, within and without the borders of the country."¹² The criteria adopted by the British Government are described in a written answer given by the Minister of State for the Foreign and Commonwealth Office on 23 October 1986, in the following words:

*"The normal criteria which the government apply for recognition of a state are that it should have and seem likely to continue to have, a clearly defined territory with a population, a government who are able of themselves to exercise effective control of territory and independence in their external relations."*¹³

Professor Dugaard describes the fourth requirement as the "capacity to enter into relations with other states."¹⁴

Crawford states that "sovereignty" and "independence" have distinct meanings and expresses the opinion that it "seems preferable to restrict 'independence' to the prerequisite of statehood, and sovereignty' to the legal incident", i.e. consequence of statehood.¹⁵

In the context of this article the term "sovereignty" in relation to the Republic of Cyprus is being used to refer to the capacity of the Republic to exercise effective internal and external control of the territory of Cyprus under the relevant international treaties and its Constitution.

3. THE CASE OF CYPRUS

The way Cyprus acquired its independence and the characteristics of the 1960 Constitution show that the sovereignty of the Republic of Cyprus was shared by the two communities living on the island. Due to developments since December 1963 that sovereignty remains divided.

Generally speaking, constitutions are drawn up by constituent assemblies or by existing legislative assemblies and then referred to a referendum. In the case of the 1960 Constitution of the Republic of Cyprus, however, completely different steps were taken. The basic principles of this Constitution were negotiated by the Prime Ministers of Turkey and Greece in Zurich, in consultation with the Turkish Cypriot and Greek Cypriot communities. At a conference held in London in February 1959, documents setting out the agreed foundations of the final settlement of the problem of Cyprus, were adopted and signed by the Foreign Ministers of Great Britain, Turkey and Greece and the respective leaders of the two communities in Cyprus, Archbishop Makarios and Dr. Kutchuk. Later, a Constitutional Commission was set up with the participation of Turkey and the Turkish Cypriot community and Greece and the Greek Cypriot community. This Commission drew up the Constitution of the Republic of Cyprus on the basis of the framework which had been agreed upon. The Constitution came into effect together with the other international treaties.¹⁶ The way in which the 1960 Constitution was drafted does not only imply a difference in procedure or form, it actually represents documentary evidence to the effect that the 1960 Constitution was one based upon the agreement of the parties concerned and was not granted by the United Kingdom as a unilateral act. The 1960 Constitution comprised, on the basis of agreement between the parties concerned, certain solutions and institutions which differed from those contained in other existing constitutions. This Constitution was based on principles agreed upon by the parties concerned rather than on precedent existing in other countries.

The rejection of the "proportional representation system" provides an example of this approach. The result was that Turkish Cypriots and Greek Cypriots were represented in the Council of Ministers, the House of Representatives and other public institutions not on the basis of the population ratio but on the basis of an agreed fixed ratio. Article 62 of the Constitution clearly expounds this approach.

In view of the above, the right of self-determination which is not a static but a dynamic right, was exercised in 1960 jointly by the two communities which were recognized as co-founders of the bi-communal Republic of Cyprus. As a consequence of this, sovereignty derived from and was entrusted to, both of the communities conjointly, irrespective of their numerical size. In the Turkish Cypriot view both of the co-founders of the Republic of Cyprus are "communities", because there is no Cypriot nation. If one of the "communities" qualifies as a "people", so must the other.¹⁷ As a corollary to this, the words "communities" and "peoples" are synonymous. The Turkish Cypriots are not a "minority" but an organized community, or people.

There is ample authority for the above Turkish Cypriot views. So far as the background is concerned, it must be recalled that the emergence of Cyprus as an independent state in 1960 was by the exercise of self-determination. The then British Colonial Secretary, Mr Lennox-Boyd, described the emerging situation in these terms in 1956:

*"It will be the purpose of Her Majesty's Government to ensure that any exercise of self-determination should be effected in such a manner that the Turkish Cypriot community, no less than the Greek Cypriot community, shall, in the special circumstances of Cyprus, be given freedom to decide for themselves their future status. In other words, Her Majesty's Government recognize that the exercise of self-determination in such a mixed population must include partition among the eventual options."*¹⁸

This statement was confirmed by the then Prime Minister, Mr Macmillan, on 26 June 1958, who also described the Colonial Secretary's assurances as "pledges".¹⁹ The form taken by this exercise of self-determination was unique in character. Neither before nor since has the ending of a colonial situation been enshrined in a constitution that was guaranteed in treaty form on the plane of international obligation by three members of the United Nations most closely concerned, and was countersigned and adopted by the leaders of the two communities directly

affected. This was a clear and necessary recognition of the uneasy relationship between two peoples divided deeply by religion, language and culture, and the apprehension of each that the other might seek a closer association with the country to which it had an affinity.

The 1960 Constitution was clearly bi-communal in nature and required the participation of the two communities in the running of the affairs of the Republic of Cyprus. This point is supported by the fact that equal powers were entrusted by the 1960 Constitution to the Greek Cypriot President and the Turkish Cypriot Vice-President. Article 47 enumerated the executive powers exercisable by the President and the Vice-President conjointly. These included, the appointment of the Council of Ministers of the Republic and promulgation by publication in the *Official Gazette* of laws of the House of Representatives and decisions of the Council of Ministers. The executive powers exercisable by the President were specified in article 48 of the Constitution. Parallel powers were conferred on the Vice-President in Article 49. These powers included the right to return decisions of the Council of Ministers for reconsideration; veto rights on decisions of the Council of Ministers or on laws voted by the House of Representatives concerning foreign affairs, defence and security; and exercise of the prerogative of mercy with regard to persons belonging to his community.

As stated by Glafcos Clerides in his memoirs,

"It was by virtue of the equality of powers vested in the Greek President and the Turkish Vice-President that the partnership of the two Communities was created by the Zurich agreements. The consent and signature of both was required to appoint the Ministers of the Government, to promulgate decisions of the Council of Ministers and laws of the House of Representatives, the same veto powers and the same right to return decisions of the Council of Ministers and laws of the House of Representatives for reconsideration was given to both, and again the agreement and signature of both was needed in order to appoint the independent officers of the Republic, the judges of the Constitutional and the Supreme Court, the Chiefs of the Security forces, of the Army and the Civil Service Commission." ²⁰

In order to illustrate the partnership status of the Turkish Cypriot community, it is useful to look at the main features of the 1960 Constitution. These briefly were as follows:

1. The Constitution provided for a presidential regime, the President being Greek Cypriot and the Vice-President being Turkish Cypriot elected on the basis of separate Greek Cypriot and Turkish Cypriot electoral rolls.²¹ The President and the Vice-President had the right to veto laws relating to foreign affairs, defence and security.²²
2. The Constitution provided for the participation of the two national communities in the Central Government, the Legislature, the Judiciary, the Public Service, and the Army. The Council of Ministers was composed of seven Greek Cypriot ministers and three Turkish Cypriot ministers. One of the following ministries, that is to say the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Defence or the Ministry of Finance, was to be entrusted to a Turkish Cypriot minister.²³
3. The House of Representatives was composed of thirty-five Greek Cypriot and fifteen Turkish Cypriot members elected on the basis of separate Greek Cypriot and Turkish Cypriot electoral lists.²⁴ Separate majority vote of the Greek Cypriot and the Turkish Cypriot deputies respectively, was required for the enactment of any law relating to elections, duties or taxes, and municipalities.²⁵
4. The Constitution endowed the Republic with two superior courts, the Supreme Constitutional Court and the High Court of Justice. The Supreme Constitutional Court was composed of a neutral judge as president, a Greek Cypriot and a Turkish Cypriot judge as members. On the other hand, the High Court of Justice was composed of a neutral judge as president, two Greek Cypriot judges and one Turkish Cypriot judge.²⁶
5. The Public Service was to be composed of 70 per cent Greek Cypriot and 30 per cent Turkish Cypriot personnel.²⁷
6. Each community exercised autonomy in matters relating to religion, education, culture and teaching, personal status, family affairs, and the like, through their respective Communal Chambers.²⁸ The Chambers were given legislative as well as executive powers in the above matters.
7. The Constitution also envisaged the establishment of separate

Greek Cypriot and Turkish Cypriot municipalities in the largest five towns of the island.²⁹

The 1960 Constitution contained checks and balances in order to ensure the coexistence of the two communities in the island, who professed divergent ideologies and philosophies, without one community dominating the other or encroaching upon the rights of the other. The 1960 Constitution was of the type known to political scientists as "consociational", that is, one designed to accommodate different ethnic communities, not geographically separated, in one state. A functional federative system was therefore inherent in the Constitution in the way it provided for the partnership and co-founder status of the communities, the bi-communality of the state, and the dichotomy of functions and powers between the state and the communities.

4. COLLAPSE OF THE BI-COMMUNAL SYSTEM

Within three years of the Cyprus Republic coming into being the Greek Cypriot community used its power violently to prevent the Turkish Cypriot community from playing its role in the Government of Cyprus. As stated by the British House of Commons Foreign Affairs Committee, "there is little doubt that much of the violence was either directly inspired by, or certainly connived at by the Greek Cypriot leadership."³⁰ There is also uncontroverted and incontrovertible evidence that those who led this action had in mind a further breach of the Treaty of Guarantee, namely, union with Greece. Thus, not only did the Greek Cypriot community or, as it claims to be, the "Government of the Republic of Cyprus", violate the Constitution and break its pledged word, in an absolutely fundamental way, it also repudiated a solemn treaty undertaking. This is an indispensable element in any legal assessment of the position of the Greek Cypriot Government. Moreover, the Greek Cypriot House of Representatives has enacted a series of "laws" which changed the Basic Articles of the Constitution, and provided for the illegal operation of the organs of government by excluding Turkish Cypriot participation.³¹

Since 1964 the legislature of the Republic of Cyprus - the House of Representatives- has become a Greek Cypriot body enacting "laws" in the Greek language only contrary to article 3 of the 1960 Constitution. Again, contrary to article 62 of that Constitution, the Greek Cypriot members of that House, in the absence of the Turkish Cypriot members, changed its composition from 50 to 80 whereas the Constitution required a two-thirds

majority of Representatives of each community for any resolution altering that number. One may ask as to how a parliament consisting of one community only can claim to exercise legislative sovereignty over the other, contrary to all norms of democracy and the rule of law, and in the face of the provisions of the First Protocol to the European Convention on Human Rights which require the holding of elections under conditions that will "ensure the free expression of the opinion of the people in the legislature".

The Executive organ also became a Greek Cypriot body, the Turkish Cypriot Vice-President and Turkish Cypriot Ministers having been excluded altogether. In view of the political evolutionary developments which took place on either side of the "Green Line", the state of affairs envisaged by the treaties of Establishment, Guarantee and Alliance, which had given birth to the Republic of Cyprus, came to an end. The effect of the 1963 crisis was the collapse of the system of government established under the 1960 settlement. Theoretically, the treaties themselves remained in force, but the political association of the two communities, whose joint participation was essential for the existence of the Republic and the running of the affairs of the state, ceased to exist. The powers and functions of the bi-communal Republic ceased to be exercised by organs and authorities set up by the 1960 Constitution, but came to be exercised instead by two exclusive administrations.

As from December 1963 there has been no government representing the two communities which could properly be described as the constitutional "Government of Cyprus". This is recognized by section 5 of the Geneva Declaration of 30 July 1974, issued jointly on behalf of the governments of Greece, Turkey, and the United Kingdom.³² In this declaration the Ministers noted the existence in practice, in the Republic of Cyprus, of "two autonomous administrations, that of the Greek Cypriot community and that of the Turkish Cypriot community." The Ministers also agreed that the representatives of the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities should at an early stage, participate in the talks relating to the constitution; and that among the questions to be discussed should be that of an immediate return to constitutional legitimacy.

The fact that other states were prepared to recognise and to accord a place in the United Nations to the constitutionally unlawful Greek Cypriot regime is comparable to the recognition, many times repeated in the history of international relations, of *de facto* governments that have assumed power after a successful insurrection and repudiation of constitutional norms. But the *de facto* acceptance of the Greek Cypriot regime by the international community cannot, and did not, in any way, validate the

constitutional illegality, or even more to the point, deprive the Turkish Cypriot community of its entitlement, possessed in common with the Greek Cypriot community, of its right of self-determination.³³

4. EQUALITY OF THE TWO COMMUNITIES

The United Nations deals with the Cyprus problem on the basis of two separate communities. For instance, the UN Security Council, in its resolutions 367 of 1975 and 649 of 1990, describes those to whom the Secretary-General is to render his good offices, as "communities" and sometimes as "parties". There is a clear pattern of acknowledgement by the United Nations of the separate status of the two communities in Cyprus, of the requirement that they should negotiate on "an equal footing", and that the objective of the exercise of the Secretary-General's good offices is "a new constitution" for the state of Cyprus on a federal, bi-communal and bi-zonal basis. The Secretary-General has clearly stated that "the solution that is being sought is thus one that must be decided upon by, and must be acceptable to, both communities". He added that his mission is with the two communities whose "participation in the process is on an equal footing", and that the relationship of the two communities is "not one of majority and minority".³⁴ The Secretary-General has again referred to these ideas in his report to the Security Council of 8 March 1990.³⁵ The Security Council resolutions 649 of 12 March 1990, 716 of 11 October 1991, and 993 of 29 July 1994, have again emphasized this parity of negotiating status in the endeavour of the parties to establish a bi-communal and bi-zonal federation.³⁶ The Secretary-General has also stated that:

*"The federation will be established through a new constitutional arrangement which will be prepared in line with the overall framework agreement being negotiated in which the two communities participate on an equal footing and which will be approved through separate referenda in each community."*³⁷

5. CONCLUSIONS

It is therefore assumed that neither community has any inequality of status compared to the other and that both communities are exercising their right of self-determination by participating in the intercommunal negotiations. The point to be made therefore is that the two communities, or peoples, of Cyprus, and their administrations should be treated as equals for all purposes.

However, the unjust recognition of the Greek Cypriot administration as the "Government of Cyprus" has, in practice, made it very difficult for the international community to see, in its proper perspective, the legal status of the Turkish Cypriot community and its right to self-determination and sovereignty. This is clearly demonstrated by the one-sided Greek Cypriot application to the European Union.

Even though the constitutional organs representing the Republic of Cyprus ceased to exist since December 1963, the international community continued to recognize and treat the *de facto* Greek Cypriot Government as the "Government of Cyprus". Recognition, however, cannot, and should not be taken to accord to that Government, a status that it does not in fact possess. Recognition of the Greek Cypriot Government as the "Government of Cyprus" cannot accord to that Government the status of the bi-communal Government of Cyprus as envisaged under the treaties and the Constitution of 1960. Otherwise, recognition would be taken to have substituted in the place of the bi-communal Government of Cyprus envisaged by the treaties and the Constitution, the present unitary Greek Cypriot administration. Recognition cannot have such effect. In Turkish Cypriot view, the sovereignty of the Republic of Cyprus was shared by the two communities under its Constitution. Since December 1963 that sovereignty has been divided and is being exercised by the two communities separately until a bi-communal settlement is reached by agreement of the two communities. Neither community can exercise sovereignty over the other. The Greek Cypriot community did not have that capacity under the 1960 Constitution, and recognition cannot confer on it any status other than that provided under the treaties and the Constitution. In short, the Greek Cypriot community never had, and could never exercise, sovereignty over the Turkish Cypriot community. To say otherwise would mean total disregard of the provisions of the 1960 settlement, as though Cyprus had always been a unitary, one-community state.

In view of the above, sovereignty of the Republic of Cyprus as envisaged by the treaties and the Constitution is a notion totally different from that of the *de facto* administration operating in southern Cyprus.

The political and administrative developments in Cyprus since 1964 regarding the Turkish Cypriot community - people - have taken place as a matter of necessity, and in the exercise of the right to self-government and self-determination. The fact that the Turkish Cypriot people is now organized in its own state, the Turkish Republic of Northern Cyprus, and has its own constitution, does not deprive it of its partnership and co-founder rights under the 1960 settlement. On the contrary, these provide the basis of the present and future status quo in the island.

However, the recognition of the Greek Cypriot administration as the "Government of Cyprus", has clearly worked injustice for the Turkish Cypriot people and has blurred and confused the legal aspects of the Cyprus dispute.

The points sometimes put forward for non-recognition of the Turkish Republic of Northern Cyprus, could be more strongly argued as grounds for non-recognition, or de-recognition, of the Greek Cypriot administration itself as the "Government of Cyprus". One of these points is that the so-called "Government of Cyprus" has sovereignty over the island and is still asserting its sovereignty, and therefore no other government can be recognised in North Cyprus. This assertion is misconceived as can be seen from the foregoing. Another point often made is that recognition of the Turkish Republic of Northern Cyprus would be incompatible with the treaties which gave birth to the Republic of Cyprus. One may ask, is the recognition of the Greek Cypriot administration as the "Government of Cyprus" compatible with the treaties? That administration, for the most of the period from 1960 to 1974, had itself repudiated the treaties by failing to respect the independence of Cyprus, and not only failing to prohibit activity aimed at preventing *Enosis*, but by actually engaging in it; and by failing to maintain respect for the Constitution of the Republic.³⁸ If this argument were to be pressed to its logical conclusion, recognition of the government of one of the communities to the exclusion of the other as the "Government of Cyprus" would itself be inconsistent with the obligation under the treaties to recognize and guarantee the state of affairs established by the Basic Articles of the Constitution. That state of affairs is one in which the Turkish Cypriots were entitled to participate in all the decision-making processes of government and to exercise veto powers in clearly defined areas. This, the Greek Cypriots, by their conduct, made impossible.

In view of the above, international law does not sanction differential treatment of the two communities in the island. If the international conjuncture towards the Cyprus conflict would change, each regime -the Turkish Cypriot no less than the Greek Cypriot- would be eligible for

recognition in international law, as independent states.

NOTES AND REFERENCES

1. Reparations Case I.C.J. Rep.1949, pp.174, 180.
2. CRAWFORD, James. *The Creation of States in International Law*, Oxford, 1979, pp.26-27.
3. *Island of Palmas* arbitration, reports of Arbitral Awards, Vol.21, 1928, pp.829, 838.
4. *Austro-German Customs Union* case, P.C.I.J., Series A\B, No.41, 1931.
5. See note 4, above.
6. pp 57-58 of the Report.
7. *Op. cit.*, note 2, above, pp.71, 167.
8. The "Basic Articles" of the Constitution aimed at preserving the bi-communal character of the Republic. These Articles were concerned mainly with the powers and functions of the Greek Cypriot President and Turkish Cypriot Vice-President, including the right to veto laws relating to foreign affairs, defence and security; the ratio of representation of the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities in the House of Representatives; and the requirement of separate majorities of the Greek Cypriot and the Turkish Cypriot deputies for enactment of laws relating to elections, municipalities and taxation.
9. See NECATİGİL, Zaim. *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, Oxford, (second revised ed. 1996), pp.120-121.
10. These criteria have been explained and examined in relation to the Turkish Republic of Northern Cyprus in this author's article entitled "*The Turkish Republic of Northern Cyprus: Statehood and Recognition*", *Journal for Cypriot Studies*, Vol.2, No.1, 1996, pp. 3-17.
11. *Principles of Public International Law*, Oxford, (4th ed.,) 1992, p.73.
12. JENNIGS and WATTS, *Oppenheim's International Law*, Oxford, (9th ed.,) 1990, p.122.
13. HANSARD, Vol.102, Col.977.
14. DUGARD, *Recognition and the United Nations*, Cambridge, 1987, p.60.
15. CRAWFORD, *op. cit.*, p.7.
16. That is, the *Treaty of Establishment, the Treaty of Guarantee, and the Treaty of Alliance*.

17. Archbishop Makarios himself stated in 1963 that "the Cyprus Agreements of 1960 established a state but not a nation" (*Cyprus Mail* of 28 March 1963). The Cyprus Constitution described the Latins, Maronites and other small religious groups as "minorities".
18. Statement in the House of Commons, 19 December 1956, as quoted in FAULDS, A.: *Excerpta Cypria for Today*, London, 1988, p.208.
19. *Ibid.*, p.209.
20. G. Clerides, *My Deposition*, vol.2, Nicosia, 1989, p.382.
21. Art.1 of the 1960 Constitution.
22. Art. 50
23. Art.46.
24. Arts.62-63.
25. Art. 78.
26. Arts.133-164.
27. Art.123.
28. Arts.86-111.
29. Arts.173-177.
30. Published on 2 July 1987.
31. See this author's work referred to in note 9, above, pp.55-65.
32. HMSO, Misc. No.30 (1974), Cmnd.5712.
33. See *The Right of the Turkish Cypriot People to Self-Determination* by ERTEKÜN, Necati and NECATİGİL, Zaim, TRNC Information Office, Lefkoşa, 1990, reprinted in 1996.
34. Opening Statement of the Secretary-General at a meeting held in New York on 26 February 1990.
35. S/21183.
36. Para.3 of Resolution 649, paras. 3 and 4 of Resolution 716, and para.2 of Resolution 993.
37. S/23300 of 19 December 1991, para.6. See also the Ghali "Set of Ideas" of 15 July 1992.
38. See the author's work referred to in note 9, above, pp. 56-65.

BÖLÜN MÜŞ EGEMENLİK: KIBRIS KONUSU

ÖZET

Bu yazı "egemenlik" sözcüğünün anlamını ve uluslararası hukuktaki önemini incelemektedir. Antlaşmalar ve 1960 Anayasası altında Kıbrıs Cumhuriyetinin egemenliği Rum ve Türk toplumlarına müştereken verilmiş ve iki toplum tarafından kullanılmakta idi. Bu egemenlik Aralık 1963'ten beri bölünmüştür ve her iki toplumca ayrı ayrı kullanılmaktadır. Toplumlardan birisinin diğeri üzerinde egemenlik hakkı olmadığı gibi, bir toplumun diğeri temsil etme hakkı da yoktur. Rum Hükümetinin "Kıbrıs Hükümeti" olarak tanınmış olması o hükümete Kıbrıs Türk toplumu -halkı- üzerinde egemenlik hakkı kullanma yetkisi vermemektedir. Her iki toplum Kıbrıs sorununa çözüm arayışlarında kendi geleceğini belirleme (selfdeterminasyon) hakkını ayrı ayrı kullanabilecek ve yeniden kurulacak iki toplumlu Cumhuriyetin egemenliği iki toplumdan kaynaklanabilecektir.

TAÇ KOLONİSİ KIBRIS'TA EVKAF DAİRESİ'NİN YÖNETİLMESİNE İLİŞKİN KRAL FERMANI

Harid Fedai*

ÖZET

1878 yılında Kıbrıs'ın yönetimi geçici kaydıyla İngiliz Yönetimi'ne bırakılırken Evkaf yönetimi, biri Osmanlı diğeri İngiliz yönetimlerince atanacak iki "murahhas"a bırakılmıştı. Osmanlı murahhası Evkaf Müdürlüğü'nü de yönetecekti.

Lozan Andlaşması'ndan sonra Kıbrıs resmen bir İngiliz Taç Kolonisi olduktan sonra 1929'da çıkarılan iki Kral Fermanı ile Türk murahhasın atanması da sömürge yönetimine devredildi; Müftülük makamı kaldırıldı.

Kıbrıs Türk Toplumunu ve Kıbrıs Türk aydınları bu duruma karşı kararlı bir savaşım başlattılar. Hatta Kıbrıs'ın her tarafından gelen 200 delegenin katılımıyla, Sömürge Yönetimi'ne karşın yeni bir Müftü seçtiler.

Evkaf'ın yasal olarak yeniden Türk toplumuna devri 1956'da mümkün olabildi.

Yazıda 1929'da çıkarılan İngiliz Kral Fermanı ile Sömürge Valiliği genelgesinin tam metinleri de, çeveriyazı olarak verilmektedir.

1978 yazında Kıbrıs geçici kaydıyla İngilizlerin yönetimine bırakılırken Antlaşma'da Evkaf idaresiyle ilgili maddeler de vardı: Evkaf, biri Bâb-ı Âli, ötekisi İngiliz yetkili makamlarınca atanacak iki "murahhas"a, yani delegeye bırakılıyordu. Bâb-ı Âli'nin temsilcisi Osmanlı döneminden bu yana süregelen Evkaf Müdürlüğü'nü de üstlenecekti. Ancak ilgili maddede bu iki delegenin doğrudan doğruya Evkaf'ın yönetiminden sorumlu mu olacakları, yoksa sırf denetleme ile mi yetinecekleri konusunda herhangi bir açıklayıcı hüküm yoktu. Ne ki İngilizlerin idareye el atacakları daha ilk günden belli oluyordu.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Büyük Savaş'ta Almanlar'dan yana çıkması yüzünden İngilizler Ada'yı tek yanlı olarak topraklarına kattıklarını 5 Kasım

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi.

1914'te ilân etmişlerdi. Ne var ki o günlerde Bâb-ı Âli'nin temsilcisi kimliğiyle görev yapan Musa İrfan Bey'e 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'na, hatta sonrasına değin, dokunmamışlardı; ama, adı geçeninin vefatıyla, 1 Ağustos 1925'te yerine doğrudan Mehmed Münir'i atayacaklardı. Bu atama Kıbrıs Türk Halkı'nın sosyal/siyasal tarihinde bir dönüm noktasını oluşturur. Şöyle ki iki temel kurumun, Evkaf ile Müftülüğün başında bulunan iki yönetici, halkın en üst düzeydeki iki lideri konumundaydı. Lozan Antlaşması'nın ardından gelen günlerde yani Kıbrıs'ın bir Taç Kolonisi olmasından sonra sömürge yöneticileri tasarladıkları bazı değişiklikler için uygun bir ortamın belirmesini beklemeğe koyulmuşlardı. İlk fırsatta çıkardıkları iki Kral Fermanı (Order-in-Council) ile 1 Ocak 1929'dan geçerli olmak üzere Müftülük makamını ortadan kaldırdıkları gibi Evkaf'a Türk delegesinin atanmasını da yerel yönetime bırakıyorlardı.

Müftülük makamının kaldırılmasıyla da, yerel yönetim kendince bir açmazı daha gidermiş oluyordu. Şöyle ki Kıbrıs'ın bir Taç Kolonisi yapıldığı güne kadar protokolde en ön sırada yer alan Müftü, bu tarihten sonra Başpiskopos'un itirazı üzerine yerini daha fazla koruyamayacağından böyle bir işlem, "mazaret" göstermek için yeterliydi.²

Türk halkı içindeki yenilikçi kesim bu iki kurumun ortadan kaldırılmasına büyük tepki gösterdi; her vesileyle onları gündemde tuttu. Yerel yönetimin duyarsızlığı karşısında da 200'ü aşkın delegenin katılımıyla 1 Mayıs 1931'de kendi müftüsünü seçti.³ Ne var ki Hükümet, 15 Mayıs 1931'de yayımladığı bir bildiri ile başka şeyler yanında "Müftüyü tanımadığını" ve böyle şeylere tevessül edenler hakkında yasal işlemler başlatılacağını duyuruyordu.⁴ (Türk halkının kendi müftüsünü seçme hakkı, bu tarihten yaklaşık bir çeyrek yüzyıl sonra, Mehmed Dâna Efendinin kişiliğinde ancak 30 Aralık 1953 de, ilk ve son kez gerçekleşmiş olacaktı.⁵ Fadıl N. Korkut ise Müftülükle ilgili Kral Fermanı üzerine yapmış olduğu yorumları yıllar sonra kaleme aldığı makalesinde tekrarlayıp şöyle dile getirecekti:

"Bu müdahalenin neticesi olarak Müftülüğün lağvından beri din işlerimiz birisi Hıristiyan olan iki Evkaf murahhasının eline kalmıştır.

...

*"Bu haksız müdahale Cemaatimiz üzerinde yalnız meyusiyet (umutsuzluk-H.F.) ve dalgınlık değil, aynı zamanda acı bir hayal sukutu tevliid eylemiştir (düş kırıklığı yaratmıştır-H.F.)."*⁶

Con Rifat Efendi o günlerde yayımlamakta olduğu *Masum Millet* gazetesinde, bu ve benzeri konular yüzünden, yerel yöneticilere amansız bir savaş

açmıştı. Ancak Rum İsyanı (21 Ekim 1931)'yla gelen sıkıyönetim işlerin askıya alınmasına yetecekti.

Evkaf'a gelince yenilik yanlılarını ağır bir dille eleştirdiği dizi yazısında bu kuruluşla ilgili yasal değişiklik üzerine de, Dr. Eyyub Necmeddin, şu değerlendirmeyi yapıyordu:

*"İddia etmiyoruz ki bu ferman ve bu kayd-ı mahsusla Evkaf müessesesinin cemaate ve cemaatin müessesesi-i mezkûreye karşı hakları ve hizmetleri kusursuz olarak itmam edilmiştir. Filvaki Murahhaslar bu kanun tahtinde Türk Milleti'nin mezhebî müessesatına ve maarif hizdematına karşı mes'uldürler; fakat bu böyle olmakla beraber Murahhasların şimdi de arzu ve temayüllerine göre vezife yapmaları mümkündür. Çünkü onların cemaate karşı mes'uliyetleri ve cemaatin onlar üzerinde murakabesi yoktur. Murahhaslar doğrudan Zât-ı Âli-i Vilâyet-penâhî'ye (Vali'ye-H.F.) karşı mes'uldürler. Çok mühim bir fasla giriyoruz; ve öyle zannederiz ki Evkaf-ı İslamiye üzerine evvel ve âhir tevcih edilen en büyük tenkid silâhı da budur."*⁷

Con Rifat Efendi de kötü idareler sonucu Türk halkının içine düşürüldüğü feci durum yetmiyormuş gibi bardağı taşıran son damla olarak algıladığı bu karar karşısında adeta isyan bayrağını açıyor:

*"Asalet-meab! Şayan-ı dikkat değil midir ki yarım asırlık İngiliz idaresinde münevver, müdrik Kıbrıs Türkü'nün ruhu birinci defa isyan eyledi ve Müstemlekât Nezaretî'nin kapısını tınaklamaya mecbur oldu."*⁸

Fadıl N. Korkut, hukukçu kimliğiyle, Hükümet'e, Evkaf Fermanı'yla ilgili şu üç soruyu soruyordu:

"Pek haklı olarak soruyoruz: Sırf Müslümanlara ve Müslümanlığa ait olan bu fermanın isdarını (çıkartılmasını-H.F.) Haşmetlû Kral Hazretlerine tavsiye etmiş olan Kıbrıs Hükümeti neden Türk halkının reyini sormaya lüzum görmemiştir? Hakikat olan şudur ki Türk halkı Evkaf'ın Hükümet'e maledildiğini Ferman'ın neşrinden sonra haber alabilmiştir."

"Yine soruyoruz: Hükümet hangi hakka dayanarak Cami mallarının mesuliyetini üzerine almıştır? Biz iddia ediyoruz ki"

Hükümet'e ve bhusus gayr-ı Muslim bir Hükümet'e böyle bir hak veren hiçbir hukuk esası mevcut değildir; ve olsa bile bu asırda ve İngiliz demokrasisinde değeri olmamak lâzım gelir.

"Ve yine soruyoruz: Hükümet Kilise mallarına hiçbir zaman müdahale etmediği ve edemeyeceği halde neden Cami mallarına müdahaleyi mubah görüyor?"⁹

Evkaf'a el koyan sömürgeciler, en azından, onu iyi idare etmiş olsalardı; ama, o da yapılamadı. Crawshaw, bilinen bir gerçeği, Şer'iyet Mahkemeleri'nin giderlerini de bu kuruluşa yüklemekle Evkaf'ın yaşayabilmesi için gerekli parasal kaynaklarının büsbütün kurutulmuş olduğunu açıktan açığa vurgular.¹⁰

Evkaf konusu 1950'li yıllara değin sarkacak ve onunla ilgili Kral Fermanı Türk yetkililerce hep eleştirilecekti. İşte sonuncusu:

"Hükümet'in Evkaf İdaresi'ne müdahalesi, bütün dünya üzerinde İngiliz idaresi'nin başlıca hususiyetlerinden olan demokratik eserlerin hiçbirine uygun değildir. Bu daireyi bir hükümet dairesine ifrağ etmekle (dönüştürmekle-H.F.) ve başlıca salahiyetleri Vali'ye vermekle Hükümet ne kanuna uygun, ne de lüzumlu olan bir mes'uliyeti omuzlarına almış bulunuyor."¹¹

Ve kendi seçtiği bu Komisyon'un önerilerini dikkate alan Hükümet, Ada'dan çekip gitmenin de yakın olduğu bilinciyle, nihayet 15 Nisan 1956 da Evkaf'ı, asıl sahibi olan Türk halkına "devr ü teslim" edecekti.

Yazımıza konu, Evkaf'la ilgili olarak "isdar olunan" Kral Fermanı ile onun ardından Vali'nin yayımladığı genelgenin birinci sayfasının fotokopisi EK I, son sayfasının fotokopisi EK II olarak ilişikte; tam metinleri ise

çeviriyazı olarak aşağıdadır:

Buckingham Sarây-ı Kralisinde
1928 Senesi Teşrîn-i Sânisinin 20 nci Günü.

Hâzirûn :

Zât-ı Haşmet-simât Hazret-i Krali

Lord Steward
Lord Eustace Percy
Nâzır : Sir W. Joynson-Hicks
Nâzır : Sir John Gilmour
Mîr-i Livâ : Sir F. Sykes.

Westminster'de 10 Mart 1925 tarihiyle isdâr buyurulan Fermân-ı Hazret-i Kralî'de Kıbrıs Müstemlekesi hükümeti hakkında tertibât icrâ kılınmış;

Ve müstemleke-i mezkûrenin âsâyiş, intizâm ve hüsn-i idaresi için muktezî add buyurucakları kâffe-i kavânîni, şûrâ-yı hâss-ı Hazret-i Kralîlerinin inzimâm-ı re'yiyle vakit-be-vakit tanzîm-i salâhiyyet-i kâmileleri fermân-ı mezkûr ile Zât-ı Hazret-i Kralînin ve ahlâfının hukuk-i âliyyesi cümlesinden olarak mahfûz bulundurulmuş;

Ve Kıbrıs müstemlekesinde mevcûd cevâmi-i şerîfe ile İslâm kabristânlarına, İslâm mekâtibine, ve sâir müessesât-ı diniyye-i İslâmiyyeye aid emvâl, nukûd ve arâzînin idâresi husûsunda tertibât icrâsı matlûb görülmüş olduğundan;

Binâen-alâ-zalik, Zât-ı Hazret-i Kralî, nefis-i haşmet-meâbîlerine bu hususta müfevvez olan salâhiyyet mûcibince ve salâhiyyet-i mezkûreyi istimâlen şûrâ-yı hâss-ı kralîlerinin inzimâm-ı re'yiyle ber-vech-i âtî emr ü fermân buyurmuşlardır:

Ünvân-ı Muhtasar

- 1 İşbu fermân, Kıbrıs Evkafı (Emvâl-i Diniyye-i İslâmiye İdâresi) 1928 Fermân-ı Kanûnîsi tevsîm edilecektir.

Tâyîn-i Meânî

- 2 İşbu fermânda siyâk u sibâk başka türlü icabettirmedikçe: "Müstemleke", Kıbrıs müstemlekesi mânâsını hâiz olacaktır. "Murahaslar", işbu fermân mûcibince tâyîn edilmiş olan vaktin Evkaf Murahasları demek olacaktır. "Vâli", vaktin Kıbrıs Müstemlekesi vâli ve serdârı mânâsını ifâde edecek ve vaktin Kıbrıs Müstemlekesi idâre-i hükûmet-i memûrine de şâmil olacaktır.

Murahasların Tayîni.

- 3 Müstemlekât Nâzırının tasdikine tâbi olmak üzere Vâli, vakit-be-vakit, Müstemlekede mevcûd cevâmî-i şerîfe ile İslâm kabristânlarına, Mekâtib-i İslâmiyeye ve sâir müessesât-ı diniyye-i İslâmiyeye aid emvâl, nukûd ve arâzîyi idâre ve onlara nezâret vazîfesiyle muvazzaf olarak, birisi Müstemleke sekene-i İslâmiyesinden olmak üzere "Evkaf Murahasları" ünvanıyla iki murahas tâyîn edecektir.

Tayînin Hangi Târihten Muteber Olacağı.

- 4 Böyle bir ta'yîn, Vâli tarafından zikredilecek bir târihten itibâren mu'teber olacak ve târih-i mezkûrdan muahhar olarak o gibi Murahaslar tarafından icrâ-yı vazîfe esnâsında yapılan şeyler veya icrâ kılınan efâl, mezkûr Murahaslar o târihde mu'ayyen bulunmuşlar gibi makbûl ve mu'teber tutulacaktır.

Emvâlin Murahaslara Tefvîzi.

- 5 (1). Bil-umûm Mazbûta ve Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta vakıflarla bunlara aid nukûd, işbu fermân ahkâmına tâbi olmak üzere Murahaslara müfevviz olacaktır.
- (2). Bil-umûm Mülhaka-i Meşrûta vakıflarla bunlara aid nukûd, işbu fermân ahkâmına tâbi olmak üzere mezkûr vakıfların mütevellîlerine müfevviz olacaktır.
- (3). Vakf olmayarak Murahaslar tarafından alınan veya mübâdele edilen bil-umûm diğer mallar Murahaslara müfevviz olacaktır.

Murahhasların Salâhiyyet-i İdâriyesi.

- 6 Murahhaslar, işbu fermân ahkâmına tâbi olmak üzere:
- (a). Mazbûta ve Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta vakıfların sûret-i mutlakada idâre me'mûrları ve mütevellîleri olacaklardır.
 - (b). Vakf olmayarak aldıkları veya mübâdele ettikleri bil-umûm emvâlin sûret-i mutlakada idare me'mûrları bulunacaklardır.
 - (c). Ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfların müdür ve nâzırları olacaklardır.

Evkaf Dâiresi Te'sîsi ve Vaz'iyeti.

- 7 Emvâl-i Dîniyye-i İslâmiyyeyi idâre ve onlara nezâret vazîfesiyle mükellef Murahhasların murâkabesi tahtinde olarak Müstemlekedeki "Evkaf Dâiresi" ünvanını hâiz ve ba'demâ o sûretle müsemmâ bir dâire te'sîs edilecek ve mezkûr dâire işbu fermânın makâsıdı için bir hükûmet dairesi addolunacaktır.

Murahhasların, Vâlinin
Nezâreti Tahtinde Olacakları.

- 8 Murahhaslar, icrâ-yı vezâif-i memûriyetlerinde ve Evkaf Dâiresine müteallik kâffe-i husûsatta Vâlinin nezâreti tahtinde bulunacaklardır.

Murahhaslar Tarafından
veya
Murahhaslar Aleyhine
İkâme Edilecek De'âvî.

- 9 Herhangi bir mahkeme huzûrunda mahiyyet-i hukûkîyeyi hâiz kâffe-i de'âvîde Murahhaslar Müdde-i Umûmî nâmına ikâme-i dâvâ edecekler veya dâvâ edilebileceklerdir. Şu kadar var ki 1927 Kıbrıs Mehâkim-i Adliye Fermân-ı Kanûnîsinin veya herhangi bir ta'dîlinin Kıbrıs Müstemlekesi hükûmeti leh veya aleyhindeki de'âvî veya mutalebe müteallik ahkâmından hiçbiri bu gibi de'âvîye kâbil-i tatbîk olmayacaktır.

Mehâkim-i Hukûkîyenin
Salâhiyyet-i Kazâiyyesi.

- 10 Başka bir kanun veya fermânda hılâfına bir sarâhat münderic olsa bile bâlâda zikredilenlere mümâsil kâffe-i de'âvî, Müstemleke dâhilinde mü'esses Mehâkim-i Hukûkîyede ikâme ve intâc edilecektir.

Evkaf Vâridâtı

- 11 Evkaf Dâiresinin vâridâtı, Müstemlekenin vâridâtından ve nukud-ı sâiresinden ayrı ve müstakil tutulacaktır.

Vâridât-ı Evkafın
Sûret-i Sarfı.

- 12 Evkaf Dâiresinin vâridâtı, dâire-i mezkûrenin idâmesi husûsunda Vâli tarafından musaddak mesârif ve medfûât-ı seneviyye tenzîl edildikten sonra Murahhaslara müfevvez olan veya onlar tarafından idâre edilen emvâlin idâme ve îmârı ve Müstemleke dâhilindeki Cemâat-ı İslâmiyenin ihtiyâcât-ı diniyye ve hayriyyesiyle maârifî için münhasıran istîmâl edilecektir.

Murahhasların ve Sâirenin
Hükûmet Me'mûru Olmadıkları.

- 13 Murahhas sıfatı itibariyle Murahhaslar, ve Evkaf Dâiresi me'mûrîni Müstemleke hizmetinde müstahdem hükûmet me'mûrları addedilmeyeceklerdir.

Tevcîhât

- 14 Murahhaslar, Vâlinin tasdîkine tâbi olmak üzere ehliyet ve liyâkati hâiz kimseleri Evkaf Dâiresi hey'et-i me'mûrînine ta'yîn ve yine Vâlinin inzimâm-ı muvâfakatiyle azledebileceklerdir.

Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıflara müteallik vezâif-i mütenevvîa husûsundaki tevcîhât ve aziller dâhil olmak üzere diğerk bil-umûm ta'yînler ve aziller, işbu

Fermânın ahkâmına tevfiķan münhasıran Murahhasların re'yine muhavvel bulunacaktır.

Maâşât ve sâire.

15 Murahhaslarla Dâire me'mûrîninin maaşları ve harc-ı râh ve mesârif-i sâiresi, Evkaf Dâiresi vâridâtından tesviye edilecektir.

Bütçe.

16 Murahhaslar, her sene iptidasında Evkaf-ı Mazbûta vâridât ve mesârifinin bütçesinin tanzîm ve berây-ı tasdîk Vâliye arz edecekler ve bu bütçeler Murahhaslarla dâire me'mûrîninin ve Evkaf-ı Mazbûta sandığından maâş alan cevâmi müsdahdemîni ile sâir me'mûrların maâşâtını ihtivâ edecektir.

Mütevellîlerin Ta'yîn ve Azilleri.

17 Mütevellîlerin ta'yîn ve azilleri, Vâlinin tasdîkine tâbi olmak üzere Murahhaslar tarafından icrâ edilecektir. Şu kadar var ki bu gibi bir ta'yîn ve azilden dolayı mağdûriyet hisseden bir kimse işbu Fermânın 9uncu ve 10 uncu maddeleri mûcibince Murahhaslar aleyhine ikâme-i da'vâ edebilecektir.

Mütevellîlere İtâ Kılınacak Olan Berâtlar.

18 Vâlinin imzâ ve mührü tahdinde bir berât istihsâl edilmedikçe hiçbir mütevellî, usûlü dâiresinde ta'yîn kılınmış veya sıfat-ı mezkûre ile icrâatta bulunmağa hâiz-i ehliyet addedilmeyecektir. Şu kadar var ki bir mütevellînin ta'yînine değin bir vakfın idâresi Murahhaslar tarafından icrâ edilecektir.

Hâriçte Mukîm Mütevellîler.

19 Bir vakfın mütevellîsi Müstemleke hâricinde mukîm olduğu zamân ve sûrette mezkûr mütevellînin Müstemleke dâhilinde vekîli veyâ vekîlleri olmak üzere bir veyâ müteaddid zevâtı, Murahhaslar, kendi imzâları tahtinde tahrîren ta'yîn edebilirler.

Bu takdîrde ber-minvâl-i muharrer ta'yîn edilmiş olan vekil bir mütevellînin bil-umûm salâhiyyât, vezâif ve mes'ûliyetini hâiz olacaklardır.

Murahhaslar Tarafından İcrâ
Edilecek İdâre, Murâkabe ve Nezâret.

20 Bil-umûm evkaf ve teberruât-ı dîniyye-i İslâmiyenin idâresine nezâret ve murâkabe de bulunmak Murahhasların vazîfesi olacaktır; ve Evkaf Dâiresinin bil-umûm me'mûrîni, mütevellîler veyâ vekîlleri, veyâhût vakf-ı nukûdu veyâ hangi nev'id en olursa olsun sâir emvâli idâre ile mükellef eşhâs-ı sâire, Murahhasların yakînen idâre, murâkabe ve nezâreti tahdinde ifâ-yı vezâif edeceklerdir.

Hesâbât-ı Senevîye.

21 Bil-umûm mütevellîler ile Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfları idâre eden eşhâs-ı sâire, her sene, 31 Kânûn-ı Evveli müteâkib, sür'at-i mümkin e ile, uhde-i idârelerinde bulunan her bir vakfın, ilm ü haberlere müstenid olarak, vâridât ve mesârifât kalemlerini müfredât vechile gösteren hesâbât-ı senevîyeyi Murahhaslara arz edeceklerdir.

Vakfiyelerin Tescîli.

- 22 Bil-umûm vakfiyeler tescîl edilecekler ve tescîlleri husûsunda ahkâm-ı âtiyyeye tevfi k-i hareket olunacaktır:
- (1) Bir vakfın vâkıf veyâ müessisi, veyâhût usûli dâiresinde me'zûn bulunan vekîli, mezkûr vâkıf veyâ müessis tarafından bermûcib-i usûl imzâ edilmiş bulunan vakfiyeyi bir Şer' iye Hâkimine arz ve tescîlini istid'â edecek tir.
 - (2) Bunun üzerine, Şer' iye Hâkimi, tescîl için muayyen olan harcın te'diyesi şartıyla vakfiyeyi dosya edecek ve defter-i mahsûsuna kaydeleyecektir.
 - (3) Bâlâda zikredildiği vechile tescîlin icrâsı üzerine, Şer' iye Hâkimi, derhâl, vakfiyenin, tarafından musaddak iki sûret-i sahîhasını Murahhaslara irsâl eyleyecektir.
 - (4) Murahhaslar, vakfiyenin mezkûr sûretlerini tedkîk edecekler, ve eger vakfiye, kendi fikirlerince, kanûnun bil-umûm muâmelât ve mukteziyâtına mürâât edilerek yapılmış ise

Murahhaslar, ber-vech-i âti hareket edeceklerdir:

- (a.) İşbu sûretlerin bir nüshasını dosya ve defter-i mahsûsuna kaydedecekler; ve
 (b.) Vakfiyenin tapu defterlerine kaydedileceğine dâir üzerine sarâhat vererek diğer nüshasını Defter-i Hâkânî ve Mesâha müdürüne irsâl eyleyecektir.

Eger Murahhasların fikrinde vakfiye, kanûnun bil-umûm muâmelât ve mukteziyâtına mürâât edilerek yapılmamış ise, Murahhaslar, bunun üzerine Şer'îye Hâkimine tahrîren bu husûsa dâir ma'lûmât îtâ edeceklerdir.

- (5) Defter-i Hâkânî ve Mesâha müdürü vakfiyenin Murahhaslar tarafından ber-vech-i bâlâ tasrihi icrâ edilmiş olan sûretini aldığı zamân, hılâfına bir mâni mevcûd olmadığı takdîrde, vakfiyeyi Defter-i Hâkânî defterlerine kaydettirecek, ve bunun üzerine vakfiyenin kaydedilip edilmediğini tahrîren Murahhaslara bildirecektir.
- (6) Vakfiyenin Defter-i Hâkânî defterlerine kaydedilmediğine dâir Defter-i Hâkânî ve Mesâha Müdüründen bir iş'ârın alınması üzerine Murahhaslar, Şer'îye Hâkimine bu husûsta tahrîren ma'lûmât îtâ edeceklerdir.
- (7) İşbu maddenin (4.) ve (6.) fıkraları mûcibince Murahhaslardan bir iş'ârın alınması üzerine, Şer'îye Hâkimi, îcâb-ı hâle göre, vakfiyenin muâmelât ve mukteziyât-ı kanûna mürâât edilerek yapılmadığına, veyâhût Defter-i Hâkânî defterlerine kaydedilmediğine dâir vâkîf veyâ müessise, ve mevcûdiyeti hâlinde sâir bil-umûm alâkadârâne bir ihbâr-nâme teblîğ ettirecektir. 8. Fıkra-i sâlifede tasrîh edilen ihbâr-nâmenin teblîğinden îtibâren üç ay zarfında vâkîf veyâ müessis ve bu maddenin (4.) fıkrası tahdinde Murahhasların herhangi bir fi'ilinden veyâ bu maddenin (5.) fıkrası tahdinde Defter-i Hâkânî ve Mesâha Müdürünün herhangi bir fi'ilinden dolayı mağdûriyet hisseden herhangi bir kimse, işbu Fermânın (9.) ve (10.) maddeleri ahkâmına tevfikân Murahhaslar aleyhine ikâme-i dâvâ edebilecektir.
- (9) İşbu maddede tasrîh edilen muâmelât icrâ ve vakfiye, Defter-i Hâkânî defterlerine kaydedilmedikçe ve edilinceye değin hiçbir vakfiye makbûl ve mu'teber olmayacaktır.

Vakfiyelerin Gayr-ı Kâbil-i İbtâl
Olduğu.

- 23 Madde-i sâlife ahkâmına tevfiikân tescil edilmiş olan bir vakfiye gayr-ı kâbil-i ibtâl addedilecek ve mûcibince ihdâs edilen vakfın vâkif veyâ müessisi, öyle bir vakfı ibtâl eylemeğe hâiz-i salâhiyet olmayacaktır. Şu kadar var ki o gibi bir vâkif veyâ müessis, böyle bir hakkı kendi nefsi için o gibi bir vakfiyede muhâfaza etmiş bulunur ise, vakfiyenin şerâitini tebdil veyâ tâdîl edebilecek ve fakat bu gibi bir tebdil veyâ tâdîl muâmelesi madde-i sâlife ahkâmına tâbi bulunacaktır.

Mevcûd Vakfiyelerin Masûniyeti.

- 24 İşbu Fermânın mer'iyete vaz'ından akdem vücûda getirilmiş olan herhangi bir vakfiyenin makbûliyetine işbu fermânın hiçbir hükmü icrâ-yı te'sir etmeyecektir.

Mukaddemâ İstanbula Gönderilen Mebâliğ.

- 25 Vakıfların îrâd ve fazla-i vâridâtı olup da mukaddemâ Evkaf hazînesine gönderilmesi muktezî bulunan kâffe-i mebâliğ, Evkaf-ı Mazbûta vâridâtına dâhil olacak ve vâridât-ı mezkûrenin bir cüz'ini teşkil edecektir.

Mahlûller.

- 26 Herhangi bir vakfın mevkûf-ı aleyh ve meşrût-ı lehi munkarız veyâhûd maksad-ı te'sîsi metrûk veyâ herhangi bir sebebe mebni gayr-i mümkinî'l-icrâ olduğu zamân o vakfa âit emvâl ve nukûd mahlûlen Murahhaslara intikal edecek ve Evkaf-ı Mazbûta vâridâtına dâhil olarak vâridât-ı mezkûrenin bir cüz'ini teşkil eyleyecektir.

İstibdâl-i Emvâl.

- 27 Alakadâr olan herhangi bir şahsın istid'asına binâen Murahhaslar, Vâlinin tasdikine tâbi olmak üzere, herhangi bir nev'idenden bir mal-ı mevkûfun istibdâlini icrâyâ salâhiyettar olacaklardır.

Tahvîl-i Emvâl.

- 28 Alakadar olan herhangi bir şahsın istid'asına binâen Murahhaslar, Vâlinin tasdikine tâbi olmak üzere, İcâre-yi Vâhîde'li bir vakfın veyâ başka herhangi bir vakfın İcareteyn'li bir vakfa tahviline me'zûniyet îtâsına salâhiyettar olacaklardır. Ve evvel-emirde Murahhasların ber-vech-i bâlâ me'zûniyeti istihsâl edilmedikçe hiçbir tahvîl icra edilmeyecek ve mu'teber olmayacaktır.

İcâreler.

- 29 Üzerlerine enbiya inşa edilsin edilmesin arâzi-yi mevkûfenin Müstemleke dahilinde mer'i herhangi bir kanun tahtinde tarh edilebilen bil-umûm icâreleri Murahhaslar tarafından veyâ nâmlarına tahsil edilecek ve Evkaf-ı Mazbûta vâridâtına dâhil olarak, vâridât-ı mezkûrenin bir cüz'ini teşkil eyleyecektir.

Tekaüdiyye.

- 30 (1) Vali, Müstemlekât Nâzırı'nın tasdîkine mukarin olmak üzere Evkaf Dâiresi'nde herhangi bir me'mûriyetin kâbil-i tekaüd olduğunu Cerîde-i Resmîyye'de teblîğ sûretiyle îlân edebilecektir.
- (2) Bâlâda zikredildiği vechile böyle herhangi bir teblîğin icrâsı üzerine Müstemlekede mer'i vaktin Tekaüd Kanunu'nun Vali tarafından ta'yîn edilecek olan ahkâmı o gibi bir me'mûriyete merbût herhangi bir tekaüdiyye veya atıyyenin îtâsına tatbîk edilecektir. Şu kadar var ki bu gibi tekaüdiyyelerle atıyyelerin kâffesi Evkaf Dâiresi vâridâtına tahmîl ve vâridât-ı mezkûreden te'diye edilecektir.

Nizâm-nâme Tanzîmine
Vâlinin Salâhiyyeti.

- 31 Vâli, vakit-be-vakit, Cerîde-i Resmîyye'de neşredilmek üzere emir isdârı sûretiyle;
- (a) Emvâl-ı Diniyye-i İslâmiyye idâresine müteallik kâffe-i husûsâtı tanzîm;
- (b) Murahhaslar tarafından alınacak harcları ta'yîn ve ücûrâtı tesbît; ve
- (c) Umûmiyyet îtibârıyla işbu Fermân makâsid veyâ

ahkâmından herhangiisini tenfîz; zımnında nizâm-nâme tanzîm edebilecektir.

Fesh ve İstisnâ.

- 32 1915 senesi Kıbrıs (Emvâl-i Diniyye-i İslâmiyye) Fermân-ı Kanûnîsi, işbu Fermânla feshedilmiştir. Şu kadar var ki işbu fesh, fermân-ı mefsûh ahkâmı tahtinde yapılan, emredilen, tevcih veyâ icrâ kılınan herhangi bir fi'il, husûs veyâ şey'e icrâ-yı te'sîr etmeyecek veyâ onlara zarar îrâs eylemeyecektir.

İşbu Fermânın Cârî Olacağı.

- 33 İşbu Fermânın ahkâmı ve mûcibince tanzîm edilen herhangi bir nizâm ile işbu Fermânın mevki-i tatbîke vaz'ı zamanında Müstemlekedede mer'î olan herhangi bir kanûn, fermân, veyâ nizâm ahkâmı arasında bir ihtilâf veyâ muğâyeret bulunduğu sûrette işbu Fermân ve mûcibince tanzîm edilen nizâmât cârî olacaktır.

Zât-ı Haşmet-me'âbî İçin
Muhâfaza Edilen Salâhiyyet.

- 34 Zât-ı Haşmet-me'âbî, muvâfık add buyuracakları vechile işbu Fermânı, Şûrâ-yı Hâss-ı Hazret-i Kralîlerinin inzimâm-ı re'yiyle fesh, tağyîr ve ta'dîl etmek veyâ ona ilâvede bulunmak salâhiyyet-i kâbilesini işbu Fermân ile Zât-ı Kralîleri, vârisleri ve halefleri için muhâfaza buyururlar.

Mevki-i Mer'iyete
Vaz' Târîhi.

- 35 İşbu Fermân, Vâli tarafından bu husûsta Cerîde-i Resmîyye'de neşredilecek bir beyân-nâme ile ta'yîn kılınacak bir günde ve mezkûr günden itibâren mevki-i mer'iyete vaz' olunacaktır.

(İmzâ): M. P. A. Hankey.

Bâlâda mûnderic bulunan Fermân-ı Kralî, Cerîde-i Resmîyye'nin 1927 numaralı ve 14 Kânûn-ı Evvel 1928 târîhli nüshasında îlân edilmiş olup 1

Kânûn-ı Sâni 1929 târihinden îtibâren mevki-i mer'iyete vaz' edileceği Cânib-i Âli-i Vilâyet-penâhî'den, bu husûstaki salahiyetlerine binâ'en emir buyurulmuştur.

Asâletlû İdâre-i Hükûmet
Me'mûru Hazretleri'nin Emir-nâmeleri.

R. Nicolson
İdâre-i Hükûmet Me'mûru.

Asâletlû İdâre-i Hükûmet Me'mûru Hazretleri, Kıbrıs Evkâfı (Emvâl-i Diniyye-i İslâmiyye İdâresi) 1928 Fermân-ı Kanûnîsi'nin kendilerine tefvîz buyurdukları salâhiyyeti isti'mâlan ber-vech-i âtî nizâm-nameyi tanzîm ve te'sîs buyurmuşlardır:

- 1- Evkaf Murahhasları tarafından idâre edilen bil-umûm Evkaf hesâbatı, hükûmet tarafından icrâ edilecek teftiş ve vaktin hükûmet kavâid ve nizâmât-ı mer'iyeye-i mâliyyesine, kâbil-i tatbîk oldukları derecede, tâbî' bulunacaktır.
- 2- Evkaf-ı Mazbûta'nın vâridât ve mesârifât-ı seneviyye bütçesinin bir nüshası, her sene ibtidâsında, Cânib-i Vilâyet-penâhî'den ba'de'l-tasdik Evkaf Murahhasları tarafından Hükûmet Müfettişi'ne irsâl kılınacaktır.
- 3- Evvelce tahmîn edilmeyerek senevî Evkaf-ı Mazbûta bütçesine idhal kılınmamış bulunan ve yüz lira veyâ daha ziyâde bir masrafı icâbettirebilecek olan herhangi yeni bir iş, evvel-emirde Vâli'nin tasdîkine iktirân ettirilmedikçe icrâ edilmeyecektir.
- 4- Haklarında senevî bütçede tertîbat icrâ kılınmamış ise, evvel-emirde Vâlinin tasdîkine iktirân ettirilmeksizin Evkaf Dâiresi hey'et-i me'mûrîninin maâşâtına zam ve Evkaf-ı Mazbûta'ya ait olarak hey'et-i mezkûreye yeni ta'yînât icrâ edilmeyecektir.
- 5- Evvel-emirde Vâlinin tasdîkine iktirân ettirilmeksizin Evkaf-ı Mazbûta mesârif-i muhammenesi yekûnını tecâvüz ettirecek hiçbir masraf yapılmayacaktır.
- 6- İnşâât ve hidemâta müteallik mesârifât kalemlerinde, Evkaf-ı Mazbûta mesârif-i umûmiye-i musaddıkası yekûnında bir tezâyid husûle getirmeyen herhangi cüz'i bir fazla-i masraf, her sene hutâmında Evkaf Murahhasları tarafından tahrîren Vâliye iş'âr kılınacak ve Vâli, mezkûr fazla-i masrafı usûli vechile tasdîk edebilecektir.
- 7- Evkaf Dâiresi'nin bil-umûm müstahdemînine gaybûbet me'zûniyeti Evkaf Murahhasları tarafından îtâ edilebilecektir.

- Şu kadar var ki Evkaf Dâiresi me'mûrlarından birinin Müstemleke hâricinde geçireceği herhangi bir ruhsat, evvel-emirde Vâlinin tasdîkine iktirân ettirilmeksizin verilmeyecektir.
- 8- Evkaf Murahhasları, mütevellilerin veyâhut Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfları idâre eden sâir eşhâsın Murahhaslar tarafından tensîb edilecek mekâdîrde kefâlet îtâ edilmelerini talep edebileceklerdir.
- 9- Mütevellîler veyâ nukûd-ı evkafı idâre vezâifiyle mükellef sâir eşhâs, Evkaf Murahhaslarının vakit-be-vakit ta'yîn edecekleri şekil ve tarzda hesap tutacaklardır.
- 10- Mütevellîler veyâ nukûd-ı evkafı idâre vezâifi ile mükellef sâir eşhâs, o gibi nukûdden ikrâzât icrâ etmeksizin evvel-emirde Evkaf Murahhaslarının tahrîri me'zûniyetini istihsâl eyleyeceklerdir.
- 11- Mütevellîler veyâhut Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfları idâre eden sâir eşhâs, evvel-emirde Evkaf Murahhaslarının tahrîri me'zûniyetini istihsâl etmeksizin her def'ada dört lira üç şilin üç kuruştan fazla masraf yapmayacaklardır. Şu kadar var ki hükûmete vâcibü'l-te'diye bulunan vergileri tesviye husûsunda bu gibi bir me'zûniyet istihsâli lâzım olmayacaktır.
- 12- Evkafın umûmî hesâb-ı cârîsi, vakit-be-vakit Vâlinin me'zûniyet vereceği bir bankada tutulacaktır.
- 13- Mütevellîlerin yâhut Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfları idare eden sâir eşhâsın yedlerinde bulunan fazla-i vâridât, bir bankaya tevdi kılınacak veya Evkafın umûmî hesâb-ı cârîsi matlûbâtına idhâl edilmek üzere bankaya yatırılacak veyâhut Evkaf Murahhasları tarafından vakit-be-vakit ta'yîn kılınacak diger bir sûrette hıfz edilecektir.
- 14- Vâridât sûretiyle Evkaf Dâiresine vâcibü'l-te'diye olan herhangi bir meblâğ, ve tedâhülde kalıp mümteni'ü'l-tahsîl addedilen herhangi bir deyn, evvel-emirde Vâlinin tasdîkine iktirân ettirilmeksizin terkîn edilmeyecektir.
- 15- Evvel-emirde Vâlinin tasdîkine iktirân ettirilmeksizin hiçbir sûretle, Evkafın umûmî hesâb-ı cârîsi yekûnundan fazla para çekilmeyecek veya Evkaf-ı Mazbûta nâmına hiçbir istikrâz akdedilmeyecektir.
- 16- Evvel-emirde Evkaf Murahhaslarının tahrîri me'zûniyeti istihsâl olunmaksızın mütevellîler veyâhut Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfları idare eden sâir eşhâs tarafından hiçbir istikrâz akdedilmeyecektir.
- 17- Evkaf Dâiresinde dosya ve kaydedilen her bir vakfiye için bir vakfın vâkıf veyâ mü'essisi veyâhut usûli dâiresinde me'zûn

- bulunan vekîli tarafından Evkaf Murahhaslarına bir lira harc te'diye kılınacaktır. Ve evvelden ber-vech-i bâlâ dosya ve kaydedilen bir vakfiyenin herhangi bir tebdîl veyâ ta'dîli üzerine Evkaf Murahhaslarına aynı harc te'diye edilecektir.
- 18- Mülhaka-i Meşrûta bir vakfın tevliyyetine ta'yîni üzerine her bir mütevellî tarafından, berâtın isdârından akdem, o vakfın geçen son üç senelik vâridât-ı gayr-ı sâfiyesinin vasatîsinden ibaret bir senelik vâridât-ı gayr-ı sâfiyesinin yüzde on mikdârı, harc nâmı ile Evkaf Murahhaslarına te'diye kılınacaktır.
- 19- Her mütevellî veyâhut Mülhaka-i Gayr-ı Meşrûta ve Mülhaka-i Meşrûta vakıfları idâre eden sâir eşhâs tarafından her sene nihâyetinde Evkaf Murahhaslarına âtîde ziredilen muhâsebe harcları te'diye kılınacaktır:
- (a) Vâridâtı, kurâ ve mezârî'den istihsâl edilen herhangi bir vakfın fazla-i vâridâtı üzerinden yüzde yirmi beş.
- (b) Vâridâtı, kurâ ve mezârî'den gayrı yerlerden istihsâl edilen bir vakfın fazla-i vâridâtı üzerinden yüzde yedi.
- 20- Vâli, vakit-be-vakit bu nizâm-mâmeyi tebdîl veyâ ta'dîl veyâhut ona ilâve edebilecektir.
- 21- İşbu nizâm-nâme, Kıbrıs Evkafı (Emvâl-i Dîniyye-i İslâmiye İdâresi) 1929 Nizâm-nâmesi tevsîm edilebilecek ve 1929 senesi Kânûn-ı Sânisinin birinci günü mevki-i mer'iyete vaz' olunacaktır.
- 1928 senesi Kânûn-ı Evvelînin işbu on ikinci günü Lefkoşe'de isdâr kılınmıştır.

Bâ-emr-i Vilâyet-penâhî
Alexander E. Beattie
Müstemleke Müsteşarı Vekîli.

Hükûmet Tâbi'i tarafından Lefkoşe'de Hükûmet Matbaası'nda tab' olunmuştur.

EK I Kral Fermanı ile Vali Genelgesi'nin İlk Sayfası

با کینغام سرای قرالیسنده
۱۹۲۸ سنهسی تشرین نایسنک ۲۰ نجی کون
حاضرون :

ذات حشمتسات حضرت قرالی

لورد ستوارد

لورد پوستاس پرسی

ناظر سهر و: جویسون هیکس

ناظر سهر جون غیلهور

میرلوا سهر ف: ساییکس

وهست منسترده ۱۰ مارت ۱۹۲۵ تاریخیه اصدار بیوریلان فرمان حضرت قرالیده قبریس
مستملکسی حکومتی حقهده ترتیبات اجرا قلنمش؛

و مستملکه مذکورنک آسایش، انتظام و حسن ادارهسی ایچون مقنضی عید بیوره جقلری
کافه قوایی، شورای خاص حضرت قرالیرینک انضمام رأیله وقت بوقت تنظیم صلاحیت
کامهسی فرمان مذکور ایله ذات حضرت قرالینک و ورثه و اخلاقنک حقوق عالیسی جمله سندن
اوله رق محفوظ بولوندرلش؛

و قبریس مستملکه سنده موجود جوامع شریفه ایله اسلام قبرستانلرینه، اسلام مکاتبه،
و سایر مؤسسات دینیة اسلامییه باند اموال، نفود و اراضینک ادارهسی خصوصنده ترتیبات
اجراسی مطلوب کورولش؛
اولدیغندن :

بناءً علی ذلك، ذات حضرت قرالی، نفس حشمته، آپیلرینه بو خصوصده مفوض اولان
صلاحیت موجینجه و صلاحیت مذکورینی استعمالاً شورای خاص قرالیرینک انضمام رأیله
بروجه آئی امر و فرمان بیورمشلدر:—

عنوان مختصر

۱— اشبو فرمان، قبریس اوقافی (اموال دینیة اسلامییه ادارهسی) ۱۹۲۸ فرمان قانونیسی
توسیم ایدیله جقدر.

تعیین معانی

۲— اشبو فرمانده، سیاق و سیاق باشقه درلو ایجاب ایندیردمکجه :

«مستملکه»، قبریس مستملکسی معناسنی حائز اوله جقدر.

«مرخصلر»، اشبو فرمان موجینجه تمین ایدلش اولان وقتنک اوقاف مرخصلری
دیملک اوله جقدر.

«والی»، وقتنک قبریس مستملکسی والی و سرداری معناسنی افاده ایدمک و وقتنک
قبریس مستملکسی اداره حکومت مأمورینهده شامل اوله جقدر.

EK II Kral Fermanı ile Vali Genelgesi'nin Son Sayfası

۱۰

(ب) وارداتی قرا و مزارعدن غیرى براردن استحصالی ایدیلن بر وقفك فضله وارداتی
اوززندن یوزده بدی.

۲۰—والی، وقت بوقت بو نظامنامه پی تبدیل ویا تعدیل ویا خود اوکا علاوه ایدیه بیله جکدره.

۲۱—اشبو نظامنامه، قبریس اوقافی (اموال دینیة اسلامیة اداره سی) ۱۹۲۹ نظامنامه سی
توسیم ایدیه بیله جک و ۱۹۲۹ سنه سی کازن نایسنک برنجی کونی موقع مرعیه وضع اولته جکدر.

۱۹۲۸ سنه سی کانون اولنک اشبو اون ایکنجی کونی لفقوشده اصدار قیلنمشدر.

با امر ولایتناهی

آلکساندر ا. بی تی

مستملک مستشاری وکیل

حکومت طابى نارفدن لفقوشده حکومت مطبعه سده طبع اولنمشدر.

NOTLAR VE KAYNAKLAR

1. DİZDAR, M. Kemal. "Kıbrıs Evkafı", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tedkikleri Kongresi Bildirileri, Lefkoşa 14-19 Nisan 1969*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, s. 198.
2. GÜREL, Şükrü S.. *Kıbrıs Tarihi I. Cilt*, Ankara, 1984, ss. 170-172.
3. FEDALİ, Harid. "31 Kongresi'nin Müftüsü: Ahmed Said Efendi"-*Yeni Kıbrıs*, Mayıs 1985.
4. FEDALİ Harid. *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 87-89.
5. Halkın Sesi Gazetesi, Lefkoşa, 31 Aralık 1953.
6. *Hükümetteki Haklarımızdan: I. Müftülük*, Hürsöz Gazetesi, Lefkoşa, 11 Mayıs 1947.
7. *Anarşiye Sürükleniyoruz*, 8. Bölüm, Hakikat Gazetesi, Lefkoşa, 9 Mayıs 1931.
8. FEDALİ, a.g.e., *Nâzım-ı Umûr-ı Cumhuriyumuza Açık Arıza-11*, s. 151.
9. *Hükümetteki Haklarımızdan: II. Evkaf*, Hürsöz Gazetesi, Lefkoşa, 19 Mayıs 1947.
10. CRASHAW, Nancy. *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*, London, Boston, Sydney, George Allen and Unwin; 1978, s. 42-43.
11. *Türk İşleri Komisyonu'nun Ara Raporu 1949*, Lefkoşa 1950, s. 29.

THE KING'S ORDERS-IN-COUNCIL CONCERNING THE ADMINISTRATION OF EVKAF IN THE CROWN COLONY OF CYPRUS

When the control of Cyprus was temporarily transferred to Britain in 1878, it was agreed that the administration of *Evkaf* (Foundations) would be entrusted to two delegates, one to be appointed by the Ottoman government, and the other by the British administration. The Ottoman delegate would be the Director of *Evkaf*.

After Cyprus officially became a Crown Colony with the Treaty of Lausanne, two Orders-in-Council by the King, date 1929, gave the authority to appoint the Turkish delegate to the British colony administration, and the office of *Mufti* was abolished.

The Turkish Cyprus people and intellectuals started a determined fight against

this situation. In spite of the British administration, a new *Mufti* was elected with the participation of 200 representatives from all parts of Cyprus.

The legal transfer of the *Evkaf* administration back to the Turkish people materialized only years later, in 1956.

The paper also includes the full text of the 1929 King's Orders-in-Council and the Governorship's circular letter.

BOOK REVIEW

KİTAP TANITIMI

ENOSIS ÇEMBERİNDE TÜRKLER, İNGİLİZ YÖNETİMİNDE KIBRIS II (1878-1952)

AHMET C. GAZİOĞLU

Eleştirmen
Netice Yıldız

Ahmet C. GAZİOĞLU, *Enosis Çemberinde Türkler, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)*, İstanbul, Nisan 1996, 505 sayfa.

Kıbrıs ile ilgili özgün araştırmalar yapan tarihçi Ahmet C. Gazioğlu'nun *Enosis Çemberinde Türkler, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)* adlı yeni yapıtı burada irdelenmeye çalışılacaktır.

Ahmet C. Gazioğlu *The Turks in Cyprus* ve *Kıbrıs'ta Türkler* adlı eserlerinden sonra bu kez İngiliz döneminin Kıbrıs sosyal ve siyasi tarihini konu alan *Enosis Çemberinde Türkler* adlı yapıtı ile Kıbrıs tarihine yeni bir eser eklemiştir. Yazar, bu çalışmasının 1960 yılında yayınladığı *İngiliz İdaresinde Kıbrıs, Statü ve Anayasa Meseleleri* ile yukarıda belirtilen eserlerinin bir devamı olduğunu ifade etmektedir. Gerçekte de kitap tamamı ile yeni konulardan oluşan özgün arşiv belgelerine dayanan bir yapıt olarak karşımıza çıkmakta, Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğundan İngiltere yönetimine geçtiği 1878 yılından 1952 yılları başlarına kadarki tarih sürecini kapsayan adeta bir mozaik parçası oluşturmuştur.

Eserin Ortaya Çıkışı

Kıbrıs konularında daha gençlik yıllarından itibaren çalışmalar yapan yazar, kitabının *Giriş* bölümünde bu kitabı 20 Temmuz 1974 Mutlu Barış Harekatının 10. yıl dönümü olan 1984 yılında yer alan kutlamaları izlerken yazmayı planladığını anlatır. Bu düşüncelerini *Yeni Kıbrıs* dergisinin 1984 yılı Temmuz ayında yayınladığı bir yazısında dile getirmiş, bu günlere

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihçisi

nasıl gelindiğinin muhasebesinin sadece yönetenler tarafından değil, yazar, düşünür, politikacı, sanayici, üretici ve kamu görevlisi olarak belki de her yurttaşın yapması gerektiğini belirtmişti.

Yazar, 1984 yılındaki bu yazısından yaptığı alıntıda o günlerdeki bu düşüncelerinin kendisini 1878'den bu yana geçen yakın tarihimiz içinde Türk halkının verdiği varoluş savaşımının öyküsünü yeni kuşaklara aktarmak amacıyla bir çalışma, bir araştırma sürecine yönelttiğini belirtmektedir.

Kitabın Kapsamı

Enosis Çemberinde Kıbrıs adlı bu yapıt, 1878-1952 yılları arasındaki sosyal ve siyasi tarihi irdelemekte, adanın İngiliz idaresine geçmesi ile yaşanan değişimler ve aynı dönemde Rumların başlattığı enosis faaliyetleri arasında Türklerin çektikleri sıkıntılar, baskılar, örgütsüz mücadelenin Türkleri ne derece yıpratıldığı, Atatürk milliyetçiliğinin başlaması ve İngilizlerin baskıları altında kalan Türkler, II. Dünya Savaşı yıllarında Türk toplumunun çektiği ekonomik sıkıntılar ve bu yıllar sonrasında bir örgütlenme girişimi anlatılmıştır.

Kitap, *Giriş ve Yakın Tarihimize Kısa Bir Bakış* diye isimlendirilen bir başlangıç bölümünden sonra 32 ana bölüm halinde konulara ayrılmış, 20 sayfalık ekler bölümü, *Yararlanılan Belli Başlı Kaynaklar ve Resmi Belgeler* ile *İndeks* kısımları ise sonlanmaktadır. Bu bölümler kitabın başındaki içindekiler kısmında özlü olarak verilmiştir. Yine her konu içinde ara başlıklar ile konuların ayrıntılarına inilmiştir.

Kitapta ele alınan konular, içindekiler kısmındaki genel adları ile şunlardır: İngiliz entrikasında Kıbrıs nasıl kurban edildi?; İngilizlerin ilk adaya çıkışları; İngiliz yönetiminin ilk yılları; Bu yönetime ilk tepkiler ve anayasal düzenleme; 1880 Türk - Yunan Savaşı; İngiliz seçimleri ve enosis; Türklere ilk saldırılar ve ilk enosis mitingleri; Yüzyılımız başlarındaki gelişmeler; Girit ve Kıbrıs; Churchill'in 1907'deki ziyareti; I. Dünya Savaşı yıllarında Kıbrıs; Savaş yıllarında yasama meclisi; Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve sonrası; Türklerin örgütlenme girişimi ve hükümet yanlısı tutumu; 1920'li yıllarda Kıbrıs ve toplum sorunları; Vali Storrs dönemi; Atatürkçülerin Mehmet Münir Beyle kavgası; Yeni bir demokratik örgütlenme hamlesi; 1931 isyanı ve baskı dönemi; Atatürk dönemindeki ilişkiler; 1931-43 baskı döneminde Kıbrıs Türkleri ve Türkiye; Kıbrıs Türk milliyetçiliğini engelleyici İngiliz girişimleri; İkinci Dünya Savaşı ve Kıbrıs; Örgütlenme girişimlerinde yeni bir hamle; İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler; Lord Winster dönemi ve sonrası; Türk işleri komisyonu, karşılıklı ziyaretler dönemi ve milliyetçilik konusu; İkinci Dünya Savaşı sonrasında

gerginlik yeniden tırmanırken; Plebisit öncesi ve sonrasında Yunanistan'ın Enosis girişimleri ve Türklerin tepkileri; Plebisit olayı ve Yunanistan; Türkiye basını, gençlik ve kamuoyu.

Yazar Giriş bölümünün ardından *Yakın Tarihimize Kısa Bir Bakış* başlığı altında adeta bir özet yapmakta, 1930 yıllarında doğan ve yazarın "bizim kuşak" diye isimlendirdiği insanların içinde yetiştiği ve yaşadığı günlerin politik olaylarının kısa bir dökümünü vererek, kitapta okunacak konuları özet olarak vermektedir.

Kaynaklar

Kitapta kullanılan pek çok yeni kaynak, orijinal arşiv belgelerinden ve o günlere ışık tutan kitap, gazete ve kişilerin anılarından aktarılmıştır. Kaynakların büyük bir kısmının ilk kez verilmesi, değişik yerlerde yayınlanan makalelerin toparlanarak yeni bir yorum içinde kullanılması kitaba özgünlük kazandırmış, ileriki çalışmalara katkıda bulunacak önemli derecede bir kaynak eser durumuna getirmiştir. Ancak, bu metinlerin çevirilerinin kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Kitapta verilen arşiv belgelerinin çoğu İngiliz Devlet Arşivi ve Kıbrıs Türk Milli Arşivi'ndeki belgelerden çalışılmıştır.

Kitapta Ele Alınan Özgün Kaynaklar

Bu kitapta İngiliz döneminin hemen başından itibaren çeşitli orijinal belgeler ışığında Kıbrıs Türk toplumu ile ilgili bir çok ilginç yönleri açığa çıkartmaktadır. Kitapta daha önceden bilinen bir çok olaya ışık tutacak yeni bilgiler yanında ilk kez yayınlanan bazı bilgilerle doludur. Bu tür bilgilerin çokluğu kitaba bir özgünlük kazandırmıştır.

Kitabın *İngiliz Entrikasında Kıbrıs Nasıl Kurban Edildi?* başlıklı ilk bölümünde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak, Hindistan yolunu elinde tutabilmek için önce Suveyş Kanalı'na ait hisse senetleri satın alması ile başlayan, daha sonra Rus - Türk savaşını kullanarak çıkarlar elde etmesi amacıyla Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri anlatılmıştır. Burada o günlerde hem Türklerin hem de İngilizlerin anlaşmalar için yaptıkları girişimleri anlatılmakta ayrıca, o günlerde özellikle İstanbul'un Rus-Türk savaşı sonrası sosyal yaşamına da ışık tutmaktadır. Bu bölümde Rusların ilerlemesi sonucu buralardan kaçan ve akın akın İstanbul'a gelen Türk göçmenlerin İstanbuldaki perişan hali de anlatılmıştır. Bunun yanısıra Plevne'de Türk savunmasının çökmesi

sonucu Rusların Edirne'ye doğru ilerlerken Padişah Abdülhamit'in İngilizlerden arabuluculuk yaparak ateşkes için girişimlerde bulunması isteği karşısında İngilizlerin işi hafife alışı ve olurlarına bırakması İstanbul hükümetinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmuş, bu durum karşısında İngiltere'ye güvenmekle hata işlendiği anlaşılmış ve Dışişleri Bakanı Server Paşa, Alman Elçiliğindeki bir resepsiyonda bu hatayı kabul ederek, İngiliz arabuluculuğu ile zaman kaybına uğrandığını, bunun da Rusların Edirne önlerine kadar gelmelerine neden olduğunu söylediğini, bu dönemin belgeleri ile bu bölümde anlatılmıştır.

Yine bu bölümde İngiliz Başbakanı Lord Beaconsfield'in 5 Mayıs 1878'de Kraliçe Victoria'ya gönderdiği ve Rus tehlikesine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyacak bir savunma anlaşmasının Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesi karşılığında yapılmasını öneren yazısı sonucunda görüşmeler başladığını okuyoruz. Ancak Beaconsfield'in bu yazısı ile başlar gibi görünen bu teklifin gerçekte daha 1818 yılında J.M.Kinnair ve bu yaşlı Başbakanın daha Benjamin Disraeli diye anıldığı günlerde 1838-40 yıllarında yaptığı Ortadoğu gezisi sonucunda Tancred takma adı ile yayınlanan gezi anılarında ortaya atılan bir fikir olduğunu öğreniyoruz. Cazip gelen bu önerinin benimsenip, Osmanlı İmparatorluğu'na teklif edildikten sonra Kıbrıs'ın tam bir gizlilik içerisinde İngilizlere teslim edilmesi işi ile ilgili detayları, bu nedenle yapılan anlaşma metni burada ele alınmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde adanın İngilizlere devrini ada halkının nasıl karşıladığı, İngilizlerin hiç bir mukavemet almadan adaya çıkmak için neler yaptığı anlatılmış, 23 Temmuz 1878 günü Sir Garnet Wolsey'nin yayınladığı ilk resmi bildirisinin Türkçesi ile Abdülhamit'in adadaki ilgililere gönderdiği bu devir işini bildiren fermanı bu günkü dile aktarılmış olarak bu bölümde izlemekteyiz.

İngilizlerin adadaki idareyi ele almaları ile adada yapılan bir takım düzenlemeler, ilk kez 1882 yılında yeni anayasal düzenleme girişimleri sonucunda Türklerin bildirdiği karşı görüşler ve aynı amaçla Londra elçisi Musurus Paşa aracılığı ile Türk Hükümeti'nin Londra Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri Fransızca bir yazının Türkçe çevirisini Gazioğlu okuyucuya sunmuştur.

Kitabın Girit ve Kıbrıs bölümünde Rumlar'ın Girit örneğinden esinlenerek eylemlere giriştiklerini okuyabiliriz. Hem Kıbrıs'ta hem de Girit'te başlayan *enosís* girişimleri burada ele alınmış, benzerlikler ve alınacak dersler başlığı altında görüşler ve tarihi gerçekler anlatılmıştır.

1907 yılında İngiltere sömürgeler Bakanı Müsteşarı sıfatı ile adayı ziyaret eden Churchill'in Kavanin Meclisi'nde bulunduğu anki toplantıda verdiği yanıtlar meclis tutanaklarından bu kitaba ilk kez aktarılmıştır. Churchill'in adayı ziyaretinden önce Rumlar'ın, meclisde bulunan üç Türk üyeden biri

olan Derviş Paşa'nın devamsızlığından yararlanarak, enosis isteklerinin gündeme getirilmesi için bir karar alınmış, bu meclis tutanaklarına girmişti. Churchill'in ziyaretinde hem Rumlar, hem de Türkler ayrı ayrı kendi görüşlerini belirterek bu konuyu yeniden gündeme getimeleri üzerine, Churchill Rumların konuşması aleyhine yaptığı konuşma ile İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda Büyük Britanya adasının topraklarından hiç bir şekilde taviz vermesinin mümkün olmayacağını belirtmiş, hem Kavanin Meclisi'nde, hem de gittiği yerlerde Rumların taşkın hareketlerini eleştirerek, adanın refahı için her iki toplumun bu idare altında uyum içinde yaşamalarının kendileri için daha hayırlı olacağını söyleyerek, adeta Rumlara uyarıda bulunduğu o yılların dökümanlarından aktarılmış ilginç bilgilerdir.

Yine daha sonraki yıllarda Kavanin Meclisi (Yasama Meclisi)'nde Türk ve Rum üyelerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaptıkları tartışmalar, Meclisteki *enosıs* kavgası, Türklerin Müslüman azınlık şeklinde tanımlanmalarına karşı çıkışları, iki ayrı ve eşit halk gerçeğinin bu tartışmalarda sık sık vurgulanması yine ilk kez meclis tutanaklarından bu kitaba aktarılmıştır.

Bu dönemlerdeki mücadelelerde kitabın yazılma gayesinde de belirtildiği gibi kişisel çıkarların toplum menfaatinden önce gelmesi sonucu Türk toplumunun bazı haklarını ve özellikle Vakıf mallarının kaybına neden olduğu burada bir kez daha ele alınmıştır. Vali Storrs Döneminde, 1931 isyanı, 1910'lar ve 1930'larda Evkafçılarla Halkçılar olarak ikiye bölünen Türk toplumunun geçirdiği iç mücadele ve özellikle Vali Storrs'un gözdesi Evkaf murahhası Mehmet Münir Bey'le Rauf Denктаş'ın babası Raif Bey arasındaki kavgayı da yansıtan bölümler ilk kez bu kitapta, bu boyut ve kapsamda gün ışığına çıkartılmaktadır.

Yine, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'den gelen kabilelerin ve Hamidiye zırhlısının büyük bir heyecan yarattığı, aynı şekilde Türkiye'ye davet edilen Türk öğretmenlerin de coşku ile karşılandığını Gazioğlu bir kez daha bu kitapta yeni belgelerle dile getirdi. Atatürk inkılaplarının ne derece titizlikle benimsendiği konusunda Kıbrıs'ı ziyaret eden Çorum milletvekili Hasane Ilgaz ile kabileye katılan *Kadın* gazetesi sahibi İffet Halim Oruz'un 1948 yılında neşredilen gazetelerde gıpta ederek anlattıkları anılarını burada okumak yeni nesiller için bu günlerin hiç de kolay olmadığı, Kıbrıs Türklerinin Türkiye'yi ne denli izlediğini açıkça göstermektedir. Atatürk dönemi inkılaplarının Kıbrıslı Türkler tarafından ne derece heyecanla izlendiğini Nevzat Yalçın, Ali Nesim, Sabahattin İsmail ve Harid Fedai gibi başka yazarlar da anlatmıştır. Ancak, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olan Sait Molla'nın Kıbrıs'a sürgüne gelerek İngilizlerle yakınlık kurması ve Kıbrıs Türkleri'ni İngilizlere jumal ederek, adada Atatürk ilke ve devrimlerinin izlenmesi yolundaki girişimlerin önlenmesini

İngilizlere önerdiğini ilk kez bu kitapta öğrenmekteyiz. Yine buna benzer Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'nin önlenmesi için yapılan girişimler ile ilginç bilgiler, İngiliz arşiv belgeleri ile bu kitapta anlatılmıştır.

Atatürk'ün ölümünü anlatan bir filmin Kıbrıs'ta gösterilmesinin yasaklanması ve bu konuda önce Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği ve Türkiye Dış İşleri Bakanlığı arasında, daha sonra ise Mr.Wood adlı bir parlamonto üyesinin önerisi ile İngiliz parlamentosunda yer alan bir tartışmaları da ilk kez bu kitap sayesinde öğrenmiş oluyoruz.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının güçlükleri, ekonomik siyasi ve askeri yönden Kıbrıs'a yansıyan olaylar, ada halkının ekonomik sıkıntılar nedeniyle İngiliz saflarında paralı asker olarak savaşa katılması, Necmi Sagıp Bodamyalızade'nin bu savaş yıllarında topluma başçılık yapma girişimleri sonucu İngilizler tarafından nasıl baskı altına alındığını öğrenmekteyiz. Yine bu süreç içinde Kıbrıs Türkü'nün haklarını savunan Dr.Tevfik Rüştü Aras, M. Nazım Bey, Nevzat Karagil, M. Necati Özkan, Dr. Manizade, Kemal Deniz, gibi bu gün bir kısmı hayatta olan kişilerin isimlerini bu kitapta bir arada görmek mümkün olmuştur. Değişik meslek gruplarından olan bu kişilerin nasıl bir birlik oluşturduğu, alınan kararları, toplum yararına yapmak için yaptıkları girişimleri, KATAK, Çiftçiler Birliği gibi kurdukları birlikleri burada öğrenebiliyoruz. Ancak, burada dikkatleri çekebilecek diğer bir olay, bu mücadele içinde özellikle lise öğrencilerine varıncaya kadar değişik yaş gruplarının olmasıdır. Ne yazık ki kadınlar konusunda burada Türkiye'den gelen Viktorya Kız Lisesi müdiresi Seher Hanım ve babasına gazete çıkarmakta yardımcı olan Beria Remzi Özoran dışında dikkate değer başka isimlere rastlayamıyoruz. Oysa ki bu dönemlerde kadınlarımızın da bu mücadele pastasında büyük rolü olması beklenirdi.

Bu günlere nasıl geldiğimizi, Kıbrıs Türkleri'nin geçirdiği zor günlerin, yok olma ve hayatta kalma mücadelesi ile bu günlere gelişi, Girit'teki gibi halkın göç etmeyip, adaya sahip çıkmaları hep burada anlatıldı. Kitapta yer alan ve ilk kez yayınlanan resimler yanında 1878 yılında *Illustrated London News*'de yayınlanan resimler de anlatılan olaylar ve kişileri belgelemeleri yönüyle kitaba bir görsellik kattı. Ancak, hem kitabın dizgisi hem de fotoğrafların daha güzel basılması yazarının olduğu kadar okuyucunun da beklentisi idi. Bu da toplumumuzda hala daha kitap yazarlarının çalışmalarının yayınlanmasını üstelenecek kurumların yokluğunu anımsatmaktadır. Son derece orijinal belgelerle, bilgilerle dolu bu tür kitapların dünya standartlarında yayınlanması en büyük özlemimizdir.

Sayın Gazioğlu'nun büyük bir emek vererek yayınladığı bu çalışmada koyduğu 1878-1952 yılları sınırı, 1953'den sonrasını da ele alacağı bir başka yapıtını bize müjdelemektedir. Sonuç olarak bu kitabın bu yüzyılın Türkçe yazılmış en kapsamlı tarih kitabı olduğunu söyleyebiliriz.

CYPRUS UNDER THE BRITISH RULE II, THE TURKS IN THE CIRCLE OF ENOSIS

ABSTRACT

Ahmet Cemal Gazioğlu, the well known Cypriot Turkish historian has recently published a new book entitled *Cyprus Under the British Rule II, The Turks in the Circle of Enosis*, in Turkish. The book can be considered as a piece of a mosaic of his historical books on Cyprus history, beginning from the Turkish period until today. The book is covering the history of a period beginning from 1878 until 1952 and he has handled the subjects from mainly original documents such as British Parliamentary Papers and newspapers of the period.

The British as the new masters of the island tried to apply similar rules that they have done in other colonies, for its administration while, their policies could not prevent the severe actions of the Greeks to put their enosis aims in application throughout the British rule. The historical account of the difficulties, hardships experienced by the Turks, their struggle for survival, economic difficulties and the deep attachments of the Turkish Cypriots to in Turkey, their sensitiveness to the happenings in Turkey are all exposed to the readers with several new documents. The book gives an account of the historical happenings for the occupation of the island by the British in 1878 and the unjustful behaviour of the Greeks with the hopes of an enosis as it had happened in Crete.

It is interesting to read passages concerning the visit of Churchill, and some authorise, as well as Turkish delegates and Hamidiye, the Turkish war ship to the island from time to time which brought the feelings of patriotism to its apex. The book ends with the events in 1952 and this brings the expectation of another detailed history book beginning from the year 1953 by the same author.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergimizde yayımlanacak yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir ve üç kopya halinde aşağıdaki adrese gönderilir:

İsmail Bozkurt
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Gazi Mağusa
Mersin 10 - Turkey.

2. a) Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, Kıbrıs Araştırmaları Dergisi bütün yayın haklarına sahip olur.

b) Gönderilen yazılar yayımlansın ya ya yayımlanmasın geri verilmez.

c) Yazılardaki düşünce, görüş, varsayım, tez ya da savlar yazarlarına aittir. Doğu Akdeniz Üniversitesi ile Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'ni bağlamaz.

d) Yazılar, kaynak gösterilerek (Yazar, başlık, cilt, sayı, yıl ile Dergi'nin, Merkez'in ve Üniversite'nin adları) aktarılabilir.

3. Yazılar kâğıdın bir yüzüne çift aralıklı yazılmalıdır. Başlıklar ve alt başlıklar kısa olmalıdır. Notlar, kaynaklar, tablolar ve şekiller ayrı sayfalara yazılmalıdır. Yazının ilk sayfasında şu bilgiler olmalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar)'ın bağlı oldukları kuruluşlar; (iii) en çok 100 kelimelik Türkçe özet; (iv) en çok 150 kelimelik İngilizce özet; (v) varsa, yazar(lar)ın yardımlarını gördüğü kişi ve/veya kurumlara teşekkür. Aynı sayfadaki bir dipnotta, iletişim kurulacak yazarın adı, kurumu belirtilmelidir.

4. Tablo ve figürlere başlık ve sıra numarası verilmeli, başlıklar tablo ve figürlerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ve figürlerle ilgili notlar ise alta yazılmalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi kısa olarak gösteriliyorsa, hakemlere verilmek üzere türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada gösterilmelidir.

Yazılarda dipnotlarına yer vermektense olabildiğine kaçınılması ve burada söyleneceklerin metin içine yedirilmesi yeğlenmelidir. Zorunlu olarak verilecek dipnotlarla kaynakların numaralanması ve ayrı bir sayfada "Notlar" veya "Notlar ve Kaynaklar" başlığı altında toplanması gereklidir.

Dipnotlar az sayıda ise, sayfa altında da verilebilir. Gönderme yapılan dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir

Kaynaklarda aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

■ Kitaplar

Yazarın Soyadı (büyük harflerle), Adı. Kitabın Adı, Yayımlandığı Kent, Yayınevi Tarihi, (Eğer ilk baskı değilse önce ilk baskı tarihi ve parantez içinde kullanılan nüshanın baskı tarihi)

■ Dergiler:

Yazarın Soyadı (büyük harflerle), Adı. Yazının Başlığı, Derginin Adı, Derginin Cildi/sayısı, Yayımlandığı Kent, Yayınevi, Tarihi. Sayfa numarası her iki halde de en sonda verilir.

Aynı kaynak ikinci kez verildiği zaman, yazarın soyadı ve a.g.e. (kitap için) veya a.g.m. (yazı için) ile sayfa numarası (gerekirse), İngilizce olarak da ibid sözcüğü yazılır.

6. Yazıların bir kopyasının bilgisayar dosyası şeklinde gönderilmesi tercih edilmektedir. Dosya tercihen DOS formatında, 5.25" veya 3.5" diskete kopya edilmelidir. Disketteki dosya ile yazının aynı olması gerekmektedir. Disket ile birlikte kullanılan yazının programı, bilgisayar ismi ve dosya ismi gönderilmelidir.
7. Bu duyuruda belirtilen kurallara uymayan yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazar(lar)a geri gönderilebilir.

ABONELİK KOŞULLARI:

Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, yılda dört kez yayımlanır. Abonelik koşulları için "Yazarlara Duyuru"nun 1 inci maddesinde sözü edilen adres ya da (392) 366 1999 ve (392) 366 6588 No.lu telefonlar veya (392) 366 1604 No.lu faks aracılığı ile Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'ne başvurulmalıdır.

NOTICE TO CONTRIBUTORS

1. Papers either in English or Turkish are accepted. Papers for publication should be send in triplicate to:

İsmail Bozkurt
Centre For Cypriot Studies
Eastern Mediterranean University
Gazi Mağusa
Mersin 10 Turkey.

2. a) Submission of a paper will be held to imply that it contains original unpublished work and is not been submitted for publication elsewhere. Upon acceptance of an article, author(s) will be asked to transfer copyright of the article to Journal For Cypriot Studies.
- b) Manuscripts submitted to the Journal For Cypriot Studies will not be returned, regardless whether or not they are accepted for publication.
- c) All of the ideas, views, thoughts and theories published in the Journal For Cypriot Studies are the sole responsibility of the authors and do not reflect the views, beliefs or policies of Eastern Mediterranean University or The Centre For Cypriot Studies.
- d) Articles published in the Journal For Cypriot Studies may be cited as references, provided full bibliographical credit is given as listed: Author, title, names of the Journal, Centre and University; issue; volume; year.
3. Manuscripts should be typed double spaced on one side of the paper. Titles and subtitles should be short. Notes, references, tables and figures should be printed on separate pages. The first page should include (i) the title of the manuscript; (ii) the name of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 100 words; and (v) acknowledgments, if any. A footnote on the same sheet should give the name and address of the corresponding author.
4. Tables and figures should be numbered consecutively and titled. The number and title should appear at the top; the sources and notes about figures at the bottom. Equations should be numbered consequently. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. In cases where the derivation of formulae has been abbreviated, it is of great help to the referees if the full derivation can be presented on a separate sheet (not to be published). Footnotes should only be used if absolutely essential. Footnote and references should be numbered and typed on a separate page under the heading "Notes" or "Notes and

References". If the footnotes are not too much, maybe shown underneath of the page(s). Ensure that the page numbers for periodicals and collections are included.

5. References should appear follows:

■ Books

Surname(s) of Author(s) in block letters, Name(s) of Author(s).
The name of the Book, Place, Press, Year.

■ Periodicals

Surname(s) of Author(s) in block letters, Names(s) of Author(s).
The Title of Manuscript, Name of Periodical, Number of Periodical,
Place: Press, Date.

The page number(s) should appear at the end.

If any reference should appear once again, only the surname of the author, the word *ibid* and the page number(s) (if necessary) should be cited.

6. Submission of accepted papers as electronic manuscripts is encouraged. The preferred storage medium is 5.25 or 3.5 inch disk in DOS format. Authors are requested to make absolutely sure that the files on the disk and the printout are identical. Please specify the software and hardware used as well as the title of the file to be processed.
7. Any manuscript which does not conform to the above instructions may be returned for the necessary revision before publication.

CONDITIONS OF SUBSCRIPTION

Journal for Cypriot Studies is published in one volume for four issues per year. For subscription please apply to the address mentioned on page (1) or telephone No.'s (392) 366 6588, (392) 366 1999, fax No. (392) 366 1604.